

ΚΩΝΣΤ. Ι. ΒΟΥΡΒΕΡΗ

ΤΑΚΤΙΚΟΥ ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ ΤΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΑΘΗΝΩΝ

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

Α.Σ.Ο. & Ε.Ε.

9200

Αριθ.

Απρ. 1952

ΑΙ

Η ΚΛΑΣΣΙΚΗ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑ ΩΣ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗ ΕΠΙΣΤΗΜΗ

Α Θ Η Ν Α Ι

1952

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

Α.Σ.Ο. & Ε.Ε.

9202

Η ΚΛΑΣΣΙΚΗ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑ
ΩΣ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗ ΕΠΙΣΤΗΜΗ

ΚΩΝΣΤ. Ι. ΒΟΥΡΒΕΡΗ

ΤΑΚΤΙΚΟΥ ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ ΤΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΑΟΗΝΩΝ

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

Α.Σ.Ο. & Ε.Ε.

9200

ΑΙ

Η ΚΛΑΣΣΙΚΗ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑ ΩΣ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗ ΕΠΙΣΤΗΜΗ

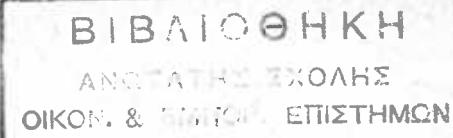
«Αρίσταρχος ὁ γραμματικός, δὲ μάν-
τιν ἐκάλει Παναίτιος ὁ Ρόδιος φι-
λόσοφος διὰ τὸ ὅρασις καταμαντεύε-
σθαι τῆς τῶν ποιημάτων διανοίας».
(Αθήν. ΙΔ 634c)

ΑΟΗΝΑΙ

1952

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ

‘Η μελέτη αύτη κύριον σκοπόν ᔹχει νὰ καταστήσῃ εἰς τὸν ἀναγνώστην συνειδητὴν τὴν φύσιν τοῦ φιλολογικοῦ φαινομένου καὶ νὰ εἰσαγάγῃ αὐτὸν εἰς τὸ ἔργον τῆς κλασικῆς φιλολογίας ώς πνευματικότητα, ἵτοι τὸν πνευματικὸν χαρακτῆρα, τῆς ἐπιστήμης μας νὰ διαφωτίσωμεν καὶ κατανοήσωμεν: α) τὴν ἔννοιαν τῆς κλασικῆς φιλολογίας καὶ τὸ ἔργον τοῦ φιλολόγου· β) τὴν θέσιν καὶ τὸν ίδιοτύπον χαρακτῆρα τῆς ἐπιστήμης μας ἐντὸς τῆς περιοχῆς τῶν ἀρχαιογνωστικῶν καὶ τῶν πνευματικῶν καθόλου ἐπιστημῶν· γ) τὴν γενικὴν μέθοδον τῆς φιλολογικῆς ἐπιστήμης· καὶ δ) τὴν ἀποστολὴν τῆς φιλολογίας εἰς τὴν ἔθνικὴν πνευματικὴν ζωὴν καὶ τὴν δλῆν πολιτιστικὴν δημιουργίαν τοῦ ἀνθρώπου.

Τὰ θέματα, μὲ τὰ δποῖα ἀσχολεῖται ἡ ἀνὰ χεῖρας μελέτη, δὲν εἶναι νέα. Πλεῖστα ἔξ αὐτῶν εἶναι γνωστὰ ἐκ τῶν περὶ ἔγκυκλοπαιδίας καὶ μεθοδολογίας τῆς φιλολογίας συστηματικῶν ἑκθέσεων παλαιοτέρων φιλολόγων, ώς εἶναι λ.χ. αἱ συναφεῖς παραδόσεις τοῦ Boeckli καὶ αἱ κατὰ μίμησιν τούτων. Δὲν ἐπιδιώκομεν ἄλλως τε διὰ τῆς πραγματείας ἡμῶν τὴν ἐπὶ τῶν παραδεδομένων ἡ νέων βάσεων «συστηματοποίησιν» καὶ σύνταξιν τῶν φιλολογικῶν ἐπιστημῶν. Τὰ αὐτὰ λοιπὸν περίπου θέματα μὲ τοὺς ἔως τώρα «συστηματικούς» τῆς φιλολογίας προτιθέμεθα καὶ ἡμεῖς νὰ διαπραγματευθῶμεν. ‘Αλλ’ ἡ διαπραγμάτευσις θὰ γίνῃ μὲ νέαν προοπτικήν, τὴν πνευματικήν, την πολιτιστικήν. ‘Η προσπάθειά μας δὲ ἔγκειται ὅχι εἰς τὴν ἐπέκτασιν τῶν θεμάτων κατὰ πλάτος, ἀλλ’ εἰς τὴν θεώρησιν τῆς ἐντάσεώς των, εἰς τὴν ἐμβάθυνσιν εἰς αὐτά, μὲ τὰ

θεωρητικά έφόδια τής πνευματοκρατικής άντιληψεως τής φιλολογίας.

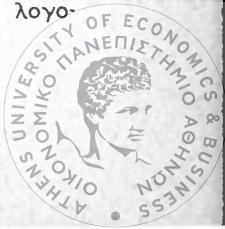
‘Υπό τὸν νέον τοῦτον βασικὸν προσανατολισμὸν τῆς ζητήσεως ἡμῶν, θεμελιώδη σημασίαν ἀποκτᾷ τὸ πρῶτον τμῆμα τῆς μελέτης, τὸ ἀναφερόμενον εἰς τὴν οὐσίαν καὶ τὴν φύσιν τῆς φιλολογίας. Διότι ἀπό τὴν θεώρησιν τῆς οὐσίας τῆς φιλολογίας ἔξαρται ὅχι μόνον ἡ τοποθέτησις τῆς φιλολογίας ἐντὸς τοῦ συστήματος τῶν ἀδελφῶν αὐτῆς ἐπιστημῶν, ἀλλὰ καὶ ἡ κατανόησις τῆς γενικῆς φιλολογικῆς μεθόδου καὶ ἡ ἐκτίμησις τῆς σημασίας τῆς φιλολογίας διὰ τὴν ἀνθρωπίνην ζωὴν.

Κατὰ ταῦτα τὸ κεντρικόν μας πρόβλημα εἶναι : τίς ἡ φύσις καὶ ἡ οὐσία τῆς κλασσικῆς φιλολογίας.

Εἰς τὴν διαφώτισιν τῆς οὐσίας τῆς φιλολογίας συντελεῖ καὶ ἡ ἔξετασις τοῦ τί ὑπῆρχε μέχρι σήμερον ἀπὸ τῶν πρώτων ἀρχῶν τῆς ἡ φιλολογία, δηλαδὴ ἡ ἴστορικὴ ἔξετασις τῶν φιλολογικῶν σπουδῶν ἀπὸ τῆς πρώτης ἐμφανίσεώς των μέχρι σήμερον. ‘Η ἔξελικτικὴ ἡ γενετικὴ θεώρησις τοῦ φιλολογικοῦ φαινομένου ἀπ’ ἀρχῆς μέχρι τῆς ἐποχῆς μας βοηθεῖ εἰς τὴν κατανόησιν τῆς οὐσίας του. Μὲ ἀλλας λέξεις τὸ φιλολογικὸν «γίγνεσθαι» μᾶς βοηθεῖ νὰ εἰσδύσωμεν εἰς τὸ φιλολογικὸν «εἶναι».

‘Ἐν ἀρχῇ ἦν ἡ φιλολογικὴ ζωὴ· ἔπειτα ἥλθεν ἡ συνειδητὴ καὶ μετὰ λόγου ἐπίγνωσις αὐτῆς. Τὰ αὐτὰ ἔχομεν νὰ παρατηρήσωμεν καὶ περὶ τῆς γλώσσης καὶ τῆς πνευματικῆς θεωρήσεως τῆς ζωῆς αὐτῆς. ‘Ἐν ἀρχῇ ἦν ἡ γλώσσα, ἡ ἀνέλιξις αὐτῆς καὶ τὸ γλωσσικὸν βίωμα τοῦ ἀνθρώπου· εἰς ταῦτα ἔπονται ἡ ἴστορία τῆς γλώσσης, ἡ γραμματικὴ

-
1. ‘Ο δρός «ἰστορία τῆς φιλολογίας», δηλαδὴ ἴστορία τῆς φιλολογικῆς ζωῆς ἡ τῶν φιλολογικῶν σπουδῶν, δὲν πρέπει νὰ συγχέεται μὲ τὸν ὄρον : «ἰστορία τῆς λογοτεχνίας» ἢ τὸν ὄρον «γραμματολογία». ’Αλλο εἰναι ἡ φιλολογία καὶ ὅλλο ἡ λογοτεχνία. ‘Η φιλολογία εἶναι ἐπιστήμη, ἡ λογοτεχνία εἶναι, ὡς θά τιδωμεν, μέρος τοῦ ὑποκειμένου τῆς φιλολογίας. ‘Η φιλολογία εἶναι ἡ ἐπιστήμη ἡ ἀσχολουμένη, πλὴν ὅλων, καὶ μὲ τὴν λογοτεχνίαν.

καὶ ἡ γλωσσικὴ ἐν γένει ἐπιστήμη. Καὶ ἐν τῇ προκειμένῃ περιπτώσει, τὸ πρῶτον εἶναι ἡ φιλολογικὴ ζωὴ, τὸ φιλολογικὸν φαινόμενον. Ἀκολούθως ἥλθεν ἡ μετὰ λόγου γνῶσις τῆς οὐσίας καὶ τοῦ χαρακτήρος τῆς ἀνθρωπίνης ἐκείνης δραστηριότητος, ἣτις ἀποτελεῖ περιεχόμενον τῆς φιλολογικῆς ζωῆς.

Ἡ φιλολογικὴ αὕτη ζωὴ ὑπόκειται εἰς διττὴν θεώρησιν : α) ὡς «γίγνεσθαι» εἶναι ὑποκείμενον ἴστορικῆς, δηλαδὴ γενετικῆς - ἔξελικτικῆς ἔξετάσεως· καὶ β) ὡς «εἶναι», ὡς ἐνέχουσα ἐν ἑαυτῇ, παρὰ πᾶσαν γένεσιν, μεταβολὴν καὶ ἔξελιξιν, ὡρισμένα σταθερὰ καὶ παραμόνιμα στοιχεῖα, ἀποτελεῖ ὑποκείμενον συστηματικῆς - οὐσιολογικῆς θεωρήσεως.

Ίστορικὴ ἀφ' ἐνὸς καὶ συστηματικὴ - οὐσιολογικὴ ἀφ' ἑτέρου θεώρησις τῆς φιλολογικῆς ζωῆς συμπληρώνουν ἀλλήλας. Ἀκριβέστερον : ἡ ἴστορικὴ θεώρησις εἶναι προϋπόθεσις τῆς οὐσιολογικῆς. Πρὶν ἡ ἔξετάσωμεν, τί εἶναι φιλολογία, πρέπει νὰ γνωρίσωμεν, τί ἐγένετο, τί ὑπῆρξε, τί ἔξελήθη μέχρι σήμερον ὡς φιλολογία. Ἐντεῦθεν προέκυψεν ἡ ἀνάγκη, δπῶς διαμορφωθῆ ἐις ἴδιαίτερον φιλολογικὸν κλάδον, εἰς ἴδιαν φιλολογικὴν μάθησιν, ἡ ἴστορικὴ ἔξετασις τῶν φιλολογικῶν σπουδῶν, ἡ «ίστορία τῆς φιλολογίας», ἡ παρακολουθοῦσσα τὴν ἔξελιξιν αὐτῆς κατὰ τοὺς ἀρχαίους, μέσους καὶ νεωτέρους χρόνους. Βεβαίως ἡ ὅλη αὕτη ἴστορικὴ ἔκθεσις δὲν εἶναι δυνατὸν οὐδὲ σκόπιμον νὰ γίνῃ ἐνταῦθα. Ἄλλὰ καὶ εἰς τὴν παροῦσαν μελέτην, καὶ μάλιστα εἰς τὸ ἀμέσως ἐπόμενον κεφάλαιον, δὲν θὰ παραλίπωμεν νὰ χρησιμοποιήσωμεν, δσα ἴστορικὰ στοιχεῖα εἶναι εἰς ἡμᾶς ἀπαραίτητα διὰ τὴν συστηματικὴν διαπραγμάτευσιν τῶν οὐσιολογικῶν ζητημάτων.

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟΝ

ΟΥΣΙΑ ΤΗΣ ΚΛΑΣΣΙΚΗΣ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'

ΥΠΟΚΕΙΜΕΝΟΝ ΤΗΣ ΚΛΑΣΣΙΚΗΣ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ

1. Δυσχέρειαι περὶ τὸν καθορισμὸν τοῦ ὑποκειμένου τῆς κλασσικῆς φιλολογίας.

‘Ο θέλων νὰ καθορίσῃ ἐπὶ ακριβῶς τὸ ὑποκείμενον ἐπιστήμης τινὸς συναντᾶ σοβαράς δυσχερείας. Εἰδικώτερον εἰς τὸν καθορισμὸν τοῦ ὑποκειμένου καὶ τοῦ πεδίου τῆς φιλολογίας ἡ σοβαρωτέρα δυσκολία συνίσταται εἰς τὰ ἔξῆς : Θὰ καθορισθῇ ὡς ὑποκείμενον τῆς κλασσικῆς φιλολογίας δ.τι ὑπῆρξεν ἔως τώρα πεδίον αὐτῆς ἢ δ.τι ἐπιβάλλει αὐτῇ αὕτη ἡ φύσις τῆς φιλολογικῆς ἐπιστήμης ; Θὰ ἐπικρατήσῃ δηλαδὴ κατὰ τὸν καθορισμὸν τοῦτον ἡ ἴστορική - φαινομενολογικὴ ἄποψις ἢ ἡ συστηματικὴ - οὐσιολογικὴ ;

“Αν μὲν ἐπικρατήσῃ ἡ πρώτη ἄποψις, ἡ ἴστορική - φαινομενολογική, δικαθορισμὸς τοῦ ὑποκειμένου καὶ τοῦ ἔργου τῆς φιλολογίας θὰ πρέπῃ νὰ ἀνταποκρίνεται πρὸς τὴν μέχρι τοῦτο φιλολογικὴν πραγματικότητα, τὴν ἐν τῷ παρελθόντι δηλαδὴ καὶ τῷ παρόντι φιλολογικὴν ζωήν. ”Αν δημοσιευτήσῃ ἡ δευτέρα ἄποψις, ἡ συστηματικὴ - οὐσιολογική, τότε θὰ παραστῇ ἀνάγκη νὰ καθορισθῇ ὡς ὑποκείμενον τῆς φιλολογίας μόνον ἐκεῖνο, διπερ ἐπιβάλλει

αύτη αὕτη ἡ φύσις καὶ ὁ ἰδιαιτερος χαρακτήρ της. Εἰς τὴν περίπτωσιν δὲ ταύτην ὁ καθορισμὸς τοῦ ὑποκειμένου καὶ τοῦ ἔργου τῆς κλασσικῆς φιλολογίας θὰ προσλάβῃ κατ' ἀνάγκην καὶ δεοντολογικὴν πλευράν. Διότι ἀφ' ἐνὸς μὲν ἐνδέχεται νὰ ἀποκλεισθοῦν ἀπὸ τὸ ὑποκείμενον καὶ τὸ πλάτος τῆς φιλολογίας περιοχαὶ τινες ἀσυμβίβαστοι ἢ ἄσχετοι πρὸς τὴν φύσιν της, αἱ ὅποιαι ὅμως περιελαμβάνοντο μέχρι τοῦδε εἰς τὸ φιλολογικὸν πεδίον, ἀφ' ἐτέρου δὲ εἶναι πιθανὸν νὰ ἐνταχθοῦν εἰς τὸ πεδίον τῆς φιλολογίας τομεῖς, πρὸς τοὺς ὅποιους δὲν εἶχε στραφῆ μέχρι τοῦδε ἡ φιλολογικὴ δραστηριότης καὶ ἐπομένως νὰ δημιουργηθῶσι νέαι δυνατότητες ἀνελίξεως τῆς φιλολογικῆς ζωῆς εἰς τὸ παρὸν καὶ τὸ μέλλον.

Κατὰ ταῦτα ἡ μὲν ἴστορικὴ - φαινομενολογικὴ ἄποψις κατὰ τὸν καθορισμὸν τοῦ ὑποκειμένου καὶ τοῦ πεδίου τῆς κλασσικῆς φιλολογίας προσλαμβάνει τὴν στατικὴν μορφὴν τῆς κωδικοποιήσεως τῆς φιλολογικῆς ἐπιστημονικῆς παραδόσεως, ἡ δὲ συστηματικὴ - ούσιολογικὴ - δεοντολογικὴ ἄποψις τὴν ἐντελεχειακὴν ἢ δυναμικὴν μορφὴν τῆς κριτικῆς θεωρήσεως μὲ ἄλλοτε ἀνασταλτικὴν ἢ συντηρητικὴν καὶ ἄλλοτε κινητικὴν ἢ ρηξικέλευθον, ἀξιολογοῦσαν πάντοτε, πλευράν.

'Αλλ' αἱ δυσχέρειαι περὶ τὸν καθορισμὸν τοῦ ὑποκειμένου τῆς ἐπιστήμης μας δὲν ἐντοπίζονται μόνον εἰς τὸ ἀνωτέρω ἐκτεθὲν δίλημμα καὶ τὴν ἐκλογὴν μεταξὺ τῆς πρώτης (ἴστορικῆς) καὶ τῆς δευτέρας (συστηματικῆς - δεοντολογικῆς) ἀπόψεως. Νέαι δυσχέρειαι προκύπτουν, εὐθὺς ὡς ἡ προτίμησίς μας ἥθελε στραφῆ πρὸς τὴν μίαν ἐκ τῶν δύο τούτων ἀπόψεων.

2. Ἡ ἴστορικὴ - φαινομενολογικὴ ἄποψις.

"Ἄς ὑποθέσωμεν, δτὶ προτιμῶμεν τὴν πρώτην, τὴν ἴστορικὴν - φαινομενολογικήν, ἄποψιν καὶ προσπαθοῦμεν νὰ καθορίσωμεν ὡς πεδίον καὶ ὑποκείμενον τῆς κλασσικῆς φιλολογίας τὸ ἴστορικῶς παραδεδομένον ὑποκείμενον αὐτῆς. Ἡ προσπάθειά μας θὰ προσκρούσῃ ἀμέσως εἰς τὴν ἔλλειψιν

ένιαίας ἀντιλήψεως περὶ τοῦ ὑποκειμένου τῆς ἐπιστήμης μας, ἔλλειψιν, ποὺ παρουσιάζουν ὅχι μόνον αἱ διάφοροι περίοδοι ἡ φάσεις τῆς μέχρι τοῦτο φιλολογικῆς ζωῆς, ἀλλὰ καὶ οἱ διάφοροι φιλόλογοι ἐντὸς ἑκάστης ἴστορικῆς περιόδου τοῦ φιλολογικοῦ βίου. Ἀπὸ τὴν ἴστοριαν τῆς φιλολογίας γνωρίζομεν, ὅτι ἡ φιλολογικὴ ἔργασία καὶ παραγωγὴ ποικίλλει ἀναλόγως ἐποχῶν καὶ προσώπων καὶ ὅτι ἡ ποικιλία αὐτὴ ὀφείλεται πλὴν ἄλλων καὶ εἰς τὰς διαφόρους ἑκάστοτε ἀντιλήψεις περὶ τοῦ πεδίου τῆς φιλολογίας. Ἡ ἀρχικὴ καὶ θεμελιώδης ἀντιλήψις τῶν πρώτων Ἑλλήνων φιλολόγων, τῶν «γραμματικῶν», ἦτο, ὅτι ὑποκείμενον τῆς πρώτης φιλολογίας — τῆς «γραμματικῆς τέχνης» — ἦτο ἡ γλῶσσα, ἔργον δὲ τῆς φιλολογίας ἡ γλωσσικὴ ἐρμηνεία τῶν κειμένων καὶ ἐν γένει ἡ διαφώτισις τῶν ἔχοντων ἀνάγκην τοιαύτης διαφωτίσεως γλωσσικῶν μνημείων καὶ στοιχείων τοῦ προφορικοῦ καὶ ἰδίως τοῦ γραπτοῦ λόγου. Κατὰ τὸν ὁρισμὸν τῆς γραμματικῆς ὑπὸ Διονυσίου τοῦ Θρακοῦ: «γραμματικὴ ἐστιν ἐμπειρία τῶν παρά ποιηταῖς τε καὶ συγγραφεῦσιν ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ λεγομένων. Μέρη δ' αὐτῆς ἐστιν ξεῖνον ἀνάγνωσις ἐντριβῆς κατὰ προσῳδίαν, δεύτερον ἔξήγησις κατὰ τούς ἐνυπάρχοντας ποιητικοὺς τρόπους, τρίτον γλωσσῶν τε καὶ ἴστοριῶν πρόχειρος ἀπόδοσις, τέταρτον ἐτυμολογίας εὑρεσίς, πέμπτον ἀναλογίας ἐκλογισμός, ἕκτον κρίσις ποιημάτων, δὲ δὴ κάλλιστόν ἐστι πάντων τῶν ἐν τῇ τέχνῃ». (Διονυσ. Θρακ. Τέχν. Γραμμ. ἔκδ. Uhlig). Ἀλλὰ καὶ περὶ τῆς γλώσσης, ὡς ὑποκειμένου τῆς ἀσχολίας τῶν πρώτων φιλολόγων, τῶν «κριτικῶν» καὶ «γραμματικῶν», δὲν ὑπάρχουν ἔνιαίαι ἀντιλήψεις. Ἀρκεῖ μόνον νὰ ὑπομνήσωμεν τὰς γνωστὰς ἀπὸ τὴν ἴστοριαν τῆς φιλολογίας ἔργασίας τῶν Σοφιστῶν καὶ τῆς σχολῆς τοῦ Ἡρακλείτου, τὰς ἀναφερομένας εἰς τὴν φιλοσοφίαν τῆς γλώσσης, τὰς ἀντιμαχομένας πρὸς ἄλλήλας γλωσσικάς θεωρίας εἰς τὸν πλατωνικὸν διάλογον Κρατύλου καὶ τὴν δλην φιλολογικὴν καὶ τεχνοκριτικὴν κίνησιν τῆς Ἀκαδημείας, τοῦ Λυκείου καὶ τῶν Στωικῶν βραδύτερον, διὰ νὰ φανῇ, πόσον ἐνωρίς εἶχον διαφοροποιηθῆ

γλώσσης ως ύποκειμένου τής «γραμματικής τέχνης» (δηλαδή τής φιλολογίας) άντιληψεις, τάς δποίας έκληρονόμησαν οι πρώτοι συστηματικοί και κατ' έξοχήν φιλόλογοι, οι "Ελληνες γραμματικοί τής 'Αλεξανδρείας. Πρός τούτοις αἱ περὶ ρυθμῶν καὶ ἀρμονίας θεωρίαι, αἱ δποίαι ἀπαντῶσιν εἰς τοὺς πλατωνικοὺς διαλόγους, μαρτυροῦν, δτι ἐνωρίς ἥδη, πολὺ πρὸ τῶν 'Αλεξανδρινῶν, εἶχον ἔξετασθῇ αἱ μουσικαὶ ἀποχρώσεις καὶ πλευραὶ τῶν γλωσσικῶν φαινομένων, καὶ οὕτως ἡ γλώσσα ως ύποκειμένον τῆς γραμματικῆς - φιλολογικῆς ἀσχολίας παρουσιάζετο ύπό ποικιλας ἑκάστοτε μορφάς. 'Ἐνῷ δὲ ὑπὸ ἄλλων ἡ γλώσσα ἀπεμονώνετο ἀπὸ τὸ ύπό ταύτης ἐκφραζόμενον ἰδεολογικὸν καὶ πραγματολογικὸν περιεχόμενον καὶ ἔξητάζετο ως ἀπλοῦν μέσον ἐκφράσεως καὶ σύστημα ἀρθρώσεων, συλλαβῶν, λέξεων, φράσεων καὶ περιόδων, ως σύστημα δηλ. φθόγγων - γραμμάτων, τύπων, συντάξεων, καὶ ἐπομένως ως ύποκειμένον τῆς γραμματικῆς ἐν στενωτέρᾳ ἐννοίᾳ, ἄλλοι, οἱ περισσότεροι, ἔξήταζον φιλολογικῶς τὴν γλώσσαν ως φορέα ἰδεῶν καὶ διξιῶν· δηλαδὴ ὅχι τὴν γλώσσαν αὐτὴν καθ' ἑαυτήν, ἀλλὰ τὰ γλωσσικὰ μνημεῖα, τὰ προϊόντα τοῦ λόγου, καὶ κατ' έξοχήν τὰ ἔργα τοῦ ἐντέχνου λόγου. Τὰ ἀνωτέρω ἀρκοῦν, διὰ νὰ ἀποδείξουν, δτι ἥδη κατὰ τοὺς πρώτους αἰώνας τῆς ἴστορίας τῆς φιλολογίας ἐμφανίζονται ποικιλώταται ἀντιληψεις περὶ τῆς γλώσσης ως ύποκειμένου τῆς φιλολογίας.

'Ἐκ παραλλήλου βλέπομεν ἐπεκτεινόμενον τὸ πεδίον τῆς φιλολογίας καὶ πέραν τῆς γλώσσης εἰς ἄλλας ἔκδηλωσεις τοῦ βίου τοῦ παρελθόντος. Ἰστορ.κά καὶ ἀρχαιολογικά διαφέροντα συνδέονται μετά τῶν στενῶς φιλολογικῶν, διότι αὐτὴ ἡ διαφώτισις καὶ ἐρμηνεία τῶν γλωσσικῶν στοιχείων καὶ μνημείων ἀπήτει πολυμέρειαν γνώσεως καὶ πολυμάθειαν, ἡ δὲ γνῶσις τῶν πραγμάτων ύπερβοήθει εἰς τὴν γνῶσιν τῶν λέξεων καὶ τῆς γλώσσης. 'Η ἀρχαιομάθεια (ἡ «ἀρχαιολογία») ἐν τῇ εὑρείᾳ τῆς λέξεως ἐννοίᾳ κατὰ τοὺς Σοφιστάς) συνεδυάζετο μὲ τὴν γλωσσομάθειαν καὶ τὴν ἔξετασιν τῆς γλώσσης τοῦ παρελθόντος.

χνότατα δὲ εἰς τὸ αὐτὸν πρόσωπον γραμματικοῦ ἢ λογίου, συνέπιπτον γλωσσοδιφικά, γραμματικὰ καὶ φιλολογικὰ μετά ἀρχαιοδιφικῶν καθόλου διαφερόντων, ἡ φιλολογία δηλ. ἔξετείνετο εἰς ἀρχαιογνωσίαν. Πρόχειρον βλέμμα εἰς τὴν προαλεξανδρινὴν λ.χ. τῶν Περιπατητικῶν καὶ τὴν ἀλεξανδρινὴν (πρβλ. τὸν Ἐρατοσθένην) φιλολογίαν δεικνύει, πόσον ἐνωρίς εἶχεν ἐκδηλωθῆ ἢ τάσις πρὸς διεύρυνσιν τῆς στενῶς γλωσσικῆς περιοχῆς τοῦ φιλολογικοῦ πεδίου δι’ ἴστορικῶν καὶ ἀρχαιολογικῶν περιοχῶν, ἡ ἀπὸ τῆς μελέτης καὶ ἔρμηνείας τῶν γλωσσικῶν στοιχείων ἐπέκτασις εἰς ἔρμηνείαν τῶν λογοτεχνικῶν καὶ καθόλου τῶν γραμματειακῶν μνημείων καὶ πέραν ταύτης εἰς μελέτην δλῶν σχεδὸν τῶν ἐκδηλώσεων τοῦ παρελθόντος βίου καὶ πολιτισμοῦ. Βραδύτερον μὲ τὴν δημιουργίαν τοῦ ρωμαϊκοῦ βίου καὶ πολιτισμοῦ, ὑπὸ τὴν δόηγίαν καὶ τὴν ζωογόνον πνοὴν τοῦ ἀρχαίου ἐλληνικοῦ, τὸ πεδίον τῆς φιλολογίας εύρυνεται διὰ τῆς προσθήκης νέας μεγάλης περιοχῆς, τῆς περιοχῆς τῆς λατινικῆς γλώσσης καὶ τοῦ ρωμαϊκοῦ πολιτισμοῦ, οὕτω δὲ ἡ φιλολογία στρέφεται πρὸς ἀμφοτέρας τὰς γλώσσας, τὴν ἐλληνικὴν καὶ τὴν λατινικὴν, καὶ πρὸς ἀμφοτέρους τοὺς πολιτισμούς, τὸν ἐλληνικὸν καὶ τὸν ρωμαϊκόν, οἱ δόποιοι ἐν τῇ συνειδήσει τῶν μεταγενεστέρων ὑπερτεροῦν δλῶν τῶν προγενεστέρων πολιτισμῶν τοῦ ἀρχαίου κόσμου. ‘Ο ἀρχαῖος ἐλληνικὸς καὶ ρωμαϊκὸς κόσμος θεωροῦνται ὡς ὁ κατ’ ἔξοχὴν ἀρχαῖος κόσμος, αἱ δὲ γλώσσαι, τὰς δόποιας οἱ δύο αὐτοὶ κόσμοι ἐδημιούργησαν, θεωροῦνται «κλασσικαὶ» γλῶσσαι. ‘Ο ἀρχαῖος αὐτὸς κόσμος τῶν ‘Ἐλλήνων καὶ τῶν Ρωμαίων ἀποτελεῖ διὰ τοὺς μεταγενεστέρους μίαν τεραστίαν ἐνότητα πολιτισμοῦ, τὴν ἀρχήν, πηγὴν καὶ κρηπῆδα τοῦ νεωτέρου εύρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ. ‘Ο ἐλληνικὸς καὶ ὁ ρωμαϊκὸς κόσμος καθίσταται ὁ «κλασσικὸς» κόσμος, αἱ δὲ ἐκδηλώσεις του ὑποκείμενον τῆς ἐπιστήμης, τὴν δόποιαν ἐδημιούργησαν οἱ πρῶτοι ‘Ἐλληνες γραμματικοί. ‘Η κλασσικὴ φιλολογία συνεχίζει τὸ ἔργον ἐκείνων.

‘Εάν κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ἡθέλομεν συμβουλευθῆναι

τὴν ἴστορίαν τῆς κλασσικῆς φιλολογίας κατὰ τοὺς ἑλληνορωμαϊκούς καὶ τοὺς μέσους καὶ νεωτέρους χρόνους, διὰ νὰ καθορίσωμεν ἐντεῦθεν τὸ ὑποκείμενον τῆς κλασσικῆς φιλολογίας, θὰ εύρισκόμεθα πάλιν πρὸ τῆς αὐτῆς ποικιλίας ἀντιλήψεων. Ἀρκεῖ καὶ ἔδω νὰ ὑπομνήσωμεν μόνον τὴν γνωστὴν φιλολογικὴν ἔριν τοῦ 19ου αἰῶνος μεταξὺ τοῦ Ηερμαννοῦ, ἀκολουθοῦντος τὴν παράδοσιν τοῦ Βεντλεύ, καὶ τοῦ Βοεκή, διὰ νὰ καταφανῇ πόσον δύσκολον εἶναι μετὰ ὑπερδισχιλιετῆ φιλολογικὸν βίον καὶ μακραίωνα φιλολογικὴν παράδοσιν νὰ καθορισθῇ ἐπακριβῶς τὸ πεδίον καὶ τὸ ἔργον τῆς φιλολογίας.

Συμπληροῦντες τὴν διὰ τῆς ἴστορικῆς ὄδοῦ ἀγαζήτησιν τοῦ ὑποκείμενου τῆς φιλολογίας, παραθέτομεν τὴν περιλάλητον καὶ οἰονεὶ προγραμματικὴν ρῆσιν τοῦ μεγάλου φιλολόγου Wilamowitz : «Τὸ μόριον ἀν καὶ ἡ ἐντελέχεια τοῦ Ἀριστοτέλους, τὰ ἱερὰ ἄντρα τοῦ Ἀπόλλωνος καὶ τὸ εἴδωλον τοῦ Βησσᾶ, τὸ ἄσμα τῆς Σαπφοῦς καὶ τὸ κήρυγμα τῆς Ἅγιας Θέκλης, ἡ μετρικὴ τοῦ Πινδάρου καὶ τὸ ἀβάκιον τῆς Πομπήιας, αἱ κακόμορφοι ὄψεις τῶν ἀγγείων τοῦ Διπύλου καὶ αἱ θέρμαι τοῦ Καρακάλλα, αἱ κωνικαὶ τομαὶ τοῦ Ἀπολλωνίου καὶ ἡ ἀστρολογία τοῦ Πετοσέριος, δλα, δλα ἀνήκουν εἰς τὴν φιλολογίαν, διότι περιλαμβάνονται εἰς τὸ ὑποκείμενον, τοῦ δποίου τὴν κατανόησιν ἐπιδιώκει ἡ φιλολογία». Κατὰ τὸν αὐτὸν Wilamowitz ὑποκείμενον τῆς κλασσικῆς φιλολογίας εἶναι : «ὁ ἀρχαῖος ἑλληνικὸς καὶ ρωμαϊκὸς πολιτισμὸς εἰς τε τὴν οὐσίαν του καὶ εἰς ὅλας τὰς ἐκδηλώσεις του. Ὁ πολιτισμὸς αὐτὸς ἀποτελεῖ μίαν ἐνότητα, ἔστω καὶ ἀν δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ τεθοῦν ἀκριβῆ δρόσημα τῆς ἀρχῆς καὶ τοῦ τέλους του». "Εργον τῆς φιλολογίας εἶναι κατὰ τὸν Wilamowitz «νὰ ξαναζωντανέψῃ μὲ τὴν δύναμιν τῆς ἐπιστήμης αὐτὴν τὴν περασμένην ζωὴν : τὸ τραγούδι τοῦ ποιητοῦ, τὴν σκέψιν τοῦ φιλοσόφου καὶ τοῦ νομοθέτου, τὴν ιερότητα τῶν εὔκτηρίων οἰκων καὶ τὰ συναισθήματα τῶν πιστῶν καὶ τῶν ἀπίστων, τὴν ποικίλην καὶ πολυθρύβον κίνησιν τῆς ἀγορᾶς καὶ τῶν λιμένων, τῆς ξηρᾶς καὶ τῆς θα-

λάσσης, νὰ ξαναζωντανέψῃ τοὺς ἀνθρώπους εἰς τὰ ἔργα των καὶ τὰς παιδιάς των. Ἀρχὴ τοῦ φιλολόγου, ώς καὶ παντὸς ἐπιστήμονος, εἶναι τὸ «θαυμάζειν», σκοπὸς καὶ τέλος εἶναι ἡ καθαρὰ καὶ τὴν ψυχικὴν ἰκανοποίησιν καὶ εύδαιμονίαν ἀπεργαζομένη «θέα», ἐποπτεία τοῦ κατανοηθέντος εἰς δλην του τὴν ἀλήθειαν καὶ τὴν ὠραιότητα. Ἐπειδὴ δὲ ἡ ζωή, διὰ τὴν κατανόησιν τῆς ὁποίας μοχθοῦμεν ἡμεῖς οἱ φιλόλογοι, συνεχίζει ὁ Wilamowitz, ἀποτελεῖ μίαν ἐνότητα, εἶναι καὶ ἡ ἐπιστήμη μας ἐνιαία! Τὴν κατανομὴν καὶ διαφοροποίησιν αὐτῆς εἰς εἰδίκωτέρας μαθήσεις: κλασικὴν φιλολογίαν, ἀρχαίαν ἴστορίαν, κλασσικὴν ἀρχαιολογίαν, ἐπιγραφικήν, νομισματολογίαν, παλαιογραφίαν, παπυρολογίαν κ. λπ., ἐπιβάλλει ἡ ἀδυναμία καὶ τὸ πεπερασμένον τοῦ ἀνθρώπου. Ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ δῆμως ἐπιτρέπεται ἡ εἰδίκευσις αὕτη νὰ περιορίζῃ καὶ νὰ θέτῃ φραγμούς εἰς τὴν «θέαν» καὶ τὴν γενικὴν ἐπισκόπησιν τοῦ συνδόλου».

‘Ως βλέπομεν, κατὰ τὴν ἀντίληψιν τοῦ Wilamowitz¹, ὑποκείμενον τῆς κλασσικῆς φιλολογίας εἶναι δλόκληρος ὁ ἀρχαῖος ἐλληνικὸς καὶ ρωμαϊκὸς πολιτισμός· ὅχι μόνον αἱ πνευματικαὶ καὶ δὴ καὶ αἱ λογοτεχνικαὶ ἐκδηλώσεις του, ἀλλὰ καὶ ἡ θρησκεία καὶ ἡ λατρεία, ὁ δημόσιος καὶ ἱδιωτικὸς βίος, ἡ ἐπιστήμη καὶ αἱ καλαὶ τέχναι καὶ ὁ οἰκονομικὸς βίος τῆς κλασσικῆς ἀρχαιότητος. ‘Ο αὐτὸς Wilamowitz τὸ τέλος τοῦ ἀρχαίου βίου, καὶ ἐπομένως καὶ τοῦ φιλολογικοῦ πεδίου, δὲν δρίζει ὀκριβῶς, ἀπὸ ἄλλας δῆμως ἀποφάνσεις του καὶ ἀπὸ τὸ δλον φιλολογικὸν ἔργον του φαίνεται, δτὶ οὖτος τὸ πεδίον τῆς κλασσικῆς φιλολογίας ἐπεκτείνει μέχρι τῶν πρώτων βυζαντινῶν χρόνων. Πρός τούτοις δὲ μέγας αὐτὸς φιλόλογος μὲ τὴν εὔρυτάτην ἀντί-

1. Βλ. περὶ αὐτοῦ: W e r g n e r J a e g e r κατὰ μετάφρασιν Κωνστ. I. Βούρβερη, Ulrich von Wilamowitz — Moellendorff (περιοδικὸν Δελτίον ‘Ομοσπονδίας λειτουργῶν μέσης ἐκπαίδευσεως, ἐν ‘Αθηνais, 1932) καὶ Ἱω. Καλιτσούνακη, Εἰς μνήμην Οὐλερίκου φόνου Βιλαμόβιτζ (1848 - 1931). ‘Ανατύπωσις ἐκ τοῦ ΜΔ’ τόμου τῆς «Αθηνᾶς», ἐν ‘Αθηνais, 1933.

ληψιν τῆς φιλολογίας, καταρρίπτει τοὺς μεταξύ φιλολογίας, ιστορίας καὶ ἀρχαιολογίας, ἥτοι τῶν τριῶν ἀδελφῶν ἀρχαιογνωστικῶν ἐπιστημῶν, φραγμούς, ταυτίζων τὴν φιλολογίαν μὲ τὴν δλην ἀρχαιογνωσίαν· ἀντιλαμβάνεται δηλαδὴ τὴν φιλολογίαν ως φιλολογικὴν «ἰστορίην», ἐν Ιωνικῇ ἐννοίᾳ, τῆς κλασσικῆς ἀρχαιότητος.

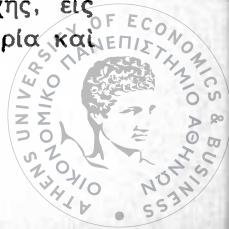
Τὰ παρατεθέντα παραδείγματα, ἀτινα ἐλήφθησαν ἀπὸ διαφόρους ἰστορικάς περιόδους τῶν φιλολογικῶν σπουδῶν, ἀρκοῦν, δπως καταδείξουν τὴν ποικιλίαν τῶν ἀντιλήψεων περὶ τοῦ ὑποκειμένου τῆς φιλολογίας, τὰς δποίας ἀντιπροσωπεύει ή φιλολογικὴ ζωὴ κατὰ τὰς διαφόρους ἰστορικὰς φάσεις της, καὶ τὴν δυσχέρειαν, πρὸ τῆς δποίας εὑρίσκεται δ θέλων νὰ καθορίσῃ ἐπακριβῶς τὸ ὑποκείμενον τῆς φιλολογίας καὶ ἀφορμώμενος πρὸς τοῦτο ἀπὸ ἰστορικῆς φαινομενολογικῆς ἀφετηρίας.

Ἐν τούτοις, παρὰ τὴν ποικιλίαν τῶν περὶ τῆς φιλολογίας καὶ τοῦ ὑποκειμένου καὶ πεδίου αὐτῆς ἀντιλήψεων καὶ παρὰ τὴν πολυμορφίαν τῶν διαδεχομένων ἀλλήλας ἰστορικῶν φάσεων τῆς φιλολογικῆς ζωῆς καὶ πραγματικότητος, ὑπάρχουν ώρισμένα κοινά, σταθερά, ἀναλογίωτα καὶ παραμόνιμα στοιχεῖα, τὰ δποῖα διήκουν διὰ μέσου πασῶν τούτων τῶν ποικίλων φάσεων τῆς φιλολογικῆς ζωῆς καὶ τῶν περὶ αὐτῆς παλαιῶν τε καὶ νέων ἀντιλήψεων.

Τὰ κοινὰ ταῦτα σταθερά σημεῖα εἶναι τὰ ἔξης :

α) Τὸ κυρίως ὑποκείμενον τῆς φιλολογίας εἶναι ἡ γλῶσσα καὶ τὰ γραπτὰ μνημεῖα τοῦ λόγου. Ούδεμία μέχρι σήμερον φάσις τῆς φιλολογικῆς ζωῆς ἡγενόησε τὴν γλῶσσαν ἢ παρημέλησε τὴν ἔρευναν καὶ τὴν θεραπείαν αὐτῆς. Φιλόλογος, χωρὶς δυνατὴν γλωσσομάθειαν καὶ χωρὶς ἔφεσιν καὶ ἀγάπην πρὸς τὰς γλωσσικὰς ἐν γένει μελέτας καὶ σπουδάς, ἥτο καὶ εἶναι κάτι τὸ ἀδιανόητον, ἀνερμάτιστον καὶ ἀσύστατον.

β) Καὶ δταν ἀκόμη ἡ φιλολογία ἐπεξετάθη, πέραν τῆς πνευματικῆς, λογοτεχνικῆς καὶ γλωσσικῆς περιοχῆς, εἰς δλας τὰς λοιπὰς περιοχὰς τοῦ πολιτισμοῦ, ἀφετηρία καὶ

σταθερὸν στήριγμά της ἥτο καὶ εἶναι ἡ γλῶσσα καὶ τὰ γλωσσικά μνημεῖα. Καὶ

γ) Ἡ προτίμησις παντὸς φιλολόγου καὶ ἡ νοσταλγία πάσης φιλολογικῆς ψυχῆς στρέφεται κατὰ κανόνα πρὸς κλασσικάς ἐποχὰς καὶ κλασσικάς μορφάς. Ὁ ἔρως τοῦ φιλολόγου φύσει κατευθύνεται, ύπερ πάντα τὰ ἄλλα γραμματειακὰ ἡ ἔξωγραμματειακὰ γλωσσικά μνημεῖα, πρὸς τὰ ἔργα τοῦ ἐντέχνου λόγου καὶ τοὺς δημιουργούς των, πρὸς τὰ κλασσικὰ λογοτεχνικὰ ἔργα καὶ τοὺς ἐνδόξους ποιητὰς καὶ συγγραφεῖς. Διότι μόνον μεγάλαι ἐποχαὶ (λ. χ. ὁ δος, 5ος καὶ 4ος αἰών π. Χ. εἰς τὴν Ἀρχαίαν Ἑλλάδα, ὁ αἰών τοῦ Αύγούστου εἰς τὴν Ρώμην κ.λπ.) καὶ μεγάλαι μορφαὶ (Ομηρος, Πίνδαρος, Αισχύλος Σοφοκλῆς, Εύριπιδης, Θουκυδίδης, Σωκράτης, Πλάτων κ.λπ.) καὶ μόνον εύρωστου κάλλους ἔργα ἐνσαρκώνουν τὸ Μέγα καὶ τὸ Αἰώνιον, τῶν ὅποίναν ὑποφήτης καὶ κήρυξ εἶναι φύσει ὁ παιδευτής τῶν συνανθρώπων του φιλόλογος. Μόνον ἀπ' αὐτῶν ἀντλεῖ ὁ φιλόλογος τὴν ἀνθρωπιστικὴν πίστιν του, ἡ ὅποία τὸν συγκρατεῖ καὶ τοῦ δίδει δύναμιν εἰς τὴν φιλολογικὴν ζωήν του.

Ταῦτα εἶναι ἐν γενικαῖς γραμμαῖς τὰ σταθερὰ καὶ παραμόνιμα στοιχεῖα, ἀτινα παρουσιάζει ἡ φιλολογικὴ πραγματικότης καὶ ζωὴ καθ' ὅλην τὴν μακραίωνα ἔξελιξίν της, παρὰ πᾶσαν ἑκάστοτε μεταλλαγὴν καὶ παρὰ τὴν ἔξωτερηκὴν πολυμορφίαν τῶν περὶ φιλολογίας κατὰ καιρούς ἀντιλήψεων. Εἰς τὰ αὐτὰ δὲ περίπου κοινὰ σημεῖα καὶ συμπεράσματα περὶ τοῦ ὑποκειμένου τῆς φιλολογίας καταλήγει, ὡς θὰ ἴδωμεν, καὶ ἡ δευτέρα ἀποψίς τῆς θεωρήσεως τοῦ προβλήματός μας, ἡ συστηματικὴ - δεοντολογικὴ: Περὶ αὐτὴν ἀσχολούμεθα εἰς τὰ ἐπόμενα.

3. Ἡ συστηματικὴ - ούσιολογικὴ - δεοντολογικὴ ἀποψίς.

Κατὰ τὸν δεύτερον τοῦτον τρόπον τῆς θεωρήσεως τὸ ἀπασχολοῦν ἡμᾶς πρόβλημα τίθεται ὡς ἔξῆς:

Ποῖον πεδίον τοῦ ἐπιστητοῦ ὑπόκειται καὶ πρέπει νὰ ὑπόκειται εἰς τὴν φιλολογικὴν δραστηριότητα σύμφωνα μὲ τὴν φύσιν καὶ τὴν ούσιαν τῆς κλασσικῆς φιλολογίας;

’Επειδὴ κατὰ παλαιὸν λόγιον «ἀρχὴ παιδεύσεως ὀνομάτων ἐπίσκεψις», τὴν πρώτην καὶ ἀρχικὴν φύσιν τῆς φιλολογίας θὰ ἀναζητήσωμεν εἰς αὐτὸ τοῦτο τὸ ὄνομα φιλολογία, εἰς τὴν ἐτυμολογίαν τῆς λέξεως.

Ἡ πρώτη ἐμφάνισις τῆς λέξεως φιλολογίας¹ γίνεται, καθόσον γνωρίζομεν, εἰς τὸν Πλάτωνα (Φαίδρ. 236 e, Νόμ. A 641 e, Θεατ. 161 a, πρβλ. καὶ Λάχ. 188 c, Πολιτ. Θ 582 e). Φιλόλογος εἶναι ὁ φιλῶν τὸν λόγον, κατ’ ἀντίθεσιν πρὸς τὸν μισόλογον. “Ωστε, σύμφωνα μὲ τὴν ἐτυμολογίαν τῆς λέξεως καὶ τὴν ἀρχικὴν φύσιν τοῦ πράγματος, διότι λόγος, ἡ γλῶσσα, εἶναι τὸ πεδίον τῆς φιλολογίας. ‘Υποκείμενον ἄρα τῆς κλασσικῆς φιλολογίας εἶναι ὁ κλασσικὸς λόγος καὶ δὴ καὶ αἱ δύο κλασσικαὶ γλῶσσαι: ἡ ἀρχαία ἑλληνικὴ καὶ ἡ λατινική.

’Απὸ τὴν φυσικὴν ταύτην καὶ οὐσιολογικὴν ἀφετηρίαν πρέπει νὰ ἀφορμηθῶμεν, διὰ νὰ προχωρήσωμεν εἰς τὸν ἀκριβέστερον καθορισμὸν τοῦ ὑποκειμένου καὶ τοῦ πεδίου τῆς ἐπιστήμης μας.

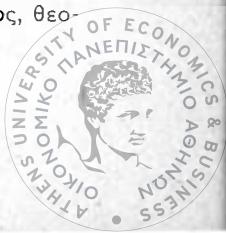
’Εξεταστέα λοιπὸν ἡ γλῶσσα!

Ἡ γλῶσσα εἶναι διφυὴς τὴν οὐσίαν καὶ ἔχει ἰδιάζοντα διττὸν χαρακτῆρα: δηλαδὴ εἶναι καὶ αὐτὴ καθ’ ἔαυτὴν μία μορφὴ ἡ ἡ ἀξία τοῦ ἀντικειμενικοῦ πνεύματος καὶ ἐν ταύτῳ μέσον πρὸς ἔκφρασιν τῶν ἀξιῶν τοῦ ἀντικειμενικοῦ πνεύματος.

Τὸ ἀντικειμενικὸν πνεῦμα ἐνὸς λαοῦ περιλαμβάνει τὰς ἀξίας τοῦ ἀληθιοῦ, ἀγαθοῦ, καλοῦ καὶ ὡφελίμου, ποὺ ἐδημιούργησεν ἡ ὁμαδικὴ καὶ κοινωνικὴ ζωὴ τοῦ λαοῦ αὐτοῦ. Μία ἐκ τῶν ἀξιῶν, καὶ δὴ καὶ τῶν πνευματικῶν ἀξιῶν, τοῦ ἀντικειμενικοῦ πνεύματος εἶναι καὶ ἡ γλῶσσα. Ταυτοχρόνως δημοσίας ἡ γλῶσσα εἶναι καὶ τὸ μέσον, διὰ τοῦ

1. B. A. G u d e m a n, Grundriss der Geschichte der klass. Philologie, Leipzig, 1909, σ. 1 κ. ἐ.

Περὶ τῶν ἀπὸ τοῦ προφίλεω-ῶ συνθέτων βλ. Κωνστ. Κόντος, Γλωσσικὰς παρατηρήσεις (φιλόλογος, φιλόθεος, θεοφιλής κ.λπ.).

όποίου συμβολίζονται καὶ ἐκφράζονται ὅλαι ἀνεξαιρέτως αἱ ἀξίαι τοῦ ἀντικειμενικοῦ πνεύματος. Ἰδοὺ ἡ διφυὴς οὐσία καὶ ὁ διττὸς χαρακτὴρ τῆς γλῶσσης : αὕτῃ ἀφ' ἐνδὸς μὲν εἶναι μία πνευματικὴ ἀξία αὐτὴ καθ' ἑαυτήν, ἀφ' ἔτερου δὲ μέσον πρὸς ἐκφρασιν ἀξιῶν. Λ.χ. ἡ ἀρχαία ἐλληνικὴ γλῶσσα εἶναι μία πνευματικὴ ἀξία τοῦ ἀρχαίου ἐλληνικοῦ βίου, μία μορφὴ τοῦ ἐλληνικοῦ πνεύματος καὶ συγχρόνως τὸ μέσον, δι' οὗ ἐκφράζονται αἱ πνευματικαὶ, ἡθικαὶ καὶ ψυχαὶ ἀξίαι τοῦ ἀρχαίου ἐλληνικοῦ βίου.

Ἄς ἔξετάσωμεν ἀκριβέστερον τὴν γλῶσσαν ὑπὸ τὰς δύο ἰδιότητάς της, πρῶτον μὲν ὡς πνευματικὴν ἀξίαν, δεύτερον δὲ ὡς φορέα πνευματικῶν, ἡθικῶν καὶ ψυχαὶ ἀξιῶν, διὰ νὰ κατανοήσωμεν καὶ καθορίσωμεν ἐπακριβῶς τῆς φιλολογίας τὸ ὑποκείμενον.

Ἡ γλῶσσα, θεωρουμένη κατὰ τὴν πρώτην ἀντίληψιν αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν ὡς πνευματικὴ ἀξία, εἶναι ἐν μέρος τοῦ ἀξιολογικοῦ συνόλου, τὸ ὄποιον δημιουργεῖ ὁ ἀνθρωπὸς ὡς κοινωνικὸν ὅν. Αἱ ἀξίαι τοῦ πολιτισμοῦ εἶναι δημιουργήματα τῆς κοινωνικῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου — ἀνθρωπὸς μεμονωμένως ζῶν εἶναι ἀδύνατον νὰ διαμορφώσῃ πολιτισμόν, ὃσονδήποτε μεγαλοφυὴς καὶ αὖ ὑποτεθῆ ὅτι εἶναι — καὶ ὡς τοιαῦται εὑρίσκονται εἰς στενὴν συνάφειαν πρὸς ἀλλήλας. Καὶ ἡ γλῶσσα λοιπόν, ὡς μία ἐκ τῶν πνευματικῶν ἀξιῶν, εἶναι στενὰ συνδεδεμένη μὲ τὰς λοιπὰς πνευματικάς ἀξίας (ἐπιστήμην, τέχνην), καθὼς καὶ αἱ πνευματικαὶ ἀξίαι εἶναι στενὰ συνδεδεμέναι μὲ τὰς λοιπὰς ἀξίας τοῦ πολιτισμοῦ, τὰς ἡθικὰς (θρησκείαν, ἡθικήν, πολιτικήν) καὶ τὰς ψυχαὶς - οἰκονομικάς.

Κατὰ ταῦτα ἡ γλῶσσα, ὡς πνευματικὴ ἀξία, ὑποκειμένη εἰς τὴν δραστηριότητα τοῦ φιλολόγου, δὲν ἔξετάζεται οὐδὲ εἶναι δυνατὸν νὰ ἔξετασθῇ μεμονωμένη καὶ ἀσχέτως πρὸς τὰς λοιπὰς ἀξίας τοῦ πολιτισμοῦ, ἀλλ' ἐντεταγμένη εἰς τὸ ἀξιολογικὸν σύνολον τοῦ βίου, οὗτινος εἶναι καὶ αὐτὴ μία ἀξία.

Ἡ δευτέρα ἀντίληψις τῆς γλῶσσης ὡς φορέως ἀξιῶν θεωρεῖ τὴν γλῶσσαν ὡς τὸ μέσον, διὰ τοῦ ὄποίου αἱ ὑπὸ

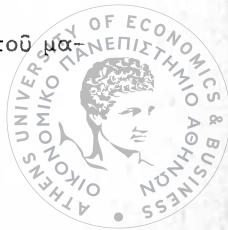

τῶν διαφόρων κοινωνικῶν συμβιούντων ἀτόμων δημιουργούμεναι ἀξίαι τοῦ πολιτισμοῦ¹ μεταδίδονται ἀπὸ τοῦ ἐνὸς εἰς τὸν ἄλλον καὶ οὕτως ἀπὸ ἀτομικοῦ καθίστανται κοινὸν ὅμαδικὸν καὶ κοινωνικὸν κτῆμα. Ἡ γλώσσα εἶναι τὸ βασικὸν ὅργανον τῆς κοινωνικότητος τῶν ἀνθρώπων καὶ τὸ μέσον, διὰ τοῦ ὁποίου τὸ ὑποκειμενικὸν πνεῦμα ἀντικειμενικοποιεῖται. Ἐπὶ πλέον διὰ τῆς γλώσσης τὸ ἀντικειμενικὸν πνεῦμα κληροδοτεῖται εἰς τὰς ἔπερχομένας γενεάς, δι᾽ αὐτῆς κυρίως συνεχίζεται ἡ ζωή του καὶ ἔξασφαλίζεται ἡ συνέχεια τοῦ πολιτισμοῦ. Τὸ ἔργον τοῦτο τοῦ φορέως τῶν ἀξιῶν ἀσκεῖ ἡ γλώσσα καὶ ὑπὸ τὰς δύο μορφάς της, δηλαδὴ καὶ τὴν μορφὴν τοῦ προφορικοῦ καὶ καὶ τὴν μορφὴν τοῦ γραπτοῦ λόγου.

Μὲ τὴν γλώσσαν ὁ πολιτικὸς μεταδίδει τὰς ἰδέας του, κερδίζει τοὺς ὁπαδούς του καὶ ἐπιβάλλει τὸ πολιτικόν του πρόγραμμα. Μὲ τὴν γλώσσαν οἱ ἀρχηγοὶ τῶν θρησκειῶν κηρύσσουν τὴν πίστιν των καὶ ἀποκρυσταλλώνουν εἰς θρησκευτικὰ εὐαγγέλια τὰ δόγματά των. Δι᾽ αὐτῆς ἐκφράζει ὁ φιλόσοφος τὴν σκέψιν του, ὁ νομοθέτης τὴν θέλησιν του, ὁ ποιητὴς τὴν ἀγωνίαν του καὶ τὸν πόθον. Ὁ ἱστορικὸς δι᾽ αὐτῆς ἀπεικονίζει τὴν ζωὴν λαῶν καὶ ἀτόμων, αἰώνων καὶ χιλιετηρίδων. Δι᾽ αὐτῆς ἡ ἐπιστήμη γίνεται κοινὸν κτῆμα, ἀνακοινοῦνται καὶ διαδίδονται αἱ ἐφευρέσεις, κληροδοτεῖται ἡ πεῖρα καὶ ἡ σοφία τῶν ἀτόμων καὶ τῶν λαῶν ἀπὸ ἔτους εἰς ἔτος, ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεάν, ἀπὸ λαοῦ εἰς λαόν. Τῆς γλώσσης τὰ προϊόντα μαζὶ μὲ τὰ ἔργα τῆς σμίλης καὶ τῆς μουσικῆς ἐνσαρκώνουν δλας τὰς ἀνωτέρας ἀξίας, ποὺ ἐμόρφωσεν ὁ ἀνθρωπός κατὰ τὴν μακραίωνα ζωήν του.

Καί, ἀν ὁ προφορικὸς λόγος ἔχῃ τὸν χαρακτήρα τοῦ ἐφημέρου καὶ τοῦ προσωρινοῦ, τοῦ γραπτοῦ ὅμως λόγου τὰ ἔργα ἐπιζοῦν τῆς ἐποχῆς των, ἐκμηδενίζουν τὰς ἀποστάσεις τοῦ χώρου, ἔχουν τὴν σφραγίδα τοῦ μονίμου καὶ

1. Βλ. Κωνστ. Ι. Βουρβέρη, Τὸ πρόβλημα τοῦ μαθήματος τῆς ἱστορίας, ἐν Ἀθήναις, 1936.

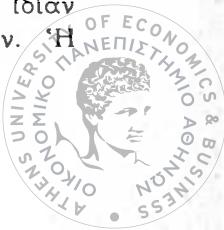
αἰώνιου. Τὰ γραπτὰ μνημεῖα τοῦ λόγου εἶναι οἱ αἰώνιοι φορεῖς τῶν ἀνθρωπίνων ἀξιῶν.

‘Ανακεφαλαιοῦντες τὰ εἰρημένα περὶ τῆς θέσεως τῆς γλώσσης ἐν τῷ πολιτισμῷ παρατηροῦμεν τὰ ἔξῆς: ‘Η γλώσσα, ὡς δημιούργημα τῆς κοινωνικῆς ζωῆς τῶν ἀνθρώπων, παρουσιάζεται ύπο δύο ταυτοχρόνως μορφάς. ‘Υπὸ τὴν πρώτην μορφήν της ἡ γλώσσα εἶναι αὐτὴ καθ’ αὐτὴν μία πνευματικὴ ἀξία τοῦ πολιτισμοῦ, ζῶν πνευματικὸς ὀργανισμός, ἐν αἰώνιως ζωντανὸν καὶ ἔξειλισσόμενον πνευματικὸν πολιτιστικὸν δημιούργημα, παράλληλον καὶ συναφὲς πρὸς τὰ ἄλλα δημιουργήματα τοῦ πολιτισμοῦ (τέχνην, μουσικήν, θρησκείαν, ἐπιστήμην, πολιτείαν κ.λπ.). ‘Υπὸ τὴν δευτέραν μορφήν, τὴν τοῦ φορέως ἀξιῶν, τὴν γλώσσαν βλέπομεν εἰς τὰ γραπτὰ μνημεῖα τοῦ λόγου ἐν γένει.

‘Η γλώσσα, καὶ ύπὸ τὴν πρώτην καὶ ύπὸ τὴν δευτέραν μορφήν της, δὲν δύναται τελείως νὰ ἀπομονωθῇ. Διότι ὡς πολιτιστικὴ μὲν ἀξία εὑρίσκεται εἰς στενὴν συνάφειαν καὶ σχέσιν μὲ τὰς λοιπάς ἀξίας τοῦ πολιτισμοῦ καὶ ἐπομένως ἡ μελέτη καὶ ἡ κατανόησις αὐτῆς δὲν ἥμπορεῖ νὰ γίνῃ ἔξω τοῦ ἀξιολογικοῦ συνόλου τοῦ πολιτισμοῦ, τοῦ ὁποίου (συνόλου) ἀποτελεῖ καὶ αὐτὴ ἐν μέλος. ‘Ως φορεύς δὲ ἀξιῶν ἡ γλώσσα, ύπὸ τὴν μορφήν δηλ. τῶν γραπτῶν μνημείων τοῦ λόγου, εἶναι συνυφασμένη μὲ τὰς ἀξίας, τῶν ὁποίων εἶναι φορεύς, συναποτελοῦσα μετὰ τοῦ ἀξιολογικοῦ της περιεχομένου τὴν πνευματικὴν συνυφήν εἴδους καὶ ὅλης.

Κατ’ ἀνάγκην λοιπὸν ἀδήριτον ὁ φιλόλογος, εἴτε ἀντιμετωπίζει τὴν γλώσσαν λαοῦ τινος ὡς ἀξίαν εἴτε ὡς φορέα ἀξιῶν, εἶναι ύποχρεωμένος νὰ ἀντιμετωπίσῃ δλόκληρον τὴν ἀξιολογικὴν δημιουργίαν τοῦ λαοῦ. δλόκληρον τὸν πολιτισμὸν τοῦ λαοῦ.

‘Η γλώσσα, ύπὸ τὴν πρώτην μορφήν της, ὡς ζῶν πνευματικὸς ὀργανισμός, ἔγινεν ύποκείμενον ίδιαιτέρας φιλολογικῆς μαθήσεως, τῆς γραμματικῆς (ἐν στενωτέρᾳ ἐννοίᾳ), ἡ ὁποία βαθμηδὸν ἔξειλίχθη εἰς ίδιαν πνευματικὴν ἐπιστήμην, τὴν γλωσσολογίαν.

καθ' αύτήν φιλολογία περιωρίσθη κυρίως εἰς τὴν ἀντιμετώπισιν τῆς γλώσσης ὡς φορέως ἀξιῶν καὶ ἐστράφη πρὸς τὰ γραπτά μνημεῖα τοῦ λόγου, τὰ ὅποια «θεωρεῖ» καὶ ἔρμηνεύει ὡς συνυφὴν καὶ συζυγίαν ὅλης καὶ εἴδους, λέξεως καὶ ἀξίας, δηλαδὴ ὡς «λόγον» μὲν τὴν διττὴν ἔννοιαν αὐτοῦ ὡς ἔξωτερικοῦ καὶ ἐνδιαθέτου λόγου, ὡς δὲ ἐπὶ μέρους πολιτιστικὸν δημιούργημα, πλαισιούμενον ὑπὲ τοῦ εὑρυτέρου πλαισίου τοῦ δλου πολιτισμοῦ.

Ἐπειδὴ δῆμως αἱ δύο αὐταὶ ἴδιοτητες τῆς γλώσσης εἶναι συναφεῖς πρὸς ἄλλήλας καὶ συνυπάρχουν, εύνόητος εἶναι καὶ ἡ στενὴ συνάφεια τῆς καθ' αὐτὴν γραμματικῆς μὲ τὴν καθ' αὐτὴν φιλολογίαν καὶ ἔκδηλος ἡ διφυΐα τοῦ ἔργου τοῦ φιλολόγου, δστις, κατὰ τὴν ἀφ' ἣς ἀφωρμήθημεν ἐτυμολογίαν, φύσει φιλεῖ τὸν «λόγον» ὑπὲ ἀμφοτέρας του τὰς ἔννοιας, ὡς ἐνδιάθετον λόγον, νοῦν καὶ ἐσωτερικὴν ἀξίαν ἀφ' ἐνδὸς καὶ ὡς ἐκφραζόμενον προφορικὸν ἴδια δὲ γραπτὸν λόγον ἀφ' ἐτέρου.

4. *Ἀνακεφαλαίωσις. Τὸ ὑποκείμενον τῆς κλασσικῆς φιλολογίας.*

Κατὰ τὰ μέχρι τοῦδε λεχθέντα τὸ ὑποκείμενον τῆς κλασσικῆς φιλολογίας, συμφώνως πρὸς τὴν πρωταρχικὴν φύσιν αὐτῆς, εἶναι αἱ δύο κλασσικαὶ γλῶσσαι, ἢτοι ἡ ἀρχαία Ἑλληνικὴ καὶ ἡ λατινικὴ, ὡς φορεῖς ἀξιῶν τοῦ πολιτισμοῦ τῆς κλασσικῆς ἀρχαιότητος· μὲν ἄλλας λέξεις: τὰ γραπτὰ μνημεῖα τοῦ λόγου τοῦ ἀρχαίου Ἑλληνικοῦ καὶ ρωμαϊκοῦ κόσμου, θεωρούμενα ἐντὸς τοῦ εὑρυτέρου πλαισίου τοῦ πολιτισμοῦ τῶν Ἀρχαίων Ἑλλήνων καὶ Ρωμαίων.

Ἐκ τοῦ δρισμοῦ τούτου συνάγεται, ὅτι τοῦ ὑποκειμένου τῆς κλασσικῆς φιλολογίας πρέπει νὰ διακρίνωμεν δύο περιοχάς:

α) τὴν κεντρικήν, τὴν δοποίαν κατέχουν τὰ γραπτὰ μνημεῖα τοῦ λόγου τῶν Ἑλλήνων καὶ Ρωμαίων· αὕτη δὲ εἶναι τὸ κυρίως ὑποκείμενον τῆς φιλολογίας· καὶ

β) τὴν περιφερειακήν, τὴν ἀποτελοῦσαν τὸ ἀπό τε ρον ὑποκείμενον τῆς κλασσικῆς φιλολογίας καὶ περιλαμβάνουσαν τὸν ὄλον ἀρχαῖον κλασσικὸν πολιτισμόν.

Κυρίως ὑποκείμενον καὶ ἀπώτερον ὑποκείμενον τῆς κλασσικῆς φιλολογίας δύνανται νὰ παρασταθοῦν σχηματικῶς διὰ δύο ὅμοκέντρων κύκλων, ἐκ τῶν ὅποιων ὁ δεύτερος περιλαμβάνει καὶ πλαισιώνει τὸν πρῶτον.

Τὸ ἀπώτερον ὑποκείμενον τῆς κλασσικῆς φιλολογίας, ἦτοι ὁ πολιτισμὸς τῆς κλασσικῆς ἀρχαιότητος, εἶναι κοινὸν ὑποκείμενον καὶ τῶν τριῶν ἐπιστημῶν, αἱ ὅποιαι ἀσχολοῦνται μὲ τὸν ἀρχαῖον κλασσικὸν κόσμον, δηλαδὴ τῆς κλασσικῆς φιλολογίας, τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς καὶ ρωμαϊκῆς ἱστορίας καὶ τῆς προϊστορικῆς καὶ κλασσικῆς ἀρχαιολογίας, (ἐν ᾧ συμπεριλαμβάνομεν καὶ τὰς εἰδικωτέρας ἀρχαιολογικὰς ἐπιστήμας, τὴν ἐπιγραφικὴν καὶ τὴν νομισματολογίαν). Αἱ τρεῖς αὕται μεγάλαι καὶ εύρυταται ἀρχαιογνωστικαὶ ἐπιστήμαι συναποτελοῦσι τὴν λεγομένην κλασσικὴν ἀρχαιογνωσίαν ἢ κλασσικὴν ἀρχαιομάθειαν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'

Ο ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΟΣ ΧΑΡΑΚΤΗΡ ΤΗΣ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ

1. "Εργον τῆς κλασσικῆς φιλολογίας καὶ ἐπιστημολογικὴ πατάταιξις αὐτῆς.

'Από τὸν καθορισμὸν τοῦ ύποκειμένου τῆς φιλολογίας, δστις ἔγένετο εἰς τὸ προηγούμενον κεφάλαιον, θὰ ἀφορμῇ θῶμεν εἰς τὴν ἔξετασιν τοῦ ἔργου καὶ τοῦ χαρακτῆρος αὐτῆς.

Εἴπομεν, δτι ἡ κλασσικὴ φιλολογία ἔχει ως ύποκειμε- μενόν της τὰ γραπτὰ μνημεῖα τοῦ λόγου τῶν Ἀρχαίων Ἐλλήνων καὶ Ρωμαίων. Ἐπειδὴ δμως, ως προείπομεν, ἡ κατανόησις τῶν μνημείων τούτων τοῦ λόγου καθίσταται δυνατὴ μόνον, δταν ταῦτα πλαισιωθοῦν ἐντὸς τοῦ δλου ἱστορικοῦ καὶ πολιτιστικοῦ περιβάλλοντος, μέσα εἰς τὸ δποῖον ἐδημιουργήθησαν, ἡ κλασσικὴ φιλολογία εἶναι ύπο- χρεωμένη νὰ ἔξετάζῃ τὰ γραπτὰ μνημεῖα τῶν Ἐλλήνων καὶ Ρωμαίων ἐν συναφείᾳ καὶ στενῇ συσχετίσει πρὸς δλό- κληρον τὸν ἀρχαῖον ἑλληνικὸν καὶ ρωμαϊκὸν βίον καὶ πο- λιτισμόν.

Κατὰ τὰ ἀνωτέρω τὸ ἔργον τῆς φιλολογίας μας κινεῖ- ται ἀπὸ διττάς δυνάμεις: Αἱ πρῶται, αἱ φυγόκεντροι, ἐκ- τείνουν τὸ φιλολογικὸν ἔργον πρὸς τὴν περιφέρειαν, πρὸς τὴν γνῶσιν δηλαδὴ καὶ κατανόησιν δλοκλήρου τοῦ ἀρχαίου βίου καὶ πολιτισμοῦ. Αἱ δεύτεραι, αἱ κεντρομόδοι δυνά- μεις, συγκεντρώνουν τὴν φιλολογικὴν δραστηριότητα εἰς τὸ κυρίως ύποκειμενόν της, τὰ γραπτὰ μνημεῖα τοῦ λόγου τῶν Ἐλλήνων καὶ Ρωμαίων.

'Η ἐναρμόνισις καὶ ἰσορρόπησις τῶν φυγοκέντρων καὶ τῶν κεντρομόδων δυνάμεων τοῦ φιλολογικοῦ ἔργου εἶναι ἐπιστημονικὸν καθῆκον παντὸς φιλολόγου. Εἰς αὐτὴν δὲ τὴν ἀπὸ τοῦ φιλολογικοῦ κέντρου ἀπομάκρυνσιν καὶ τὴν διαρκῆ

είς αύτό ἐπάνοδον ἔγκειται ή μοῖρα καὶ ή τραγικότης παντὸς φιλολόγου. "Οσον περισσότερον θελήσῃ ὁ φιλόλογος νὰ ἀπομακρυνθῇ ἀπὸ τὸ φιλολογικὸν κέντρον, δηλαδὴ τὴν γλῶσσαν, τὰ κείμενα καὶ τοὺς ἀγαπημένους του ποιητὰς καὶ συγγραφεῖς, διὰ νὰ ἀναχθῇ καὶ ὑψωθῇ εἰς φιλοσοφικὰς ἡ ἴστορικὰς γενικεύσεις καὶ ἐπισκοπήσεις τοῦ ἀρχαίου πολιτισμοῦ, ὃσον περισσότερον ἐπεκταθῇ καὶ ἀπλωθῇ ὁ φιλόλογος ἀπὸ τῆς καθαρᾶς καὶ καθ' αὐτὴν φιλολογίας πρὸς τὴν ὅλην ἀρχαιογνωσίαν, τὴν φιλολογικὴν «ἴστορίην», τόσον περισσότερον αἰσθάνεται τὴν φιλολογικὴν του μετεωρίαν καὶ νοσταλγεῖ τὴν ἀνασύνδεσίν του μὲ τὰ πρωτότυπα κείμενα καὶ τοὺς δημιουργούς των. Ἀλλὰ καὶ ἀντιστρόφως, ἡ μέχρι ψυχώσεως ἐμμονὴ καὶ περιχαράκωσις τοῦ φιλολόγου εἰς μόνον τὸ φιλολογικόν του κέντρον περιορίζει καὶ ἀποφράσσει τὸν φιλολογικὸν ὄριζοντα καὶ ἀπεργάζεται στενότητα τοῦ ἐπιστημονικοῦ ἔργου τῆς φιλολογίας. Ἡ μὲν ἐπικράτησις τῶν φυγοκέντρων δυνάμεων ἀπειλεῖ τὴν φιλολογίαν μὲ τὸν κίνδυνον τοῦ ἴστορισμοῦ· ἀντιθέτως δὲ ἡ κυριαρχία καὶ ὑπερτροφία τῶν κεντρομόλων δυνάμεων ἐντοπίζει τὸ φιλολογικὸν ἔργον εἰς στενῶς γλωσσικήν. ἔηράν πως καὶ μονομερῆ ἀσχολίαν.

Ἡ πρὸς τὴν περιφερειακὴν ἀρχαιογνωσίαν ἐπέκτασις τῆς φιλολογίας, μὲ ἄλλας λέξεις ἡ ἀρχαιογνωστικὴ ἀσχολία τῆς κλασσικῆς φιλολογίας, χωρεῖ παραλλήλως καὶ ἐν συνεργασίᾳ μὲ τὴν δραστηριότητα τῶν ἀδελφῶν τῆς φιλολογίας ἀρχαιογνωστικῶν ἐπιστημῶν (ἀρχαίας ἴστορίας καὶ ἀρχαιολογίας), ἐνῷ ἡ κυρία καὶ κατ' ἔξοχὴν φιλολογικὴ ἀσχολία στρέφεται πρὸς τὰ γραπτὰ μνημεῖα τοῦ λόγου. Αὐτὴν τὴν κυρίαν καὶ κατ' ἔξοχὴν δραστηριότητα τῆς φιλολογίας θὰ ἔξετάσωμεν εἰς τὰ ἐπόμενα.

Εἰς τί συνίσταται αὕτη; Ποία εἶναι ἡ φύσις καὶ ἡ οὐσία τῆς φιλολογικῆς δραστηριότητος;

Ἡ κλασσικὴ φιλολογία ἔργον ἔχει νὰ κατανοήσῃ καὶ νὰ καταστήσῃ προσιτὸν καὶ εἰς τὴν ἀντίληψιν τῶν μη φιλολόγων τὸν κλασσικὸν «λόγον», ἥτοι: τὰ γραπτὰ μνημεῖα τοῦ λόγου τῆς κλασσικῆς ἀρχαιότητος. Τὸ ἔργον

τοῦτο καλοῦμεν ἐρμηνεύει τὰ μνημεῖα τοῦ λόγου.

Ἐπειδὴ δὲ τὰ μνημεῖα τοῦ λόγου εἶναι πνευματικά καὶ ψυχικά δημιουργήματα προσώπων, ή φιλολογία, ἀπὸ τῆς ἐρμηνείας καὶ διὰ τῆς ἐρμηνείας τῶν δημιουργημάτων, ἀνάγεται καὶ εἰς τὴν ἐρμηνείαν τῶν δημιουργῶν των.

Ο φιλόλογος ἄρα εἶναι ἐρμηνευτὴς πνευματικῶν ἔργων καὶ δημιουργῶν αὐτῶν, εἶναι, γενικώτερον, ἐρμηνευτὴς πνευματικῶν φαινομένων.

Κατὰ τὰ ἀνωτέρω ἀνήκει καὶ ἡ φιλολογία εἰς τὴν δύμαδα τῶν ἐπιστημῶν ἑκείνων, αἱ ὁποῖαι ἐρμηνεύουν πνευματικά φαινόμενα, δηλαδὴ εἰς τὰς πνευματικὰς ἐπιστήμας. Τοιαῦται ἐπιστῆμαι εἶναι ἡ ἴστορία, ἡ ἀρχαιολογία, ἡ θεολογία, ἡ νομική, ἡ κοινωνιολογία, ἡ πολιτεολογία, κ.λπ. Ἡ ἴστορία ἐρμηνεύει τὰ ἴστορικά φαινόμενα, ἡ ἀρχαιολογία τὰ μνημεῖα τῆς τέχνης, ἡ θεολογία τὰ θρησκευτικά φαινόμενα, ἡ νομική τὰ νομικά, ἡ κοινωνιολογία τὰ κοινωνικά κ.ο.κ. Ὁλα αὐτὰ τὰ φαινόμενα, μὲ τὰ ὁποῖα ἀσχολοῦνται αἱ ρηθεῖσαι ἐπιστῆμαι, ἔχουν κοινὸν γνώρισμα τὴν πνευματικότητα, εἶναι πνευματικά φαινόμενα. Τοιαῦτα εἶναι καὶ τὰ φαινόμενα, τὰ ὁποῖα ἐρμηνεύει ἡ φιλολογία.

Διὰ νὰ κατανοηθῇ λοιπὸν καλύτερον ἡ φύσις τῆς φιλολογίας καὶ τὸ ἔργον της, πρέπει νὰ διασαφηθῇ ἡ πνευματικότης τῶν φαινομένων, ποὺ ἐρμηνεύει, καὶ γενικώτερον ὁ χαρακτήρ τῶν πνευματικῶν ἐπιστημῶν.

2. Φύσις καὶ χαρακτήρ τῶν πνευματικῶν ἐπιστημῶν, ὡν μία ἡ κλασσικὴ φιλολογία.

a) *Πνευματικὰ καὶ φυσικὰ φαινόμενα. Διαφορὰ τῶν πνευματικῶν ἀπὸ τὰς φυσικὰς ἐπιστήμας ὡς πρὸς τὸ ὑποκείμενον.*

Ἡ πραγματικότης τόσον τοῦ ἀτομικοῦ καὶ κοινωνικοῦ βίου τῶν ἀνθρώπων, ὅσον καὶ τοῦ βίου τῆς ἐνοργάνου καὶ ἀνοργάνου φύσεως, παρουσιάζει φαινόμενα δύο κατηγοριῶν: τὰ πνευματικὰ καὶ τὰ φυσικά¹. Παραδείγματά τινα:

1. Ἐκφράζω καὶ δημοσίᾳ τὰς εὔχαριστίας μου πρὸς τὸν

‘Ο «Προμηθεύς δεσμώτης» τοῦ Αἰσχύλου, ή «Πολιτεία» τοῦ Πλάτωνος, ή ‘Αγία Γραφή, δ Παρθενών, ή ’Αφροδίτη τῆς Μήλου κ.λπ. εἶναι πνευματικά φαινόμενα. ’Αντιθέτως, ή βροχή, ή κυκλοφορία τοῦ αἴματος, αἱ ἐκδηλώσεις τῆς βαρύτητος κ.λπ. εἶναι φυσικά φαινόμενα. Καὶ τὰ πρῶτα καὶ τὰ δεύτερα φαινόμενα εἶναι μορφαὶ τῆς πραγματικότητος. Διαφέρουν δμῶς ἀπ’ ἀλλήλων κατὰ τὸ δτὶ τὰ μὲν πρῶτα εἶναι ἐκδηλώσεις τῆς πνευματικῆς ζωῆς, τὰ δὲ δεύτερα ἐκδηλώσεις τοῦ φυσικοῦ ή ύλικοῦ κόσμου. Τὰ πρῶτα εἶναι πνευματικὴ πραγματικότης, τὰ δεύτερα ύλικὴ πραγματικότης. Δι’ αὐτὸν ἔκεινα μὲν δνομάζομεν πνευματικά φαινόμενα, ταῦτα δὲ φυσικά φαινόμενα. “Ἄς ἵδωμεν τώρα καλύτερον, ποῦ ἔγκειται ή διαφορὰ μεταξὺ πνευματικῶν καὶ φυσικῶν φαινομένων.

Τῶν πνευματικῶν φαινομένων παράγων καὶ φορεὺς εἶναι δ ἄνθρωπος, δχι δ ύλικός ἄνθρωπος, δηλαδὴ τὸ ἄνθρωπινον σῶμα, ἀλλ’ δ ἄνθρωπος ὡς συνείδησις, ὡς πνεῦμα νοούμενος. Τούναντίον τῶν φυσικῶν φαινομένων παράγων καὶ φορεὺς εἶναι ἡ ὥλη ή ἡ οὐσία τοῦ φυσικοῦ κόσμου¹, ύπό τὴν γενικωτάτην τῆς ἐκδοχῆν ὡς ὅντος διαφόρου τῆς συνειδήσεως. ”Επειτα τὰ πνευματικά φαινό-

σεβαστὸν συνάδελφον, τὸν διαπρεπῆ καθηγητὴν τῆς Φυσικῆς ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ Ἀθηνῶν κ. Δημήτριον Χόνδρον, δόποῖος εἶχε τὴν καλωσύνην νὰ ἀναγνώσῃ μετ’ ἐμοῦ καὶ ἐλέγη τὸ περὶ φυσικῶν φαινομένων καὶ ἐρμηνείας αὐτῶν μέρος τῆς παρούσης μελέτης καὶ νὰ προσθέσῃ ἐν ὑποσημειώσει καὶ τινας γενικάς παρατηρήσεις. Κ. I. B.

1. Αἱ περὶ τῆς φύσεως τοῦ ύλικοῦ ή φυσικοῦ κόσμου ἀντιλήψεις πολλαχῶς κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν αἰώνων μετεβλήθησαν. Μία τῶν τελευταίων ἀντιλήψεων εἶναι ή ἐκδοχή, δτὶ φυσικὸς κόσμος ἀποτελεῖται ἀπὸ δύο διακεκριμένας δντότητας, τὴν ὥλην καὶ τὴν ἐνέργειαν, ὃν ἐκάστη ἔχει τὸ χαρακτηριστικὸν τῆς ἀφθαρσίας. ”Ηδη δ Einstein ἔδειξεν, δτὶ ὥλη καὶ ἐνέργεια εἶναι μορφαὶ μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς δντότητος, ἥτις, ὡς σύνολον, ἔχει τὸ χαρακτηριστικὸν τῆς ἀφθαρσίας. Τοῦτο σημαίνει, δτὶ ὥλη δύναται νὰ μεταβληθῇ εἰς ἐνέργειαν καὶ τάναπαλιν. Τὴν γενικωτέραν ταύτην δντότητα δνομάζει ή νεωτέρα φυσικὴ «ούσίαν» τοῦ φυσικοῦ κόσμου. (Παρατήρησις τοῦ καθηγητοῦ κ. Δημ. Χόνδρου).

μενα ἔχουν ἀτομικόν, ἴδιότυπον χαρακτῆρα, δηλαδή, ἅπαξ γενόμενα, δὲν ἐπαναλαμβάνονται πλέον κατά τὸν ἴδιον τρόπον, καθ' ὃν ἅπαξ ἐγένοντο. Λ.χ. μία ἵστιρική προσωπικότης, ὁ Σωκράτης, ὁ Μέγας Ἀλέξανδρος, ὁ Φώτιος, εἶναι πνευματικὰ φαινόμενα, τὰ δύοις παρετηρήθησαν εἰς ὥρισμένον τόπον καὶ χρόνον, ἔχουν ἔκαστον ἴδιαίτερα καὶ ἀτομικὰ γνωρίσματα. Δεύτερος Σωκράτης ἢ δεύτερος Ἀλέξανδρος, ἀκριβῶς ὅμοιοι μὲν τοὺς πραγματικούς, οὕτε παρουσιάσθησαν οὔτε θά παρουσιασθοῦν. Παρθενών δεύτερος δὲν ξαναγίνεται. Μένει ἑκεῖ εἰς τοὺς αἰώνας τῶν αἰώνων ἀτομικὸν ἔργον τοῦ Ἰκτίνου καὶ τοῦ Φειδίου καὶ ἐν ταύτῳ δημιούργημα τοῦ ἐλληνικοῦ πνεύματος τοῦ 5ου αἰώνος π. Χ. Εἶναι ἀδύνατον νὰ ἐπαναληφθῇ. ‘Ωσαύτως ἀνεπανάληπτος εἶναι ὁ πλατωνικὸς διάλογος’ οὐδεμία μίμησις εἶναι δυνατὸν νὰ μᾶς δώσῃ ἔνα νέον πλατωνικὸν διάλογον. Οἱ γνωστοὶ νόθοι ἢ νοθευόμενοι καὶ ὑπόπτοι γνησιότητος διάλογοι μαρτυροῦν, πόσον ἀπέτυχον καὶ προδίδονται αἱ πρὸς μίμησιν τῶν ἀθανάτων ἑκείνων διαλόγων ἀπόπειραι. Τὸ αὐτὸν ἰσχύει καὶ διὰ τὰ λοιπὰ πνευματικὰ φαινόμενα: τὰ ἴστορικὰ γεγονότα, τὰ φαινόμενα καὶ τὰς σχέσεις τοῦ δικαίου, τὰς ἐκδηλώσεις τῆς θρησκευτικότητος, τὰ καλλιτεχνικὰ καὶ κοινωνικὰ φαινόμενα. “Ολα αὐτὰ δὲν ἐπαναλαμβάνονται τυπικῶς. Εἶναι ἴστορικῶς, τοπικῶς καὶ χρονικῶς καθωρισμένα” ἔχουν ἔκαστον τὰ ἴδιαίτερα ἀτομικά των γνωρίσματα, τὸν ἴδιότυπον χαρακτῆρά των.

‘Αντιθέτως τὰ πλεῖστα τῶν φυσικῶν ἢ ὄλικῶν φαινόμενων, καὶ δὴ καὶ τὰ «ἄ π λ ἀ» λεγόμενα φαινόμενα, ἔχουν τυπικόν, ἐπαναληπτικὸν χαρακτῆρα. Λ.χ. τὰ φαινόμενα, τὰ ὀφειλόμενα εἰς τὴν βορύτητα, εἶναι τυπικά· ἐπαναλαμβάνονται εἰς οἰονδήποτε τόπον καὶ χρόνον κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ ἐπ' ἄπειρον, ἀν δὲν ὑπάρχοιν ἀποχρώντες λόγοι κωλύοντες αὐτά. Εἰς τὰ φυσικὰ φαινόμενα, τούλαχιστον εἰς τὰ φαινόμενα τοῦ «μακροκόσμου» (τὰ προσιτά εἰς τὰς αἰσθήσεις, ἔστω καὶ βοηθουμένας διὰ στοιχειωδῶν δργάνων), παρατηρεῖται μία μόνιμος, ἀναγκαίως

ουσα σχέσις μεταξύ αίτίου και αίτιατοῦ (άποτελέσματος), έκφραζομένη διά τῆς τόσον ἐπιτυχοῦς ἔκφράσεως «κόσμος». Ή αὐτὴ φυσικὴ αἰτία προκαλεῖ πάντοτε, πανταχοῦ καὶ κατ' ἀνάγκην ἀναπότρεπτον τὸ αὐτὸ διάποτέλεσμα. Διὰ τοῦτο τὰ φυσικὰ ταῦτα φαινόμενα ἔχουν τὸ γνώρισμα τοῦ τυπικῶς ἐπαναλαμβανομένου. Διέπονται ύπὸ αἰτιῶδων σχέσεων, τῶν ὅποιων ἡ ἴσχυς εἶναι πάντοτε ἀναγκαία. Αὕτη εἶναι ἡ περίφημος αἰτιότης τῶν φυσικῶν φαινομένων¹.

Αἰτιότης παρατηρεῖται καὶ εἰς τὰ πνευματικὰ φαινόμενα² δὲν ἔχει ὅμως γενικόν, τυπικὸν καὶ καθολικὸν χαρακτῆρα, δὲν ἴσχυει πανταχοῦ καὶ πάντοτε, ἀλλὰ μόνον εἰς τὴν συγκεκριμένην, τὴν αἱ τὴν β. κ.λ.π. περίπτωσιν, εἰς ἣν παρετηρήθη. Ο δεῖνα λ. χ. καλὸς στρατηγὸς νικᾷ εἰς μίαν ὁρισμένην μάχην. Ἐν τῇ συγκεκριμένῃ ταύτῃ περιπτώσει αἰτία εἶναι ἡ ἱκανότης τοῦ στρατηγοῦ, διάποτέλεσμα ἡ νίκη. Ἐκ τοῦ ὅτι ὅμως ὁ αἱ εἶναι καλὸς στρατηγός, δὲν ἔπειται, ὅτι οὗτος θά νικᾶς εἰς ὄλας τὰς μάχας, διότι εἰς τὴν ἔκβασιν τῶν μαχῶν συντελοῦν καὶ ἄλλοι σταθμητοί, ίδιως δὲ ἀστάθμητοι παράγοντες. Η νίκη δὲν εἶναι τὸ ἀναγκαῖον καὶ ἀναπότρεπτον διάποτέλεσμα τῆς ἱκανότητος τοῦ στρατηγοῦ. Η αἰτιώδης σχέσις ἴσχυει μόνον εἰς τὴν συγκεκριμένην περίπτωσιν, εἰς τὴν ὅποιαν παρετηρήθη καὶ διεπιστώθη. Λοιπὸν εἰς μὲν τὰ «ἄπλα» φυσικὰ φαινόμενα ἡ αἰτιότης εἶναι ἀναγκαστικὴ καὶ γενική, εἰς δὲ τὰ πνευματικὰ ἡ αἰτιότης εἶναι καθωρισμένη, ίδια, ἀτομική. Άκριβῶς

-
1. Εἰς τὴν νεωτέραν φυσικήν, ήτις, προϊόντος τοῦ χρόνου, ἀσχολεῖται περισσότερον μὲ τὰ φαινόμενα τοῦ «μικρού όσμου», (τὰ φαινόμενα δηλαδή, τὰ παρατηρούμενα εἰς τὰ μέχρις ὅρας θεωρούμενα ἐλάχιστα καὶ ὕστατα συστατικὰ τῆς ψληγῆς), ή πίστις εἰς τὴν ἴσχυν τοῦ νόμου τῆς αἰτιότητος συνεχῶς κλονίζεται καὶ τείνει νὰ ἐπικρατήσῃ ἡ ἀντίληψις, ὅτι τύχη μόνον διέπει ἐντὸς δρίων τὰ φαινόμενα τοῦ «μικροκόσμου», ἡ δὲ θαυμαστὴ νομιμότης, ἡ παρατηρουμένη εἰς τὸν «μικροκόσμον», εἶναι ἀπλῶς στατιστικὸν διάποτέλεσμα τῆς ἄκρας ἀταξίας τοῦ «μικροκόσμου». (Παρατήρησις τοῦ καθηγητοῦ κ. Δημ. Χόνδρου).

δέ, ἐπειδὴ τὰ φυσικὰ φαινόμενα εἶναι τυπικά καὶ ἐπαναλαμβάνονται, ἡμποροῦμεν νὰ τὰ προκαλῶμεν κατὰ βούλησιν. Ἐντεῦθεν προήλθε τὸ πείραμα, τὸ δόποῖον μαζὶ μὲ τὴν παρατήρησιν ἀποτελεῖ βασικὴν μέθοδον τῶν θετικῶν-φυσικῶν ἐπιστημῶν.

β) Διαφορὰ πνευματικῶν καὶ φυσικῶν - θετικῶν ἐπιστημῶν ὡς πρὸς τὴν μέθοδον.

Ἐξ ὅσων εἴπομεν ἀνωτέρω, ἔγινε φανερὰ ἡ διαφορὰ μεταξὺ πνευματικῶν καὶ φυσικῶν φαινομένων, ἐπομένως καὶ ἡ διαφορὰ μεταξὺ πνευματικῶν καὶ θετικῶν - φυσικῶν ἐπιστημῶν ὡς πρὸς τὸ ὑποκείμενόν των. Αἱ δύο ὅμως αὐταὶ κατηγορίαι ἐπιστημῶν διαφέρουν ἀλλήλων καὶ κατὰ τὴν μὲθοδον.

"Ἄς ἀρχίσωμεν πρῶτον ἀπὸ τὰς φυσικὰς - θετικὰς ἐπιστήμας. Θεμελιώδης μέθοδος αὐτῶν εἶναι ἡ ἐπαγγωγὴ. Αἱ φυσικαὶ ἐπιστῆμαι προβαίνουν εἰς τὴν γνῶσιν τῶν φυσικῶν φαινομένων ἐπαγγωγικῶς. Δηλ. διὰ τῆς παρατηρήσεως καὶ τοῦ πειράματος πρῶτον διαπιστώνουν τὴν ὑπαρξίν τῶν ἐπὶ μέρους, τῶν καθ' ἔκαστα φυσικῶν φαινομένων, ἀνευρίσκουν τὰς μεταξὺ τῶν φαινομένων τούτων αἰτιώδεις σχέσεις καὶ καταλήγουν εἰς διατύπωσιν νόμων διεπόντων τὰ φυσικὰ φαινόμενα. Πρβλ. λ. χ. τὸν νόμον: «πᾶν σῶμα ἐμβαπτιζόμενον ἐντὸς ὑγροῦ ὑφίσταται ἄνωσιν ἵσην πρὸς τὸ βάρος τοῦ ἐκτοπιζομένου ὑγροῦ», τὸν νόμον τῆς παγκοσμίου ἔλξεως, τὸν τῆς ἀφθαρσίας τῆς ἐνεργείας κ.λπ. Οἱ φυσικοὶ νόμοι ἔχουν διαρκῆ ἴσχυν καὶ κῦρος, διότι ἐκφράζουν τὴν σταθεράν καὶ ἐν παντὶ χρόνῳ καὶ τόπῳ παρατηρούμενην σχέσιν μεταξὺ αἰτίας καὶ ἀποτελέσματος. Λοιπὸν αἱ φυσικαὶ ἐπιστῆμαι, ὡς ἀρχόμεναι ἀπὸ τῶν ἐπὶ μέρους καὶ καταλήγουσαι εἰς τὰ καθόλου, ἔργαζονται ἐπαγγωγικῶς.

Τούναντίον συμβαίνει εἰς τὰς πνευματικὰς ἐπιστήμας, μία τῶν δόποιων εἶναι καὶ ἡ φιλολογία. Ἐνταῦθα ἡ μέθοδος τῆς ἐρεύνης καὶ μελέτης εἶναι κατ' ἀρχὴν ἀντίστροφος. "Οχι ἐκ τῶν ἐπὶ μέρους εἰς τὰ καθόλου, ὡς εἰς τὰς

φυσικάς ἐπιστήμας, ἀλλ' ἀντιθέτως ἐκ τῶν καθόλου καὶ τῶν γενικῶν εἰς τὰ ἐπὶ μέρους. "Οχι ἐπαγωγικῶς, ἀλλὰ ἀ π α γ ω γ i κ ω σ ḥ π α ρ α γ ω γ i κ ω σ. Εἰς τὰς φυσικάς ἐπιστήμας ἀρχίζομεν ἀπὸ τὴν τυχσίαν, τὴν ἐμπειρικὴν κατ' ἀρχάς, τὴν συνειδητὴν βραδύτερον παρατήρησιν πολλῶν δόμοίων περιπτώσεων, ἐπιβεβαιώνομεν καὶ ἐπαληθεύομεν τὴν παρατήρησιν διὰ τοῦ πειράματος καὶ τέλος συνάγομεν ἔνα τύπον, ἔνα γενικοῦ κύρους νόμον, ὑπὸ τὸν δόποιον ὑπάγονται ὅλαι αἱ αὐταὶ περιπτώσεις. Εἰς τὰς πνευματικάς ἐπιστήμας δὲ δρόμος κατ' ἀρχὴν εἶναι ἀντίθετος. Ἀπὸ τὴν κατανόησιν τοῦ συνόλου προβαίνομεν εἰς τὴν κατανόησιν καὶ ἐρμηνείαν τοῦ ἐπὶ μέρους.

γ) *Παράδειγμα ἐρμηνείας πνευματικοῦ φαινομένου.*

"Ας λάβωμεν ἐν παράδειγμα ἐρμηνείας πνευματικοῦ φαινομένου ἀπὸ τὴν φιλολογίαν. Θέλομεν νὰ κατανοήσωμεν καὶ ἐρμηνεύσωμεν ἔνα διάλογον τοῦ Πλάτωνος λ.χ. τὴν «Πολιτείαν». Διὰ νὰ γίνῃ δόσον τὸ δυνατὸν τελειότερα καὶ πληρεστέρα ἡ ἐρμηνεία, πρέπει νὰ ἀρχίσωμεν ἀπὸ τὸ σύνολον. Πρέπει πρῶτα - πρῶτα νὰ ἔχῃ δὲ ἐρμηνευτῆς γενικὴν τινα εἰκόνα τοῦ ἀρχαίου Ἑλληνικοῦ βίου καὶ πολιτισμοῦ καὶ εἰδικώτερον τοῦ πολιτισμοῦ τοῦ 5ου καὶ τοῦ 4ου π.Χ. αἰώνος, καθ' ὃν ἔζησεν ὁ Πλάτων. Πρέπει νὰ γνωρίζῃ καλὰ τὴν ἀρχαίαν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν ἐν τῷ συνόλῳ της, ἵδιως δὲ τὴν ἀττικὴν διάλεκτον καὶ ἔτι εἰδικώτερον τὴν γλῶσσαν τοῦ Πλάτωνος. Διότι, ἐὰν δὲ ἐρμηνευτῆς δὲν ἔχῃ τὴν γενικὴν αὐτὴν ἀρχαιομάθειαν καὶ ἐλληνομάθειαν, θὰ εἶναι ἀδύνατον εἰς αὐτὸν νὰ κατανοήσῃ τὰ καθ' ἔκαστον πραγματικά τε καὶ γλωσσικά στοιχεῖα τῆς «Πολιτείας» τοῦ Πλάτωνος καὶ οὕτως ἡ κατανόησις αὐτῆς θὰ προσκρούῃ ἀνὰ πᾶν βῆμα εἴτε εἰς γλωσσικάς εἴτε εἰς ιστορικάς εἴτε εἰς ἄλλης φύσεως πραγματικάς δυσκολίας.

'Αναγινώσκομεν ἐν ἀρχῇ τῆς «Πολιτείας»: «Κατέβην χθὲς εἰς Πειραιά μετὰ Γλαύκωνος τοῦ Ἀρίστωνος, προσευξόμενός τε τῇ θεῷ καὶ ἅμα τὴν ἑορτὴν βουλόμενος θεάσασθαι τίνα τρόπον ποιήσουσιν, ὅτε νῦν πρῶτον ἀγύνωσκομενοις.

τες. Καλὴ μὲν οὖν μοι καὶ ἡ τῶν ἐπιχωρίων πομπὴ ἔδοξεν εἶναι, οὐ μέντοι ἡττον ἐφαίνετο πρέπειν ἥν οἱ Θρᾷκες ἔπειμπον». Διὰ νὰ κατανοηθῇ καὶ εἰς αὐτοὺς ἀκόμη τοὺς πρώτους λόγους του τὸ πλατωνικὸν ἔργον, προϋποτίθεται ὡς ἀπαραίτητος ἡ γνῶσις τοῦ θρησκευτικοῦ βίου τῶν Ἀρχαίων· συγκεκριμένως ἐνταῦθα ἡ γνῶσις τῆς ἑορτῆς τῶν Βενδιδείων. Τῆς θρᾳκικῆς ταύτης λατρείας εύρεθη καὶ ὁ ιερὸς νόμος εἰς ἐπιγραφήν, ἐκδοθεῖσαν ὑπὸ τοῦ μακαρίτου φιλολόγου καὶ ἀρχαιολόγου Ν. Παπαδάκι. Πρέπει καὶ αὐτὰ δλα νὰ ἔχῃ τις πρὸ διθαλμῶν, διότι ἄλλως ἡ κατανόησις τοῦ ἀνωτέρω χωρίου δὲν εἶναι δυνατή. "Αν πάλιν ὁ ἀναγνώστης τῆς «Πολιτείας» δὲν γνωρίζῃ τὴν ἀρχαίαν ἀττικὴν διάλεκτον, εἶναι ἀδύνατον νὰ ἐρμηνεύσῃ εἰς τὸ ἄνω χωρίον λ.χ. τὴν μετοχὴν «προσευχόμενος» ἢ τὸ ἀπαρέμφατον «θεάσασθαι» κ.τ.λ. τόσον ἀπὸ σημασιολογικῆς, δσον καὶ ἀπὸ συντακτικῆς ἀπόψεως. Γενικώτερον τὴν μεγάλην πνευματικὴν καὶ πολιτικὴν ἀνακαίνιστικὴν προσπάθειαν τοῦ Πλάτωνος, τὴν ὅποιαν ἐκφράζει ἡ «Πολιτεία», τὴν καταφατικὴν ἢ ἀρνητικὴν στάσιν τῆς ἀπεναντι τῆς πνευματικῆς παραδόσεως τοῦ ἐλληνικοῦ κόσμου δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ κατανοήσῃ τις, ἀν δὲν ἔχῃ σαφῆ εἰκόνα τοῦ ἐλληνικοῦ βίου τόσον τοῦ συγχρόνου, δσον καὶ τοῦ προγενεστέρου τοῦ Πλάτωνος, ἀν δὲν γνωρίζῃ τὸ δημόσιον δίκαιον, τὰ ἥθη, τὰ ἔθιμα, τὴν πίστιν καὶ καθόλου τὴν περὶ κόσμου καὶ βίου θεωρίαν τῶν Ἑλλήνων, ἃς ἀσκεῖ κριτικὴν ἡ πλατωνικὴ «Πολιτεία». "Οταν ὁ ἐρμηνευτὴς δὲν γνωρίζῃ, τί εὑρεν δ Πλάτων ἐκ τῆς ἐλληνικῆς παραδόσεως, δὲν θὰ δυνηθῇ νὰ ἐννοήσῃ, τί νέον προσφέρει δ φιλόσοφος, εἴτε ἀρνούμενος εἴτε συμπληρώνων καὶ βελτιώνων τὴν ἴστορικὴν ἐλληνικὴν παράδοσιν· ἐπομένως θὰ εἶναι δύσκολον νὰ κατανοηθῇ καὶ ἐκτιμηθῇ τὸ πνευματικὸν καὶ πολιτικὸν δημιουργικὸν ἔργον του.

"Ιδού διατί ἡ καθόλος ἀρχαιομάθεια καὶ ἐλληνομάθεια εἶναι ἡ ἀπαραίτητος προϋπόθεσις καὶ ἀφετηρία τῆς κατανοήσεως καὶ ἐρμηνείας τῆς «Πολιτείας» τοῦ Πλάτωνος. Πρὸς τούτοις διὰ νὰ ἐννοήσωμεν καλὰ τὸ βαθύ-

τερον νόημα τοῦ πλατωνικοῦ αὐτοῦ διαλόγου καὶ τὴν κεντρικὴν θέσιν, ποὺ ἔχει ἡ «Πολιτεία» εἰς δόλοκληρον τὸ ἔργον τοῦ Πλάτωνος, πρέπει νὰ ἔχωμεν ἐκ τῶν προτέρων μίαν γενικὴν καὶ σαφῆ εἰκόνα τοῦ ὅλου φιλοσοφικοῦ καὶ λογοτεχνικοῦ ἔργου τοῦ φιλοσόφου ποιητοῦ. Πρέπει νὰ ἔχωμεν ἀναγνώσει καὶ μελετήσει καλὰ δόλοκληρον τὸν Πλάτωνα ἡ τούλαχιστον ἀρκετούς διαλόγους του, ἀπὸ τὸ πρωτότυπον φυσικά, διὰ νὰ δυνηθῶμεν νὰ κατανοήσωμεν καὶ τὴν «Πολιτείαν» του. Διότι τὸ σύγγραμμα αὐτό, εἰς τὸ ὅποιον ἀποκορυφοῦνται ἡ ὅλη φιλοσοφική, πνευματική, καλλιτεχνική καὶ πολιτική δημιουργία τοῦ Πλάτωνος, ἐνέχει καὶ τὸ κεντρικὸν νόημα τοῦ ὅλου πλατωνικοῦ ἔργου. 'Αλλ' εἰς τὸν πυρήνα αὐτὸν τῆς πλατωνικῆς δημιουργίας εἶναι ἀδύνατον νὰ εἰσδύσωμεν, ἀν δὲν εἴμεθα εἰς θέσιν νὰ παρακολουθήσωμεν τὰ φιλοσοφικὰ νήματα, ποὺ ἀρχίζουν ἀπὸ τοὺς πρώτους διαλόγους τοῦ Πλάτωνος καὶ καταλήγουν εἰς τὴν «Πολιτείαν» του, ἡ τοὺς ἐν τῇ «Πολιτείᾳ» πυρήνας καὶ ἀφετηρίας τῶν φιλοσοφικῶν συλλήψεων, τὰς ὅποιας ἐκφράζουν οἱ μετὰ τὴν «Πολιτείαν» διάλογοι. Γενικώτερον πρέπει νὰ ἔχῃ ὁ ἐρμηνευτὴς σαφῆ ἵδεαν τῆς ὅλης φιλοσοφικῆς καὶ πνευματικῆς ἔξελιξεως τοῦ συγγραφέως τῆς «Πολιτείας» ἀπὸ τῆς νεότητος μέχρι τοῦ γήρατος, ἀπὸ τοῦ «Πρωταγόρου» καὶ τῆς «Ἀπολογίας Σωκράτους» μέχρι τῶν «Νόμων» καὶ τῶν «Ἐπιστολῶν», διὰ νὰ καθορίσῃ μετὰ λόγου τὴν βαθμίδα, ποὺ ἀντιπροσωπεύει ἡ «Πολιτεία» εἰς τὴν πλατωνικὴν ἔξελιξιν, ἀλλὰ καὶ διὰ νὰ συλλάβῃ ἐν ταύτῳ τὴν ἐνότητα, ἡ ὅποια διακρίνει τὴν πλατωνικὴν δημιουργίαν, παρὰ πᾶσαν αὐτῆς ἀνέλιξιν ἀπὸ τῆς νεότητος μέχρι τοῦ γήρατος τοῦ φιλοσόφου. Τοιουτοτρόπως θὰ ἴδῃ τὴν «Πολιτείαν» ὅχι ὡς μεμονωμένον πλατωνικὸν σύγγραμμα, ἀλλὰ ὡς ἀτομικὴν καὶ ἴδιοτυπον ἐκφρασιν ὄλοκλήρου τοῦ Πλάτωνος, ὡς μίαν μορφὴν τῆς ὅλης ψυχῆς του. 'Η συνολικὴ αὕτη θεώρησις τοῦ Πλάτωνος εἶναι ἀπαραίτητος διὰ τὴν κατανόησιν οὐ μόνον τοῦ πολιτικοπνευματικοῦ περιεχομένου τῆς «Πολιτείας», ἀλλὰ καὶ τῆς καλλιτεχνικῆς μορφῆς τῆς

ώς μνημείου τοῦ λόγου. Διότι ἡ «Πολιτεία» ώς λογοτεχνικὸν ἔργον, ώς προϊόν τοῦ ἐντέχνου Ἑλληνικοῦ λόγου, ἔρμηνεύεται μὲ τὴν βοήθειαν τῆς γενικωτέρας γνώσεως τόσον τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης καὶ τῆς ἑλληνικῆς λογοτεχνίας, δύσον καὶ τῆς γλώσσης καὶ τῆς συγγραφικῆς τέχνης αὐτοῦ τούτου τοῦ Πλάτωνος. Τὸν Πλάτωνα ἔρμηνεύομεν διὰ τοῦ Πλάτωνος. Λέξεις, ἐκφράσεις, συντάξεις, πλοκὴ τοῦ λόγου, σχήματα, φραστικοὶ ρυθμοὶ καὶ ἀποχρώσεις, μουσικότης καὶ ἀρμονία τῆς ἐκ φράσεως, εἰκόνες, παρομοιώσεις, ἀλληγορίαι καὶ πλεῖστα ἄλλα καλλιτεχνικά στοιχεῖα τῆς «Πολιτείας» ἀπαντῶσι καὶ εἰς τὰ ἄλλα ἔργα τοῦ Πλάτωνος ὑπὸ τὴν Ἰδίαν ἡ παραπλησίαν μορφήν. Ἐπομένως δὲ ἔξοικειωμένος μὲ αὐτὰ ἔρμηνεύει εὐκολώτερα καὶ τὴν «Πολιτείαν». Καὶ τὴν ἔρμηνεύει καὶ ὡς ἀπλοῦν γλωσσικὸν προϊόν, Ἰδίως δημοσίως ὡς καλλιτέχνημα τοῦ λόγου ἔξοχου αἰσθητικῆς ἀξίας. Ἀντικρύζει τὸ πλατωνικὸν αὐτὸν σύγγραμμα ὡς ἴστορικὴν καὶ ὑπεριστορικὴν ἐκφρασιν τῆς Ἰδίας τοῦ Καλοῦ, ώς μορφὴν τοῦ Ὡραίου.

Πρὸς τούτοις δὲ ἀναγνώστης τῆς «Πολιτείας» δὲν θὰ δυνηθῇ νὰ ἐκτιμήσῃ τὴν ἴστορικήν, ἀλλὰ καὶ τὴν ὑπερχρονικήν πανανθρωπίνην ἀξίαν της, ἀν δὲν γνωρίζῃ τὴν ἐπίδρασιν, ποὺ ἥσκησε τὸ ἔργον αὐτὸν εἰς τοὺς συγχρόνους καὶ τοὺς μεταγενεστέρους του ἀπὸ τῆς ἐκδόσεώς του ἔως σήμερον, ἀν δὲν γνωρίζῃ γενικώτερα τὴν σημασίαν τοῦ Πλάτωνος διὰ τὴν πνευματικὴν ζωὴν τῆς ἐποχῆς του καὶ τῶν μεταγενεστέρων. Ἀνευ τῆς γενικωτέρας ταύτης πλαισιώσεως τῆς «Πολιτείας» εἰς τὸ δλον πλατωνικὸν ἔργον καὶ τοῦ πλατωνικοῦ ἔργου εἰς τὸ δλον ἀρχαῖον βίον καὶ πολιτισμὸν καὶ γενικώτερα εἰς τὴν δλην πνευματικὴν ζωὴν τῶν ἀνθρώπων, κατανόδησις τῆς «Πολιτείας» καὶ ἔρμηνείς τοῦ βαθυτέρου νοήματός της δὲν εἶναι ἐφικτή.

Συνοψίζοντες λέγομεν, δτι διὰ τὴν κατανόσιν καὶ ἔρμηνείαν ἐνδὸς πνευματικοῦ φαινομένου, ώς εἶναι ἡ πλατωνικὴ «Πολιτεία» τοῦ παραδείγματός μας, δὲ ἔρμηνευτής της πρέπει νὰ ἀρχίσῃ ἀπὸ τὰ καθόλου καὶ τὰ γενικά.

‘Ο φυσικός κατανοεῖ τὰ φυσικά φαινόμενα διὰ τῆς ὑπαγωγῆς των ὑπὸ ξένα γενικόν νόμον, τὸν δποῖον συνάγει, ἀφορμώμενος ἀπὸ τῶν ἐπὶ μέρους. Τούναντίον δὲ φιλόλογος, δὲ θεολόγος, δὲ νομικός καὶ ἐν γένει πᾶς ἀσκῶν πνευματικήν τινα ἐπιστήμην ἔρμηνεύει τὰ πνευματικά φαινόμενα, μὲ τὰ δποῖα ἀσχολεῖται, διὰ τῆς ἐντάξεως των εἰς ἐν εὐρύτερον νοηματικόν σύνολον. Εἰς τὰ προηγούμενα ἔδωσαμεν συγκεκριμένον παράδειγμα ἔρμηνείας πνευματικοῦ φαινομένου. Τώρα ἡ ἔξέτασις θὰ στραφῇ πρὸς τὴν οὐσίαν τῆς ἔρμηνείας, ὡς κυρίας μεθόδου τῶν πνευματικῶν ἐπιστημῶν.

δ) Οὐσία τῆς ἔρμηνείας ὡς μεθόδου ἀντιμετωπίσεως τῶν πνευματικῶν φαινομένων ἐν γένει.

Εἶδη ἔρμηνείας ἔχομεν πολλά, ἀνάλογα μὲ τὰς πνευματικὰς ἐπιστήμας: φιλολογικήν ἔρμηνείαν, φιλοσοφικήν (καὶ δὴ καὶ μεταφυσικήν, ἡθικήν, ψυχολογικήν, λογικήν, αἰσθητικήν ἔρμηνείαν), νομικήν, θεολογικήν, ἴστορικήν. Ἄλλ' ἡ διάκρισις τῶν εἰδῶν τούτων τῆς ἔρμηνείας εἶναι ἐπιφανειακή, ἔξωτερική, διειλοιμένη εἰς τὴν διαφορὰν τῶν θεμάτων τῆς ἔρμηνείας. Εἰς τὴν φιλολογικήν ἔρμηνείαν ὑποκείμενα εἶναι τὰ μνημεῖα τοῦ λόγου, εἰς τὴν ἴστορικήν ἔρμηνείαν ὑπόκεινται τὰ ἴστορικά γεγονότα, εἰς τὴν θεολογικήν ἔρμηνείαν τὰ θρησκευτικά φαινόμενα κ.ο.κ. Κατὰ βάσιν ὅμως ἡ ἔρμηνεία, εἴτε φιλολογική, εἴτε θεολογική, εἴτε ἴστορική κ.λπ., εἶναι ἡ αὐτή, ἔχει τὴν ίδιαν ὑφὴν εἰς δλας τὰς πνευματικὰς ἐπιστήμας. Ἐρωτᾶται λοιπόν: ποίᾳ εἶναι ἡ φύσις καὶ ἡ οὐσία τῆς ἔρμηνείας;

‘Η ἔρμηνεία εἶναι μία μορφὴ τῆς γνώσεως, τῆς πνευματικῆς δηλ. ἐκείνης ἐνεργείας, διὰ τῆς δποίας δὲ ἀνθρωπος ἀντιμετωπίζει τὴν ἐντὸς αὐτοῦ καὶ ἐκτὸς αὐτοῦ πραγματικότητα. ‘Η πνευματική - ψυχική στάσις τοῦ ἀνθρώπου ἀπέναντι τῆς ἐσωτερικῆς καὶ ἔξωτερικῆς πραγματικότητος εἶναι ἡ γνῶσις. Τίς εἶναι ὅμως ἡ φύσις τῆς γνώσεως;

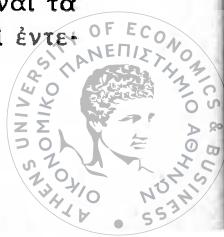
Εἰς τὸ γνωσιολογικὸν πρόβλημα ἀποδεχόμεθα τὴν πνευματοκρατικήν ἀντίληψιν, κατὰ τὴν δποίαν ἡ γνῶσις δὲν εί-

ναι φωτογραφική ἀναπαράστασις τῆς πραγματικότητος, ώς νομίζει ὁ γνωσιολογικὸς θετικισμός, ἀλλὰ προϊὸν μετασχηματισμοῦ τῆς πραγματικότητος διὰ τῶν γνωστικῶν κατηγοριῶν καὶ ἐννοιῶν, τὰς ὅποιας ἔχει a priori ὁ ἀνθρώπος. Τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα ἔχει ἔμφυτον ἐν σύστημα γνωστικῶν κατηγοριῶν (λ. χ. αἱ κατηγορίαι : χῶρος, χρόνος, ποσόν, ποιὸν κ.λπ. γνωσταὶ ἀπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους) καὶ μὲ τὸ δίκτυον αὐτὸ τῶν a priori γνωστικῶν μέσων συγκλείει καὶ δαμάζει πνευματικῶς τὴν πραγματικότητα, μετατρέπον αὐτὴν εἰς γνῶσιν. Κατὰ τὴν θετικήν ἀντίληψιν ἀρχὴ τῆς γνώσεως εἶναι ἡ ἐμπειρία, δηλ. αἱ ἐκ τοῦ ἐσωτερικοῦ καὶ ἔξωτερικοῦ κόσμου ἐντυπώσεις καὶ παραστάσεις, αἵτινες ἀποτυποῦνται εἰς τὴν συνείδησιν. Ἡ συνείδησις εἶναι οὕτως εἴπειν ὁ φωτογραφικὸς φακὸς τῆς πραγματικότητος, τὰ δὲ ἐν τῇ συνείδησει ἀπεικάσματα τῆς πραγματικότητος ἀποτελοῦν τὴν γνῶσιν. Ἀντιθέτως κατὰ τὴν πνευματικήν ἀντίληψιν, τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα δὲν φωτογραφεῖ τὴν πραγματικότητα μὲ δλας τῆς τὰς λεπτομερείας, ἀλλὰ σχηματίζει πνευματικὴν εἰκόνα αὐτῆς, συλλαμβάνει τὴν ὑφὴν καὶ τὸ νόημα τῆς. Γνῶσις λοιπὸν εἶναι ἡ ἀπεικόνισις — ὅχι φωτογραφία — τῆς πραγματικότητος διὰ τῶν γνωστικῶν μέσων. Ἐπειδὴ δέ, δπως προείπομεν, ἡ πραγματικότης εἶναι διττή, ὄλική - φυσική καὶ πνευματική, καὶ τῆς γνώσεως ἔχομεν δύο μορφάς: τὴν ἐπαγωγικὴν γνῶσιν τῶν φυσικῶν φαινομένων καὶ τὴν ἀπαγωγικὴν ἡ παραγωγικὴν γνῶσιν τῶν πνευματικῶν φαινομένων, τὴν ὅποιαν καλοῦμεν ἐρμηνείαν. Κατὰ ταῦτα παρατηροῦμεν περὶ τῆς ἐρμηνείας ώς μιᾶς μορφῆς τῆς γνώσεως τὰ ἔξης:

Ἐρμηνεία εἶναι ἡ θεωρητικὴ ἀπεικόνισις τοῦ πνευματικοῦ φαινομένου, ἡ σύλληψις καὶ ἀπόδοσις τοῦ κεντρικοῦ νοήματός του. Καὶ ἡ φιλολογικὴ ἐρμηνεία εἶναι ἡ σύλληψις, κατανόησις καὶ ἀπόδοσις τοῦ νοήματος τῶν μνημείων τοῦ λόγου.

Εἰδικώτερον τὰ γνωρίσματα τῆς ἐρμηνείας εἶναι τὰ ἔξης. Πρῶτον γνώρισμά της εἶναι ὁ δυναμικός καὶ ἐντε-

λεχειακός χαρακτήρ της. Ἡ ἔρμηνεία δηλ. ἐνδός πνευματικοῦ φαινομένου δὲν εἶναι κάτι τὸ στατικόν, τὸ μόνιμον, τὸ τελειωμένον, τὸ ἀποτελεσμένον, δπως εἶναι δὲ φυσικός νόμος. Οὕτος, ἀπαξ συναχθεὶς καὶ καθορισθεὶς, ἔχει μόνιμον, ἀνεπίδεκτον ἀμφισβητήσεως, ἐνιαῖον, διαρκοῦς ἰσχύος νόημα. Παραδείγματα: δὲ νόμος τῆς ἀφθαρσίας τῆς ἐνεργείας, ἡ ἀρχὴ τῶν συγκοινωνούντων ἀγγείων. Παραπλήσιον εἶναι καὶ τὸ νόημα τῶν μαθηματικῶν θεωρημάτων· τὸ πυθαγόρειον θεώρημα λ.χ. ἀπὸ τὴν ἐποχὴν τοῦ Πυθαγόρου ἔως σήμερον ἔχει τὸ ἴδιον νόημα, ἐφόσον ἰσχύουν τὰ βασικὰ ἀξιώματα τοῦ Εὐκλείδου. Τῶν πνευματικῶν ὅμως φαινομένων ἡ ἔρμηνεία δὲν εἶναι ποτὲ τελειωμένη, δριστική, ἀμετάκλητος καὶ ἀνεπίδεκτος ἀμφισβητήσεως. Διότι ἡ ἔρμηνεία δὲν κεῖται ἐκτὸς χώρου καὶ χρόνου, δὲν ἔχει γενικὸν χαρακτήρα. Εἶναι ἀτομικῆς φύσεως, διότι εἶναι προτὸν δύο παραγόντων, δηλ. ἀφ' ἐνδός μὲν τοῦ ἔρμηνεομένου πνευματικοῦ φαινομένου, ἀφ' ἐτέρου δὲ τοῦ ἔρμηνεύοντος προσώπου, παραγόντων, οἵτινες ἀτομόφοτεροι εἶναι ἀτομικῆς φύσεως. Καὶ διὰ μὲν τὴν ἀτομικότητα καὶ τὴν ἴδιοτυπίαν τῶν πνευματικῶν φαινομένων ὡμιλήσαμεν ἥδη εἰς τὰ προηγούμενα. Ἀλλὰ καὶ τὸ πρόσωπον τοῦ ἔρμηνευτοῦ εἶναι ἐπίσης κάτι τὸ ἀτομικὸν διὰ δύο λόγους. Πρῶτον μὲν διὰ τὸν ἴστορικὸν προσδιορισμὸν του, τὴν ἔνταξίν του εἰς χῶρον καὶ χρόνον, τὴν ἔξαρτησίν του ἀπὸ τὴν ἴστορικὴν ἐποχὴν, εἰς τὴν ὅποιαν ζῆ. Δεύτερον δὲ διὰ τὰ ἴδιαίτερα ἀτομικὰ καὶ προσωπικά του γνωρίσματα. Κατὰ ταῦτα ἡ ἔρμηνεία εἶναι ἐν ὑπερτεταγμένον τρίτον, κείμενον ὑπὲρ τὸν ἔρμηνευτὴν καὶ τὸ ἔρμηνεύομενον πνευματικὸν φαινόμενον.

Ἄς διασφήσωμεν τὸν δυναμικὸν τοῦτον χαρακτήρα τῆς ἔρμηνείας μὲν μερικὰ παραδείγματα:

Τοῦ Πλάτωνος, τῆς προσωπικότητός του καὶ τοῦ ἔργου του, ὑπάρχουν πολλαὶ ἔρμηνεῖαι, ἀναλόγως ἐποχῶν καὶ προσώπων. "Ἀλλως ἐνδόουν τὸν Πλάτωνα οἱ αὐτῆκοοι μαθηταί του — καὶ μάλιστα ὅχι ὅλοι κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον, ἀλλ' ἔκαστος ἀναλόγως τῆς μορφώσεώς του — ἄλ-

λως οι Ἀλεξανδρινοί, ἄλλως δέ μέσος αἰών. Διαφόρως ἐπίσης ἡρμήνευσε τὸν Πλάτωνα ἡ Ἀναγέννησις, ἄλλως δέ 19ος αἰών, ἄλλως δέ περιοχή μας. Ἐκάστη ἐποχὴ βλέπει μίαν ἴστορικὴν (λογοτεχνικήν, καλλιτεχνικήν, θρησκευτικήν, πολιτικὴν κ.λπ.) προσωπικότητα μὲ τὸν ἴδιον τῆς φακόν, μὲ τὸν ἴδιον τῆς μάτι. Διότι δλαι αἱ ἴστορικαι ἐποχαι δὲν δύοιαζουν πρὸς ἀλλήλας· ἔχουν ἐκάστη ἴδιαίτερα πνευματικὰ ρεύματα, ἴδιαν ψυχοσύνθεσιν καὶ νοοτροπίαν, ὕδιον πνεῦμα. Τὸ ἴδιαίτερον δὲ πνεῦμα ἐκάστης ἴστορικῆς ἐποχῆς ἐπηρεάζει φυσικά καὶ τὴν ἐρμηνείαν, ποὺ δίδει εἰς τὸ αὐτὸν πνευματικὸν φαινόμενον, λ.χ. εἰς ἐν λογοτεχνικὸν ἔργον ἡ εἰς μίαν λογοτεχνικὴν προσωπικότητα τοῦ παρελθόντος.

Ἄλλα καὶ ἐντὸς μᾶς καὶ τῆς αὐτῆς ἴστορικῆς ἐποχῆς ἡ ἐρμηνεία ποικίλει ἀναλόγως τῶν προσώπων. Οἱ μαθηταὶ τοῦ Σωκράτους λ.χ. δὲν ἀντελήφθησαν δλοι τὸν Διδάσκαλόν των κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον. "Αλλην εἰκόνα τοῦ Σωκράτους μᾶς παρέχουν τὰ ἔργα τοῦ Ξενοφῶντος καὶ ἄλλην τὰ ἔργα τοῦ Πλάτωνος. Ἀπὸ τὴν σωκρατικὴν διδασκαλίαν προῆλθον τρεῖς διάφοροι φιλοσοφικαὶ σχολαί, αἱ καλούμεναι ἀτελεῖς σωκρατικαὶ σχολαί: τῶν Μεγαρικῶν, τῶν Κυρηναϊκῶν, τῶν Ἡλείων. Διότι ἐκάστη ἔξ αὐτῶν ἔκαμνε μονομερῇ πως ἐρμηνείαν τῆς προσωπικότητος καὶ τοῦ ἔργου τοῦ Σωκράτους, ἀφωριμάτο εἰς τὴν ἐρμηνείαν τῆς ἀπὸ ἐν διάφορον, ἴδιαίτερον ἐκάστοτε, γνώρισμα τῆς σωκρατικῆς ψυχῆς, περὶ τὸ ὅποιον συνεκέντρωνε καὶ εἰς τὸ ὅποιον ὑπέτασσε τὰ λοιπὰ γνωρίσματά της. Ἡ ποικιλία δὲ αὐτὴ τῆς ἐρμηνευτικῆς προοπτικῆς ὠφείλετο καὶ εἰς τὴν διαφορὰν καὶ τὴν ποικιλίαν τῶν κατανοούντων καὶ ἐρμηνευόντων τὸν Σωκράτη προσώπων, τὰ ὅποια δὲν εἶχον δλα τὴν αὐτὴν μόρφωσιν οὕτε τὰς ἰδίας προύποθέσεις τῆς κατανοήσεως καὶ ἐρμηνείας τῆς προσωπικότητος τοῦ Σωκράτους. "Αλλα παραπλήσια παραδείγματα ἐρμηνείας: ἡ Μήδεια τοῦ Εύριπίδου, ἡ πολιτικὴ τοῦ Δημοσθένους κ.λπ. Λοιπὸν ἡ ἐρμηνεία εἶναι κάτι τὸ προσωπικόν—ὅχι ἀπρόσωπον, δπως δὲ φυσικὸς νόμος—

έφοσον έξαρτάται άπό τὰ πρόσωπα τῶν ἔρμηνευτῶν.

Πρὸς τούτοις καὶ τὸ αὐτὸν πρόσωπον παρέχει διαφόρους ἑκάστοτε ἔρμηνείας τοῦ αὐτοῦ πνευματικοῦ φαινομένου, ἀναλόγως τῆς ἑκάστοτε μορφώσεώς του, ἀναλόγως τῶν ποικιλούσων ἑκάστοτε προσωπικῶν προϋποθέσεων τῆς ἔρμηνείας.

“Ἐν παράδειγμα ἀπὸ τὴν φοιτητικὴν ζωὴν καὶ πεῖραν: ὅλοι οἱ φοιτηταὶ ἀνέγνωσαν καὶ ἡρμήνευσαν τὸν Θουκυδίδην εἰς τὸ γυμνάσιον ἀλλὰ δὲν κατενόησαν αὐτὸν ὅλοι ἐξ Ἰσου. Νέα ἔρμηνεία τοῦ Θουκυδίδου γίνεται εἰς τὸ Πανεπιστήμιον, ἡ κατανόησις ὅμως τῷρα καθίσταται πληρεστέρα. “Οσοι πάλιν βραδύτερον ὡς ὥριμοι ἐπιστήμονες ἀσχοληθοῦν μὲ τὸν Θουκυδίδην, θὰ σχηματίσουν θεωρητικὴν πνευματικὴν εἰκόνα τοῦ Θουκυδίδου ἔτι τελειοτέραν. Διότι, δοσον περισσότερον αὐξάνει ἡ πνευματικὴ ὥριμότης τοῦ ἔρμηνεύοντος, τόσον περισσότερον συμπληροῦνται τὰ κενά τῆς πρώτης εἰκόνος τοῦ Θουκυδίδου, τῆς ἐκ τῆς πρώτης γνωριμίας σχηματισθείσης. ‘Ἡ πρώτη αὕτη πνευματικὴ εἰκὼν ἐπεκτείνεται, τροποποιεῖται, καθίσταται ζωηρότερα, ἔφοσον ἐξελίσσεται καὶ τελειούται ἡ πνευματικὴ ζωὴ τοῦ ἔρμηνευτοῦ.

Συνοψίζοντες παρατηροῦμεν, ὅτι ἡ ἔρμηνεία ποικίλει ἀναλόγως ἐποχῶν, προσώπων καὶ ἔρμηνευτικῶν ἐν γένει δρῶν. Εἶναι τι τὸ ἀτομικὸν καὶ προσωπικόν. Δὲν ἔχει μόνιμον καὶ στατικὸν χαρακτῆρα, ἀλλ᾽ ὑπόκειται εἰς διαρκῆ ἐπέκτασιν, ἐμβάθυνσιν, ἀναθεώρησιν, τροποποίησιν. Τὸ ἔρμηνευτικὸν ἔργον ἔχει τὴν δυναμικὴν μορφὴν τῆς διαρκοῦς ἀνανεώσεως τῶν ἔρμηνευτικῶν προσπαθειῶν, τῆς αἰώνιας προσεγγίσεως πρὸς τὸ ἀληθινὸν νόημα τῶν ἔρμηνευομένων πνευματικῶν φαινομένων. ‘Ἡ ἔρμηνεία εἶναι «πολλὴ συνουσίᾳ γιγνομένη περὶ τὸ πρᾶγμα αὐτὸν» κατὰ τὸν Πλάτωνα, ἀδιάλειπτος «ζήτησις τῆς ἀληθείας» κατὰ τὸν Θουκυδίδην, ἐν ἀτελείωτον «κυνηγητὸν» τῆς ἀληθείας, ἐν αἰώνιον «μετιέναι». Αὐτὸς εἶναι ὁ ἐντελεχειακὸς χαρακτὴρ τῆς ἔρμηνείας, τὸ πρῶτον καὶ θεμελιώδες γνώρισμά της.

Προχωροῦμεν εἰς τὸ δεύτερον γνώρισμα τῆς ἔρμηνείας,

‘Η ἔρμηνεία εἶναι προϊόν συνθέτου ψυχικῆς ἐνεργείας. Δὲν εἶναι ἀπλῶς ἔργον τῆς λογικῆς, δὲν ἐπιτυγχάνεται μόνον μὲ τὴν ἀπηκριβωμένην παρατήρησιν καὶ ἔρευναν, δὲν ὀφείλεται μόνον εἰς τὸν ὄρθον λόγον. Βεβαίως κατὰ τὴν ἔρμηνείαν τίθενται εἰς κίνησιν αἱ νοητικαὶ δυνάμεις καὶ ἵκανότητες τοῦ ἔρμηνευτοῦ, ἀλλ’ ἡ ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου δὲν εἶναι μόνον νόησις. Πολλάκις μὲ τὸ ἔνστικτον καὶ μὲ τὴν διαισθησιν συλλαμβάνομεν γοργῶς τὸ νόημα ἐνὸς πνευματικοῦ φαινομένου, καθ’ ὃν χρόνον ἡ ψυχρὰ λογικὴ ἀποδεικνύεται ἀνίσχυρος διὰ τὴν σύλληψίν του. (Πρβλ. τὸ «καταμαντεύεσθαι» τοῦ Ἀριστάρχου). Καὶ ἡ ἐτυμολογία δὲ τῆς λέξεως ἔρμηνεία (παρὰ τὸ Ἐρμῆς ὁ Τρισμέγιστος) ὑποδηλώνει τὴν μαγικὴν δύναμιν, μὲ τὴν ὅποιαν πρέπει νὰ εἶναι ὡπλισμένος ὁ ἔρμηνευτής. Τὸν διαισθητικὸν, μαντικὸν καὶ μαγικὸν τοῦτον χαρακτῆρα τῆς ἔρμηνείας πᾶς νέος ἐπιστήμων ἀντιλαμβάνεται καλύτερον, ὅταν θελήσῃ νὰ ἀσχοληθῇ μὲ οἰονδήποτε δύσκολον χωρίον συγγραφέως. Κατ’ ἀρχὰς δὲ ἀναγνώστης, καὶ ἴδια ὁ ἀπειρότερος, συνήθως ζητεῖ εἰς τὸ λεξικὸν ἢ εἰς ἄλλο τι βοήθημα τὴν σημασίαν μιᾶς ἑκάστης ἀγνώστου λέξεως, καθορίζει κατά τινα πιθανὸν καὶ ἵκανοποιητικὸν τρόπον τὰς συντακτικὰς σχέσεις τοῦ χωρίου, ἀλλ’ ἐνῷ τὰ ἐπὶ μέρους γλωσσικά του στοιχεῖα καθίστανται οὕτω γνωστά, ἐν τούτοις τὸ σύνολον, δὲ νοῦς, τὸ νόημα τοῦ χωρίου, διαφεύγει, μένει ὀσύλληπτον.

‘Ο ἀναγνώστης τυραννεῖται ἐπὶ μακρὸν μὲ τὸ τί θέλει νὰ εἴπῃ ἐκεῖ ὁ ποιητὴς ἢ ὁ συγγραφεύς, ἀνευ δμῶς ἀποτελέσματος. Καὶ ἐνῷ αἱ συνειδηταὶ προσπάθειαι τοῦ λόγου καὶ τῆς νοήσεως ναυαγοῦν, ἔξαίφνης οἰονεὶ θεῖκδς σπινθήρ ἐκλάμπει ἡ ἔξήγησις τοῦ ἀγνώστου, διὰ μιᾶς τὸ σκότος γίνεται φῶς. ‘Αλλ’ ἀς ἀκούσωμεν ἐν τῷ προκειμένῳ τὸν Πλάτωνα (Ζ’ Ἐπιστ. 341 c) : «ἐκ πολλῆς συνουσίας γιγνομένης περὶ τὸ πρᾶγμα αὐτὸν καὶ τοῦ συζῆν, ἔξαίφνης, οἷον ἀπὸ πυρὸς πηδήσαντος ἔξαφθὲν φῶς, ἐν τῇ ψυχῇ γενόμενον, αὐτὸν ἔαυτὸν ἥδη τρέφει». Ταῦτα λέγει ὁ Πλάτων διὰ τὴν ὑψίστην, τὴν «ἄρρητον» γνῶσιν, ἀλλ’ ἵσχύουν καὶ διὰ

τὴν ἔρμηνείαν καὶ διασαφοῦσιν ἄριστα τὸν διαισθητικὸν χαρακτῆρά της.

“Οθεν κατὰ τὴν ἀσκησιν τοῦ ἔρμηνευτικοῦ ἔργου τίθεται εἰς κίνησιν οὐ μόνον ἡ νόησις καὶ ὁ ὀρθὸς λόγος, ἀλλὰ καὶ ἡ φαντασία καὶ τὸ συναίσθημα, δόλκληρος ἡ ψυχὴ τοῦ ἔρμηνευτοῦ. Ἀπαιτεῖται τὸ «ουνεῖναι» καὶ «συζῆν» ἔρμηνεύοντος καὶ ἔρμηνευομένου. Διὰ νὰ ἐπιτευχθῇ δὲ ἡ συμβίωσις αὕτη, πρέπει νὰ μετατεθῇ ψυχικῶς ὁ ἔρμηνευτής εἰς τὸν τόπον καὶ τὸν χρόνον τοῦ ἔρμηνευομένου — πρβλ. τὸ τοῦ Πλάτωνος : «γενώμεθα ταῖς διανοίαις ἐν τῷ τότε χρόνῳ» Νόμ. Γ 683 c — καὶ εἰς μίαν ἔντονον ψυχικὴν ἀνάτασιν νὰ ταυτισθῇ μὲ τὸ ἔρμηνευόμενον, νὰ γίνῃ ὁ ἔρμηνευτής «φιλοθεάμων» τῆς ἀληθείας. Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως αὕτης ὁ ἔρμηνευτής ὅμοιάζει μὲ τὸν διὰ τῆς φαντασίας δημιουργοῦντα καλλιτέχνην. “Οπως δηλ. ὁ καλλιτέχνης, ἀντλῶν τὰ ἐπὶ μέρους στοιχεῖα τῆς δημιουργίας του ἀπὸ τὴν πραγματικότητα, συνθέτει δι’ αὐτῶν ἐν δλωσδιόλου νέον σύνολον, ἀνύπαρκτον, ὡς συνετέθη, εἰς τὴν πραγματικότητα, ἀποδίδον ὅμως τὸ νόημά της καὶ τὸ πνεῦμά της, ἀπηχοῦν τὰς νοσταλγίας καὶ τὰς ἀγωνίας, τὰς ἐλπίδας καὶ τὰς τάσεις τῆς ζωῆς, ἔτοι καὶ ὁ ἔρμηνευτής μὲ τὰ πραγματικὰ στοιχεῖα, που τοῦ παρέχει ἡ πνευματικὴ πραγματικότης, ἀνασυνθέτει καὶ ἀπεικονίζει τὸ ὑπὸ ἔρμηνείαν πνευματικὸν φαινόμενον, ἀποβλέπων ὅχι εἰς ὅλας ἀνεξαιρέτως τὰς λεπτομερείας του, ἀλλ’ εἰς τὸ κεντρικὸν νόημά του. Δὲν ἀναπαριστᾷ ἀπλῶς τὸ πνευματικὸν φαινόμενον. Τὸ ἀναδημιουργεῖ, προσδίδων εἰς αὐτὸν πνοὴν καὶ ζωὴν ἀπὸ τὴν ἴδικήν του ἐσωτερικὴν ζωὴν, ἐφόσον βεβαίως ἔχει καὶ ὁ ἴδιος τοιαύτην ζωὴν. Διὰ τῆς συνολικῆς κινήσεως τῆς ψυχῆς του ὁ ἔρμηνευτής ἀσκεῖ ἔργον καλλιτεχνικῆς ἀναδημιουργίας, προκαλεῖ τὴν δημιουργικὴν ἀναβίωσιν τοῦ ἔρμηνευομένου πνευματικοῦ φαινομένου.

Προχωρῶ εἰς τὸ τρίτον γνώρισμα τῆς ἔρμηνείας. Διὰ τὴν γόνιμον ἀσκησιν τοῦ ἔρμηνευτικοῦ ἔργου χρειάζεται ἀγάπη τοῦ ἔρμηνευτοῦ πρὸς τὸ ἔρμηνευόμενον. «Φιλοθεάμωνα τῆς ἀληθείας» καλεῖ δὲ Πλάτων τὸν φιλό-

σοφον. Χωρὶς πνευματικὸν ἔρωτα πρὸς τὰ θέματα τῆς ἐρμηνείας εἶναι ἀδύνατος ἡ «πολλὴ συνουσία» καὶ ἡ μακρὰ καὶ ἀδιάσπαστος συμβίωσις ἐρμηνευτοῦ καὶ ἐρμηνευομένου. Μόνον μέσα εἰς τὴν ζωογόνον θαλπωρὴν τοῦ πνευματικοῦ ἔρωτος ἡ ἐρμηνεία ύψοιθαι εἰς ὠραίαν δημιουργίαν πνευματικῶν ἀπεικασμάτων. Τὸ πνευματικῶς «φιλεῖν» ἄγει εἰς τὸ «θεᾶσθαι», δὲ ἔρως τῆς γνώσεως πτερώνει τὴν σκέψιν, θερμαίνει τὸ φρόνημα καὶ μετουσιώνει τὴν ἐπιστημονικὴν ἔργασίαν τοῦ ἐρμηνευτοῦ εἰς καλλιτεχνικὴν ἀναδημιουργίαν. 'Ο πνευματικὸς ἔρως ἀνακόπτει τυχὸν ἐκτροπὴν τοῦ ἐρμηνευτικοῦ ἔργου εἰς μηχανικὴν καὶ τυπικὴν ἀσχολίαν, ἀνανεώνει τὰς δημιουργικὰς δυνάμεις, συγκρατεῖ εἰς τὴν πνευματικὴν ζωὴν, φυγαδεύει τὸν πνευματικὸν θάνατον. 'Ο ἀληθινὸς φιλόλογος «φιλεῖ τὸν λόγον». Εἶναι πολὺ δύσκολον νὰ κατανοήσωμεν καλὰ ἐνα συγγραφέα, ἀν δὲν τὸν ἀγαπήσωμεν. 'Αληθινὴ ἐρμηνεία ποιητοῦ ἀπὸ ἐνα ἀρνητὴν τοῦ ποιητοῦ δὲν εἶναι δυνατή.

'Ανακεφαλαιοῦντες ἐνταῦθα, δσα ἐλέχθησαν περὶ τῆς ἐρμηνείας ὡς μεθόδου τῶν πνευματικῶν ἐπιστημῶν, παρατηροῦμεν τὰ ἔξῆς :

'Ερμηνείας ἡ σύλληψις καὶ ἀπόδοσις τοῦ κεντρικοῦ νοήματος ἐνδικεῖ πνευματικὸν φαινομένου, χωροῦσα ἀπαγωγικῶς. 'Ως ιστορικῶς καθωρισμένη καὶ ποικίλλουσα ἀναλόγως ἐποχῶν καὶ προσώπων, ἡ ἐρμηνεία ἔχει ἀτομικὸν χαρακτῆρα καὶ ύπόκειται εἰς διαρκὴ ἀναθεώρησιν. Εἶναι προϊόν συνολικῆς κινήσεως τῆς ψυχῆς τοῦ ἐρμηνευτοῦ καὶ προϋποθέτει ἀγάπην αὐτοῦ πρὸς τὸ ἐρμηνευόμενον.

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

Η ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΗ ΕΡΜΗΝΕΙΑ (INTERPRETATIO)

‘Η ἔρμηνεία τῶν μνημείων τοῦ λόγου εἶναι τὸ κύριον ἔργον τῆς φιλολογίας ως πνευματικῆς ἐπιστήμης. Τοῦτο θὰ ἔξετάσωμεν διεξοδικῶς εἰς τὰ ἐπόμενα. ‘Η διαπραγμάτευσις θὰ στραφῇ:

α) πρὸς τὰ εἴδη τῶν ἔρμηνευομένων μνημείων τοῦ λόγου καὶ τὴν ἐντεῦθεν προκύπτουσαν ἔξωτερικὴν διαφοροποίησιν τῆς ἔρμηνείας·

β) πρὸς τὰς προϋποθέσεις τῆς φιλολογικῆς ἔρμηνείας· καὶ

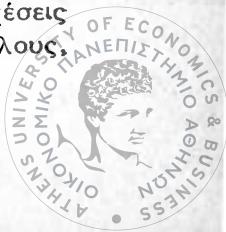
γ) πρὸς τὰς μορφὰς τῆς ἔρμηνευτικῆς δραστηριότητος καὶ τὴν θεωρητικὴν θεμελίωσιν αὐτῶν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'

ΕΙΔΗ ΤΩΝ ΜΝΗΜΕΙΩΝ ΤΟΥ ΛΟΓΟΥ ΚΑΙ ΑΝΤΙΣΤΟΙΧΟΣ ΔΙΑΦΟΡΟΠΟΙΗΣΙΣ ΤΗΣ ΕΡΜΗΝΕΙΑΣ

Διὰ νὰ φανοῦν αἱ διάφοροι μορφαί, τὰς ὅποιας προσλαμβάνει ἡ φιλολογικὴ ἔρμηνεία ἀναλόγως τῶν ἔρμηνευομένων μνημείων τοῦ λόγου τῶν Ἀρχαίων Ἑλλήνων καὶ Ρωμαίων, εἶναι ἀνάγκη νὰ ἴδωμεν πρῶτον τὰ εἴδη τῶν μνημείων τούτων. Εἰς τὰ ἐπόμενα παραθέτομεν τὰς ἀπό ἔρμηνευτικῆς ἀπόψεως ἐνδιαφερούσας ἡμᾶς κυριωτέρας κατηγορίας γραπτῶν μνημείων, διασαφουμένας διὰ παραδειγμάτων:

α) Γραπτὰ μνημεῖα, ἐκφράζοντα στοιχειώδεις σχέσεις τοῦ ἴδιωτικοῦ βίου (λ.χ. ἐπιστολαὶ ἴδιωτῶν πρὸς ἀλλήλους,

συμβόλαια μεταξύ ιδιωτῶν, διαθήκαι ασήμων ιδιωτῶν, ἡ διαθήκη τοῦ Πλάτωνος κ.λπ.).

β) Κοιναὶ ἐπιτύμβιοι ἐπιγραφαί, ἀναθηματικαὶ ἐπιγραφαὶ ιδιωτῶν.

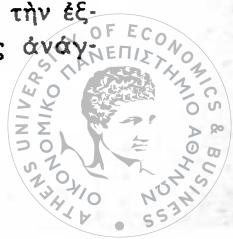
γ) Γραπτὰ μνημεῖα, ἔκφράζοντα σχέσεις τοῦ δημοσίου βίου (λ.χ. συνθῆκαι μεταξύ πόλεων, προϋπολογισμοὶ καὶ ἀπολογισμοὶ δαπανῶν, ἔγγραφα ἀρχείων, ἱεροὶ νόμοι κ. τ. δ.).

δ) Συγγράμματα ἐπιστημονικοῦ περιεχομένου: γεωγραφίας, φυσικῆς, μαθηματικῶν, ἀστρονομίας, ιατρικῆς, νομικῆς κ.λπ.

ε) Φιλοσοφικὰ συγγράμματα, κείμενα ἑκτὸς τῆς καθαρῶς λογοτεχνικῆς περιοχῆς (λ.χ. τὰ λογικὰ συγγράμματα τοῦ 'Αριστοτέλους') καὶ

ζ) Λογοτεχνικά ἔργα, ἐν τῇ εἰδικῇ τοῦ ὅρου ἐννοίᾳ, εἴτε πεζὰ εἴτε ποιητικά (λ.χ. 'Η Ἰλιάς τοῦ 'Ομήρου, τὰ ἐπιγράμματα τοῦ Σιμωνίδου, αἱ ὁδαὶ τοῦ Πινδάρου, ὁ «'Αγαμέμνων» τοῦ Αἰσχύλου, ἡ ἴστορία τοῦ 'Ηροδότου, ὁ «Περὶ τοῦ στεφάνου» λόγος τοῦ Δημοσθένους, τὸ «Συμπόσιον» τοῦ Πλάτωνος, αἱ 'Ἐπιστολαὶ τοῦ Ἰσοκράτους κ.λπ.).

Πάντα τὰ ἀνωτέρω καταλεγόμενα γραπτὰ γλωσσικὰ μνημεῖα ὑπόκεινται εἰς φιλολογικὴν ἔρμηνείαν. 'Ἄλλ' ἡ ἔρμηνεία μιᾶς λ.χ. ιδιωτικῆς ἐπιστολῆς τοῦ 4ου π.Χ. αἰ. ἡ ἐνδὲ ιδιωτικοῦ συμφωνητικοῦ διαφέρει ἀπὸ τὴν ἔρμηνείαν ἐνδὲ ιατρικοῦ ἔργου τοῦ Ἰπποκράτους καὶ ἀπὸ τὴν ἔρμηνείαν μιᾶς πινδαρικῆς ὡδῆς. 'Η διαφορὰ δὲ τῶν μορφῶν τῆς ἔρμηνείας τῶν τεσσάρων τούτων γλωσσικῶν μνημείων ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὴν διαφοράν αὐτῶν τούτων τῶν ἀνωτέρω γλωσσικῶν μνημείων ἀπ' ἀλλήλων. 'Η ἔρμηνεία τῆς ἀρχαίας ἐπιστολῆς ἡ τοῦ ιδιωτικοῦ συμβολαίου θὰ περιορισθῇ εἰς τὴν γλωσσικὴν καὶ πραγματολογικὴν διασάφησίν των. 'Η γλωσσικὴ μορφὴ ἀμφότερων τῶν γλωσσικῶν μνημείων δὲν εἶναι ἔντεχνος, εἶναι ἡ μορφὴ τοῦ καθημερινοῦ λόγου. Δὲν εἶναι δὲ ἔντεχνος, διότι οὐδεμία λογοτεχνικὴ προσπάθεια χρειάζεται νὰ καταβληθῇ διὰ τὴν ἐξυπηρέτησιν μιᾶς εὐκαιριακῆς ἡ προχείρου βιοτικῆς ἀνά-

κης, πού προεκάλεσε τὴν ἐπιστολὴν, ἡ μᾶς στοιχειώδους οἰκονομικῆς σχέσεως, πού ἐκφράζει τὸ συμβόλαιον. Διὰ τὴν ἐπιστολὴν καὶ τὸ συμβόλαιον χρειάζεται ἀπλῶς σαφήνεια καὶ ἀκρίβεια διατυπώσεως· καὶ στοιχειώδης δὲ γνῶσις τῆς γλώσσης πολλάκις ἀρκεῖ πρὸς τοῦτο. Βαρβαρισμοί, σολοικισμοί καὶ ἀνορθογραφίαι δὲν εἶναι ἀσυνήθεις εἰς τοιούτου εἴδους γλωσσικὰ μνημεῖα. Τῆς κατηγορίας ταύτης τὰ γλωσσικὰ προϊόντα ἵκανοποιοῦν μὲν τὴν ἴστορικὴν ἡ ἀρχαιογνωστικὴν περιέργειάν μας, γραμματειακὸν δόμως διαφέρον δὲν ἔχουν. Διὰ τοῦτο τὰ εἰς τὴν κατηγορίαν αὐτὴν ἀνήκοντα γλωσσικὰ μνημεῖα τῶν Ἑλλήνων καὶ Ρωμαίων δὲν περιλαμβάνονται εἰς τὴν ἑλληνικὴν καὶ ρωμαϊκὴν γραμματείαν. Δὲν ἀσχολεῖται μὲν αὐτά ἡ γραμματολογία. Ἐξαίρεσιν κάμνει μόνον δι’ ἐκεῖνα τὰ γλωσσικά μνημεῖα τῆς κατηγορίας ταύτης, δσα σχετίζονται μὲ λογοτεχνικάς προσωπικότητας. Ἡ διαθήκη λ.χ. τοῦ Πλάτωνος εἶναι ἔγγραφον, τὸ ὅποιον ἔχει ἰδιαίτερον γραμματειακὸν διαφέρον, ἔνεκα τῆς σπουδαιότητος τοῦ συγγραφέως αὐτῆς διαθέτου.

‘Ωσαύτως τὰ γλωσσικὰ μνημεῖα τῆς δευτέρας καὶ τρίτης κατηγορίας δὲν δύνανται νὰ θεωρηθοῦν γραμματειακά, ἐκτὸς ἐὰν ἔχουν σημασίαν διὰ τὴν ἴστορίαν τῆς γλώσσης. Βεβαίως διατηροῦν τὴν ἴστορικὴν σημασίαν τῶν καὶ ἵκανοποιοῦν τὸ ἀρχαιογνωστικὸν διαφέρον, δὲν ἔχουν δόμως γραμματειακὸν διαφέρον. Ἡ ἐρμηνεία καὶ τῶν γλωσσικῶν αὐτῶν προϊόντων περιορίζεται εἰς γλωσσικὴν καὶ πραγματολογικὴν διασάφησιν.

Τὰ γλωσσικά μνημεῖα τῆς τετάρτης κατηγορίας κείνιαι μεταξὺ τῆς ἔξωγραμματειακῆς καὶ τῆς γραμματειακῆς περιοχῆς. ‘Οσα ἔξ αὐτῶν ἔχουν ἔντεχνον μορφήν, ἀνήκουν εἰς τὴν γραμματείαν, μετέχουν ἔξ ἴσου ἐπιστήμης καὶ λογοτεχνίας. Ἀλλὰ καὶ δσα ἔξ αὐτῶν δὲν ἔχουν ἔντεχνον μορφήν, ἔχουν δόμως σημασίαν διὰ τὴν ἔξέλιξιν τοῦ πνευματικοῦ πολιτισμοῦ τῶν Ἑλλήνων καὶ Ρωμαίων, ἀποκτοῦν γραμματειακὸν διαφέρον καὶ εἰσέρχονται εἰς τὴν περιοχὴν τῆς γραμματείας.

Διὰ τὸν αὐτὸν λόγον κατατάσσονται εἰς τὴν γραμματείαν τὰ λογικὰ συγγράμματα τοῦ Ἀριστοτέλους, τὰ φιλοσοφικὰ ἔπη τῶν προσωκρατικῶν φιλοσόφων Ξενοφάνους, Παρμενίδου καὶ Ἐμπεδοκλέους, τοῦ Λουκρητίου τὸ ἔργον «*De rerum natura*», τὰ Ἡθικὰ τοῦ Πλουτάρχου κ.λπ.

Τέλος τὴν μεγαλυτέραν περιοχὴν τῆς γραμματείας καταλαμβάνουν τὰ γλωσσικὰ μνημεῖα τῆς ἔκτης κατηγορίας, τῶν ὁποίων κοινὸν γνώρισμα εἶναι ἡ καλλιτεχνικὴ μορφή, ὁ ἔντεχνος τρόπος τοῦ λόγου. Ταῦτα καλούμεν λογοτεχνικὰ ἔργα.

Ἡ ἐρμηνεία τῶν γλωσσικῶν μνημείων τῶν τριῶν τελευταίων κατηγοριῶν διαφέρει τῆς ἐρμηνείας τῶν γλωσσικῶν προϊόντων τῶν τριῶν πρώτων, τὸ μὲν διότι ἀσχολεῖται πολὺ μὲ τὴν ἔντεχνον μορφὴν τῶν ἐρμηνευομένων, τὸ δὲ διότι ἔμβαθύνει εἰς τὸ πραγματολογικόν καὶ ἴδιας τὸ ἰδεολογικόν καὶ ἀξιολογικόν των περιεχόμενον. Διότι τὰ γλωσσικὰ ταῦτα μνημεῖα ἀντιπροσωπεύουν ἀνωτέρας ἔκδηλώσεις τοῦ πολιτισμοῦ καὶ δὲν ἀποβλέπουν εἰς ἴκανοποίησιν προχείρων καὶ πρακτικῶν ἀπλῶς ἀναγκῶν τῆς ζωῆς. Ἐκεῖνα δὲ τὰ γλωσσικὰ μνημεῖα, εἰς τὰ ὁποῖα ἡ ἐρμηνεία ἀναπτύσσει ὅλας τὰς δυνατότητας αὐτῆς, τόσον εἰς πλάτος, όσον καὶ εἰς βάθος, εἶναι τὰ λογοτεχνικὰ μνημεῖα καὶ κατ' ἔξοχὴν τὰ ἐκ τούτων κλασσικά¹.

Συνοψίζομεν:

Τὰ γραπτὰ μνημεῖα τοῦ λόγου τῶν Ἑλλήνων καὶ Ρωμαίων, τὰ ὁποῖα ἐρμηνεύει ἡ κλασσικὴ φιλολογία, διαιρούμεν εἰς ἔξι γραμματειακὰ καὶ γραμματειακά. Γραμματειακὰ εἶναι κυρίως μὲν τὰ λογοτεχνικά, ἐκ δὲ τῶν μὴ λογοτεχνικῶν, τῶν ἔξωλογοτεχνικῶν, δσα, εἴτε ὡς ἐκ τῆς σπουδαιότητός των διὰ τὴν ιστορίαν τῆς γλώσσης ἢ διὰ τὴν ἔξέλιξιν τοῦ πνευματικοῦ πολιτισμοῦ εἴτε ὡς ἐκ τῆς ἀμέσου ἐπιρροής των ἐπὶ τὴν λογοτεχνικὴν

1. Περὶ τῆς ἐννοίας τοῦ κλασσικοῦ βλ. τὰ ἡμέτερα ὅρθρα «Κλασσικὸς» καὶ «Κλασσικαὶ σπουδαὶ» εἰς Ἔγκυκλοπαίδ. Λεξικὸν τοῦ περιοδ. «Ἡλιος».

ζωήν, ἔχουν σημασίαν διά τὴν ἔξέλιξιν τῆς λογοτεχνίας. Τῶν τε ἔξωγραμματειακῶν καὶ τῶν γραμματειακῶν (λογοτεχνικῶν καὶ ἔξωλογοτεχνικῶν) μνημείων ἡ ἐρμηνεία εἶναι ἔργον τοῦ φιλολόγου. Διότι εἰς δὲ αὐτὰ γίνεται ἔκφρασις ἀξιῶν διά τῆς γλώσσης.³ Άλλ’ εἰς μὲν τὰ ἔξωγραμματειακὰ ἡ γλῶσσα εἶναι ἀπλοῦς καὶ ἀνεπιτήδευτος φορεὺς ύλικῶν καὶ κατωτέρων ώς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀξιῶν τοῦ πολιτισμοῦ καὶ ἐπομένως ἡ ἐρμηνεία των ἀρκεῖται εἰς ἀπλῆν διασάφησιν των. “Οσον δύμας προχωροῦμεν πρὸς τὴν γραμματειακήν, τὴν ἔξωλογοτεχνικήν καὶ περαίτέρω πρὸς τὴν λογοτεχνικήν περιοχήν, τῆς ὁποίας τὰ γλωσσικὰ μνημεῖα ἐνσαρκώνουν ἀνωτέρας ἀξίας τῆς ζωῆς, πνευματικάς, ήθικάς, αἰσθητικάς, ἐπὶ τοσοῦτον ἡ ἐρμηνεία καθίσταται διεξοδικωτέρα εἰς βάθος καὶ ἔκτασιν, εἰσδύουσα ἀπὸ τῶν λέξεων καὶ τῶν φραστικῶν τρόπων εἰς τὰ πράγματα, τὰς ἐννοίας, τὰς ἰδέας καὶ τὰς ἀξίας. Ἐπὶ πλέον ἡ στάσις τοῦ φιλολόγου ἔναντι τῶν ἔξωγραμματειακῶν καὶ ἔξωλογοτεχνικῶν ἀφ’ ἐνὸς καὶ τῶν λογοτεχνικῶν ἀφ’ ἑτέρου μνημείων τοῦ λόγου δὲν εἶναι ἡ αὐτή. Διότι ἡ ἐρμηνεία τῶν ἔξωγραμματειακῶν καὶ ἔξωλογοτεχνικῶν γλωσσικῶν μνημείων τῆς κλασσικῆς ἀρχαιότητος ἔξυπηρετεῖ ἀρχαιογνωστικὰ καθόλου διαφέροντα. Ἡ ἐρμηνεία λ.χ. μιᾶς Ἰδιωτικῆς ἐπιστολῆς ἡ ἐνὸς Ἰδιωτικοῦ συμφωνητικοῦ γίνεται μὲν ἀπὸ τὸν φιλόλογον, δὲν ἔξυπηρετεῖ δύμας καθαρῶς φιλολογικὰ διαφέροντα, ἀλλὰ ἴστορικά. Ἐνταῦθα ἡ φιλολογία γίνεται ύπερ της ἡ καὶ βοηθητικὴ τῆς ἴστορίας καὶ δὴ καὶ τῆς ἴστορίας τοῦ Ἰδιωτικοῦ βίου. Ἐπίσης ἡ ἐρμηνεία ἐνὸς ἀρχαίου ἐπιστημονικοῦ (τεχνικοῦ, φυσικοῦ κ.λπ.) συγγράμματος, ποὺ εἶναι καὶ αὐτὴ ἔργον τοῦ φιλολόγου, διευκολύνει τὸν ἴστορικὸν τῆς ἀρχαίας ἐπιστήμης, καθαρῶς δύμας φιλολογικὸν - ἀνθρωπιστικὸν ἐνδιαφέρον δὲν ἔχει. Εἰς τὰς περιπτώσεις αὐτὰς καὶ ὅλας παραπλησίας, δὲ φιλόλογος γίνεται συνεργάτης τοῦ ἴστορικοῦ καὶ τοῦ ἀρχαιολόγου εἰς τὴν γνῶσιν καὶ τὴν πνευματικὴν ἀναδημιουργίαν τοῦ βίου τῶν Ἀρχαίων Ἑλλήνων καὶ Ρωμαίων.

Τὸ καθαρῶς φιλολογικὸν διαφέρον καὶ ἡ ἐπιστημο-

νική αύτοτέλεια και ἀνεξαρτησία τῆς κλασσικῆς φιλολογίας ἐμφανίζεται εἰς τὴν ἔρμηνείαν τῶν λογοτεχνικῶν ἔργων τῆς κλασσικῆς ἀρχαιότητος. Εἰς αὐτὰ ἔχομεν σύνθεσιν, συζυγίαν και ἐνσάρκωσιν πνευματικῶν, ἡθικῶν και αἰσθητικῶν ἀξιῶν. Ἡ στάσις τοῦ φιλολόγου ἔναντι τῶν λογοτεχνικῶν ἔργων εἶναι στάσις αὐτοτελοῦς ἔρμηνευτοῦ, ἢ δὲ κατανόησις και ἔρμηνεία τῶν ἔργων τούτων εἶναι διὰ τὸν φιλόλογον κύριος σκοπός. Βεβαίως και τὰ λογοτεχνικά ἔργα τῆς κλασσικῆς ἀρχαιότητος ἔχουν τὴν σημασίαν τῶν ἀπὸ ἴστορικῆς, γλωσσολογικῆς, ἀρχαιολογικῆς και ἀρχαιογνωστικῆς καθόλου ἀπόφεως, ἀλλ' ἡ ἀρχαιογνωστικὴ σημασία τῶν εἶναι κάτι τὸ δευτερεύον. Οἱ «Πέρσαι» λ.χ. τοῦ Αἰσχύλου ἀποτελοῦν μίαν πολύτιμον ἴστορικὴν πηγὴν μας διὰ τοὺς Περσικοὺς πολέμους, δὲν ἐποιήθησαν δημως ὑπὸ τοῦ Αἰσχύλου, διὰ νὰ μείνουν ἴστορικὴ πηγή, ἀλλὰ διὰ νὰ ἐκφράσουν καλλιτεχνικῶς τὸ αἰσχύλειον βίωμα τῶν πολέμων τούτων, καθ' οὓς ἡ Ἑλληνικὴ ἀρετὴ ἐνίκησε τὸν περσικὸν πλοῦτον και τὸ βαρβαρικὸν πλῆθος. Τὸ δρᾶμα αὐτὸν ἐνσαρκώνει διὰ μέσου τῶν ἴστορικῶν στοιχείων του τὴν ὑπεριστορικὴν Ἰδέαν τῆς πάλης τῶν ύλικῶν - σαρκικῶν μὲ τὰς πνευματικὰς - ψυχικὰς δυνάμεις, ἐκφράζει τὴν μεταφυσικὴν πίστιν εἰς τὴν διέπουσαν τὰ τοῦ κόσμου τῶν θνητῶν Θείαν Δίκην, ἥτις εὑρέθη παραστάτις τοῦ Ἑλληνικοῦ κόσμου εἰς τὴν πάλην του μὲ τὸν ἀνατολικόν, και εἰς τὴν Νέμεσιν, τὴν τιμωρὸν τῆς βαρβαρικῆς ὕβρεως! Καὶ ἡ φιλολογικὴ ἔρμηνεία τοῦ δράματος τούτου, καθὼς και δλῶν τῶν λογοτεχνικῶν ἔργων, δὲν περιορίζεται εἰς τὴν γλωσσικήν, πραγματολογικήν και ἀρχαιογνωστικὴν ἐν γένει διασάφησιν, μὲ τὴν βοήθειαν και τῶν ἄλλων ἀδελφῶν τῆς φιλολογίας ἀρχαιογνωστικῶν ἐπιστημῶν, ἀλλὰ συνειδητοποιεῖ τὴν ἀνωτέρω ἐκτεθεῖσαν Ἰδέαν τοῦ δράματος και τὴν πίστιν τοῦ ποιητοῦ του. Ὁ δὲ φιλόλογος, ἔρμηνεύων τὸ δρᾶμα τοῦ Αἰσχύλου, ζητεῖ ὅχι νὰ μεταδώσῃ τὰ ἴστορικὰ στοιχεῖά του (και τοῦτο βεβαίως γίνεται), ἀλλὰ νὰ εἰσδύσῃ εἰς τὸ νόημά του και ὡς θεηλατος ὑποφήτης νὰ συγκινήσῃ μὲ τὸ ὑπεριστορικὸν ἀξιο-

λογικὸν περιεχόμενον καὶ τὴν καλλιτεχνικὴν ἔκφρασιν τοῦ ἔργου. Ἐνῷ εἰς τὰ ἔξωγρα ματειακά καὶ τὰ ἔξωλογο-τεχνικά - γραμματειακά μνημεῖα τοῦ λόγου τὸ ἔργον τοῦ φιλολόγου εἶναι μᾶλλον ἔργον βοηθητικοῦ διαμέσου, καθιστῶντος τὰ γλωσσικά ταῦτα μνημεῖα προσιτά καὶ χρησιμοποίησιμα εἰς τὰς ἄλλας ιστορικάς ἀρχαιογνωστικάς ἐπιστήμας, (τὴν πολιτικὴν ιστορίαν καὶ τὴν ιστορίαν τοῦ πνευματικοῦ καὶ ύλικοῦ πολιτισμοῦ), εἰς τὰ λογοτεχνικὰ ἔργα αἱ ἀδελφαὶ τῆς φιλολογίας ἀρχαιογνωστικαὶ ἐπιστῆμαι εἶναι βοηθητικαὶ τῆς φιλολογίας, ἡ δοία καὶ μόνη ἔχει τὸν πρῶτον λόγον περὶ τῶν ἔργων τούτων.

Ανακεφαλαιοῦμεν : Ἡ ἔρμηνεία τῶν μνημείων τοῦ λόγου τῶν Ἀρχαίων Ἑλλήνων καὶ Ρωμαίων προσλαμβάνει ποικίλας μορφάς, ἀναλόγως τῆς φύσεως τῶν ἔρμηνευομένων γλωσσικῶν μνημείων. "Οπως δηλ. τὰ γλωσσικὰ ταῦτα μνημεῖα ἀποτελοῦν ἐξ ἐπόψεως φιλολογικοῦ ἐνδιαφέροντος μίαν προϊούσαν γραμμήν, ἀρχομένην ἀπὸ τῆς ἔξωγρα ματειακῆς περιοχῆς, προχωροῦσαν ἐπειτα εἰς τὴν γραμματειακὴν - ἔξωλογοτεχνικὴν καὶ καταλήγουσαν εἰς τὴν λογοτεχνικὴν περιοχήν, οὕτω καὶ ἡ ἔρμηνεία τῶν παρουσιάζει μίαν διαφοροποίησιν καὶ ἀνέλιξιν ἀπὸ τῆς ἀπλῆς γλωσσικῆς, πραγματολογικῆς καὶ ἀρχαιογνωστικῆς διασαφήσεως μέχρι τῆς καθαρῶς φιλολογικῆς ἔρμηνείας, ἥτις ἀποσκοπεῖ εἰς τὴν σύλληψιν τοῦ νοήματος καὶ τὴν βίωσιν τῶν ἐν συζυγίᾳ καὶ συνυφῇ πνευματικῶν, ἡθικῶν καὶ αἰσθητικῶν ἀξιῶν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'

ΠΡΟΫΠΟΘΕΣΕΙΣ ΤΗΣ ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΡΜΗΝΕΙΑΣ

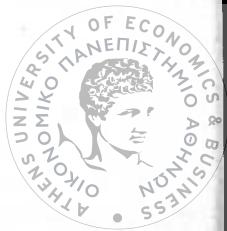
“Ινα ἔξετάσωμεν τὰς προϋποθέσεις τῆς ἐρμηνείας τῶν γραπτῶν γλωσσικῶν μνημείων εἰς ὅλην τῶν τὴν ἔκτασιν καὶ τὸ βάθος, πρέπει νὰ ἀναζητήσωμεν αὐτὰς εἰς τὴν περίπτωσιν τῶν γλωσσικῶν ἑκείνων μνημείων, διὰ τὰ δόποια καὶ τ' ἔξι χὴν ἐνδιαφέρεται ἡ φιλολογία. Ταῦτα, ὡς εἴδομεν, εἶναι τὰ λογοτεχνικὰ ἔργα. “Οθεν θὰ ἐρευνήσωμεν τὰς προϋποθέσεις καὶ τοὺς ὅρους τῆς φιλολογικῆς ἐρμηνείας τῶν λογοτεχνικῶν ἔργων.

1. Ἐλληνομάθεια καὶ λατινομάθεια.

‘Η βασικωτάτη προϋπόθεσις ὅχι μόνον τῆς φιλολογικῆς ἐρμηνείας, ἀλλὰ καὶ πάσης ἄλλης ἐκδηλώσεως τῆς φιλολογικῆς δραστηριότητος καὶ πάσης ἀρχαιογνωστικῆς καθόλου ἀσχολίας καὶ ἐργασίας εἶναι ἡ ἀκριβὴς γνῶσις τῶν δύο κλασσικῶν γλωσσῶν, τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς καὶ τῆς λατινικῆς.

‘Η ἐλληνομάθεια καὶ ἡ λατινομάθεια εἶναι αὐτονόμητος προϋπόθεσις οἵασδήποτε μὲ τὸν ἀρχαῖον βίον τῶν Ἑλλήνων καὶ Ρωμαίων ἀπασχολήσεως καὶ μάλιστα τῆς ἐρμηνείας γραμματειακῶν τε καὶ ἔξωγραμματειακῶν γλωσσικῶν μνημείων. Πάσις ἀσχολούμενος ὁ πωαδήποτε μὲ τὸν κόσμον τῆς κλασσικῆς ἀρχαιότητος, εἴτε γραμματικὸς εἶναι εἴτε φιλόλογος, εἴτε ιστορικός εἴτε ἀρχαιολόγος, εἴτε ἐρευνητὴς τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς καὶ ρωμαϊκῆς ἐπιστήμης (γεωγραφίας, ιατρικῆς, φυσικῆς, μηχανικῆς, μουσικῆς κ.λπ.), ὁφείλει νὰ γνωρίζῃ καλά τὰς δύο κλασσικὰς γλώσσας. Κατ' ἔξοχὴν δύμως ἡ βαθεῖα ἐλληνομάθεια καὶ ἡ λατινομάθεια εἶναι πρώτιστον ἔργον καὶ καθῆκον τοῦ φιλολόγου καὶ γραμματικοῦ.

‘Η γλωσσομάθεια περιλαμβάνει δύο τινά :

α) τὴν γνῶσιν τῆς γλώσσης ὡς δργανισμοῦ ζῶντος καὶ διαρκῶς ἔξελισσομένου· καὶ

β) τὴν γνῶσιν αὐτῆς ὡς καλλιτεχνικῆς μορφῆς τῶν λογοτεχνικῶν ἔργων, ὡς φορέως δηλαδὴ αἰσθητικῶν ἀξιῶν.

Ἡ γλῶσσα, ἔξεταζομένη πρῶτον ὡς ζωντανὸς δργανισμός, αὐτὴ καθ' αὐτήν, ἐμφανίζεται ὡς σύνολον δργανικόν, δπερ ἀποτελοῦν τὰ καθ' ἔκαστον γλωσσικά στοιχεῖα. Ταῦτα εἶναι αἱ λέξεις (φθόγγοι, τύποι, παραγωγή, σύνθεσις) καὶ αἱ συντάξεις. Μὲ τὰ στοιχεῖα ταῦτα καὶ τὸ δργανικὸν σύνολόν των ἀσχολεῖται ἴδια ἐπιστήμη, συγγενῆς τῆς φιλολογίας, ἡ γλωσσολογία, εἰς ἣν ἀπὸ τοῦ παρελθόντος αἰώνος ἔξειλίχθη ἡ ἐν στενωτέρᾳ ἐννοίᾳ γραμματικὴ τέχνη. Τῆς γραμματικῆς (ἰστορικῆς καὶ συστηματικῆς) εἰδικώτεροι κλάδοι εἶναι ἡ κυρίως γραμματική, ἡ ἔξετάζουσα τοὺς φθόγγους, τοὺς τύπους καὶ τὴν παραγωγὴν τῶν λέξεων, καὶ τὸ συντακτικόν, δπερ ἔργον ἔχει τὴν θεωρητικὴν ἔξέτασιν τῆς συντάξεως τῶν λέξεων, δηλαδὴ τῆς προτάσεως καὶ τῶν μερῶν αὐτῆς. Τὴν συστηματικὴν ἀποθησαύρισιν, καταγραφὴν καὶ ἀπόδοσιν τῆς σημασίας (ἔρμηνείαν) τῶν λέξεων ἔχει ὡς ὑποκείμενον ἡ σημασιολογία καὶ λεξικογραφία.

Ἡ δευτέρα ἀποψίς τῆς γλώσσης ὡς καλλιτεχνικῆς μορφῆς, ὡς φορέως αἰσθητικῶν ἀξιῶν, ἀπασχολεῖ τὴν καθόλου αἰσθητικὴν καὶ εἰδικώτερον τὰς εἰς τὴν γλωσσικὴν αἰσθητικὴν ἀναφερομένας φιλολογικάς μαθήσεις, ἦτοι τὴν ύφολογίαν (Stilistik), τὴν μετρικήν, τὴν ποιητικὴν καὶ τὴν ρητορικήν. “Ολαι αὐταὶ αἱ φιλολογικοαἰσθητικαὶ μαθήσεις, αἵτινες τείνουν εἰς αὐτοτελῆ ἐπιστημονικὴν διαμόρφωσιν, ἀντιμετωπίζουν τὴν γλῶσσαν ὡς καλλιτέχνημα, ὡς ἔκφρασιν τοῦ Καλοῦ, τοῦ Ὡραίου (σχήματα, εἰκόνες, ἀλληγορίαι, παρομοιώσεις, ἀποχρώσεις, ἀρμονία, ρυθμικότης, μουσικότης, ὕφος κ.λπ.)

Τάς δύο ταύτας πλευράς τῆς θεωρήσεως τῆς γλώσσης, ὡς ζωντανοῦ δργανισμοῦ καὶ ὡς καλλιτεχνήματος, συνάπτει καὶ ὑψώνει εἰς καθολικὴν καὶ ἐνιαίαν φιλοσοφίην ἐποπτείαν αὐτῆς ἡ φιλοσοφία τῆς γλώσσης.

‘Η διαμόρφωσις δλων τῶν εἰς τὴν μελέτην καὶ γνῶσιν τῆς γλώσσης ἀναφερομένων ἐπιστημῶν καὶ φιλολογικῶν μαθήσεων ἔγινεν ἐν συνεργασίᾳ μὲ τὴν κυρίως καὶ κατ’ ἔξοχὴν φιλολογικὴν μάθησιν, τὴν ἐρμηνευτικὴν. ’Ἐν τῇ συνεργασίᾳ ταύτῃ ἄλλοτε μὲν προηγεῖται, ἄλλοτε δὲ ἐπεταί ή ἐρμηνευτική, ὡς εἶναι φυσικὸν νὰ συμβαίνῃ εἰς πᾶσαν συνεργασίαν καὶ ὡς θὰ ἴδωμεν ἔξετάζοντες κατωτέρω τὰς σχέσεις τῆς ἐρμηνευτικῆς πρὸς τὰς λοιπὰς φιλολογικὰς μαθήσεις. ’Εφόσον προάγεται τὸ ἐπιστημονικὸν ἔργον ἐκάστου ἐκ τῶν φιλολογικῶν κλάδων καὶ τῶν βοηθητικῶν τῆς φιλολογίας ἐπιστημῶν, ἐπὶ τοσοῦτον εὔκολύνεται καὶ βοηθεῖται καὶ τῆς ἐρμηνείας τὸ ἔργον. Καὶ ἀντιστρόφως, πᾶσα νέα ἐρμηνευτικὴ ἐμβάθυνσις εἰς τὰ κείμενα προσφέρει τὴν προαγωγικὴν συμβολὴν τῆς καὶ εἰς τὴν γνῶσιν τοῦ ὄργανισμοῦ καὶ τῆς καλλιτεχνικῆς μορφῆς τῆς γλώσσης καὶ εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῶν περὶ τὴν γλώσσαν καὶ τὴν μορφὴν ἐν γένει ἀσχολουμένων ἐπιστημῶν.

2. Κείμενον ἀξιόπιστον.

‘Η κυρία φιλολογικὴ ἀσχολία μὲ ἐν λογοτεχνικὸν ἔργον εἶναι ἡ ἐρμηνεία του. ’Αλλ’ ἡ δι’ αὐτῆς σύλληψις τοῦ νοήματός του καὶ ἡ ἐκτίμησις τῆς σημασίας του προϋποθέτει τὴν ὑπαρξίαν ἀξιοπίστου κειμένου τοῦ λογοτεχνικοῦ ἔργου.

“Οταν ὁ ἐρμηνευτὴς φιλόλογος λαμβάνῃ ἀνὰ χεῖρας πρὸς ἐρμηνείαν ἐν ἔντυπον κείμενον, λ. χ. τῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Τευθνετ (Λιψίας) ἢ τῆς Ὀξφόρδης, προϋποθέτει ὡς γενομένην μίαν τεραστίαν ἐργασίαν, ἡ ὅποια ἔχει κατορθώσει νὰ μᾶς παρουσιάσῃ τὴν μακραίωνα παράδοσιν τοῦ κειμένου ἀπὸ τῆς ἀρχαιότητος μέχρι σήμερον ὑπὸ τὴν κεκαθαρμένην μορφὴν τοῦ ἐντύπου κειμένου. ’Η πρώτη λοιπόν, μετά τὴν ἐλληνομάθειαν καὶ λατινομάθειαν, ἐπιστημονικὴ προϋπόθεσις τῆς ἐρμηνείας εἶναι ἡ ὑπαρξίας κειμένου κεκαθαρμένου, κειμένου ἀξιοπίστου.

Λέγοντες δὲ κείμενον ἀξιόπιστον, νοοῦμεν τὸ κείμενον, τὸ διποῖον μᾶς παρέχει τὴν ἀπόλυτον ἡ τὴν μεγίστην

δυνατήν ἔγγύησιν, δτι είναι τὸ αὐτὸ μὲ τὸ κείμενον, δπερ ἔξῆλθεν ἐκ τῆς χειρὸς τοῦ συγγραφέως ή ποιητοῦ αύτοῦ, η τούλαχιστον τὸ κείμενον, τὸ δποῖον προσεγγίζει, δσον τὸ δυνατὸν περισσότερον, πρὸς τὸ πρωτόγραφον αύθεντικὸν κείμενον. Ἡ δὲ φιλολογικὴ ἔργασία, διὰ τὴν γνησιότητα καὶ ἀξιοπιστίαν τῶν ἐρμηνευομένων κειμένων, καλεῖται φιλολογικὴ κριτικὴ'. Τίνας μεθόδους μετέρχεται ἡ κριτικὴ καὶ ἐκδοτικὴ τῶν κειμένων φιλολογικὴ ἀσχολία καὶ τίνας μορφάς προσλαμβάνει εἰς τὰ καθ' ἔκαστον ἡ ἔργοσία αὕτη τοῦ φιλολόγου, δὲν ἔξετάζομεν λεπτομερῶς ἐνταῦθα, περιοριζόμενοι μόνον εἰς τὰς ἀπαραιτήτους γενικάς μεθοδολογικάς νύξεις καὶ ἀρχάς, τὰς συναφεῖς πρὸς τὴν ἔξασφάλισιν τοῦ ἀξιοπίστου κειμένου.

Τὰ λογοτεχνικά ἔργα τῆς κλασσικῆς ἀρχαιότητος, ἄτινα σήμερον εὑρίσκομεν ἐντυπα εἰς τὰς γνωστὰς σειρὰς ἐκδόσεων τῶν ἀρχαίων κειμένων, παρεδόθησαν εἰς ἡμᾶς ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα ύπὸ ποικίλας μορφάς. "Αλλων παρεδόθη δλόκληρον τὸ κείμενον εἰς κώδικας καὶ παπύρους μὲ τὸν τίτλον τοῦ ἔργου ἀληθῆ ή ψευδῆ καὶ μὲ τὸ ὄνομα τοῦ συγγραφέως ἀκριβῶς ή ψευδωνύμως ή καὶ ἄνευ ὄνοματος τοῦ συγγραφέως. Πολλῶν κειμένων παρεδόθησαν σχόλια τῶν ἀρχαίων γραμματικῶν ή τῶν βυζαντινῶν λογίων καὶ πλῆθος ἄλλων ἐνδείξεων ή μαρτυριῶν σχετικῶν μὲ τοὺς συγγραφεῖς καὶ τὰ ἔργα τῶν. "Αλλων παρεδόθησαν μόνον ἀποσπάσματα μὲ τὸ ἀληθὲς ὄνομα τοῦ συγγραφέως ή ἀνωνύμως ή ψευδωνύμως. "Αλλων παρεδόθη τὸ κείμενον περισσότερον, ἄλλων ὀλιγώτερον ή ἐλάχιστα παρεφθαρμένον. Πολλῶν ἔργων τὸ μὲν κείμενον ἔχαθη, παρεδόθησαν δὲ μόνον ή μικρὰ ἀποσπάσματα καὶ χωρία ύπὸ μεταγενεστέρων συγγραφέων ή περίληψις ή ἐπιτομὴ ή καὶ ἀπλῆ μνεία τοῦ τίτλου τοῦ ἔργου καὶ τοῦ ὄνοματος τοῦ συγγραφέως. Ἐν γένει τὰ ἀρχαιότητος κατα-

1. Ἡ φιλολογικὴ κριτικὴ (ἢ κριτικὴ τοῦ κειμένου) δὲν πρέπει νὰ συγχέεται μὲ τὴν λεγομένην « λογοτεχνικὴν κριτικὴν » (critique littéraire) τῶν νεωτέρων φιλολογιῶν.

λειφθέντα είς ήμας στοιχεῖα, εἴτε ταῦτα εἶναι μαρτυρίατ σχετικαὶ πρὸς τοὺς συγγραφεῖς καὶ ποιητὰς τῶν λογοτεχνικῶν μνημείων εἴτε κείμενα τῶν ἔργων τούτων εἴτε σχόλια είς αὐτά εἴτε μαρτυρία συναφεῖς πρὸς αὐτά, ἐνὶ λόγῳ ἡ ἀρχαία παράδοσις τῶν λογοτεχνικῶν ἔργων, ποικίλαει κατὰ ποιητάς, συγγραφεῖς καὶ ἔργα, ἀναλόγως τῶν τυχῶν καὶ τῶν δρων, ὡφ' οὓς κατελείφθησαν καὶ παρεδόθησαν είς ήμας τὰ στοιχεῖα τῆς ἀρχαίας παραδόσεως. Εἰδικώτερον παρουσιάζει ποικιλίαν ἡ χειρόγραφος παράδοσις τῶν κειμένων καὶ δὴ καὶ τόσον ἡ ἀμεσος, ἦτοι ἡ ἐπὶ κωδίκων καὶ παπύρων παράδοσις αὐτῶν τούτων τῶν κειμένων, δοσον καὶ ἡ ἐμμεσος, ἡ ὑπὸ μεταγενεστέρων δηλ. συγγραφέων παράδοσις ἀποσπασμάτων, περιλήψεων ἡ ἐπιτομῶν καὶ τίτλων μετ' ἐνδείξεων περὶ τοῦ περιεχομένου τῶν ἔργων. Πάντα τὰ στοιχεῖα ταῦτα τῆς ἀρχαίας παραδόσεως, τῆς ἀναφερομένης είς τὸν συγγραφέα ἡ τὸ λογοτεχνικὸν ἔργον, ἡ φιλολογικὴ ἐπιστήμη δὲν δέχεται οὐδὲ νιοθετεῖ ως ἀληθῆ, πρὸν ἡ ὑποβάλῃ αὐτὰ είς διονυχιστικὴν καὶ ἐπίπονον ἔξακριβωσιν. Εἰδικώτερον ὅντος τοῦ λόγου ἐνταῦθα περὶ τῆς αὐθεντικότητος τῶν ἐρμηνευομένων κειμένων, ἡ φιλολογικὴ ἐπιστήμη εἶναι ὑποχρεωμένη νὰ ἔξακριβωσῃ ἀφ' ἐνὸς μὲν τὴν γνησιότητα τοῦ παραδεδομένου ἔργου, ἀφ' ἐτέρου δὲ τὴν ἀξιοπιστίαν τοῦ κειμένου αὐτοῦ. Καὶ ὁ μὲν ἔλεγχος τῆς γνησιότητος γίνεται, ἵνα βεβαιωθῶμεν, ὅτι τὸ ὑπὸ ἐρμηνείαν ἔργον εἶναι γνησιὸν ἔργον τοῦ συγγραφέως ἡ ποιητοῦ, ὑπὸ τὸ δόνομα τοῦ δοπίου παραδίδεται, δὲ ἔλεγχος τῆς χειρογράφου παραδόσεως τοῦ κειμένου ἀσκεῖται, διὰ νὰ ἀποκατασταθῇ τοῦτο εἰς ἥν μορφὴν ἔξηλθεν ἀπὸ τὴν γραφίδα τοῦ δημιουργοῦ του ἡ εἰς μορφὴν ως οἶόν τε ἐγγύτατα κειμένην πρὸς τὸ αὐθεντικὸν πρωτόγραφον.

‘Ο ἔλεγχος τῆς γνησιότητος ἀνήκει εἰς μίαν κατηγορίαν προεργασιῶν τῆς φιλολογικῆς ἐρμηνείας, τὰς δοπίας δονομάζομεν φιλολογικὰς ἐρεύνας. Τοιαῦται ἔρευναι ἀναφέρονται ὅγι μόνον εἰς τὴν γνησιότητα τῶν ἔργων,

άλλα και εἰς άλλα γνωρίσματα αὐτῶν ώς πνευματικῶν φαινομένων, λ.χ. εἰς τὸν τόπον και τὸν χρόνον τῆς δημιουργίας των, τὸ πρόσωπον τοῦ δημιουργοῦ των, τὰς ἐπιδράσεις και ροπάς, ὑφ' ἃς ἐποιήθησαν, τὸ ιστορικὸν περιβάλλον, ἐντὸς τοῦ ὅποιου ἔγεννηθησαν, τὰς σχέσεις των πρὸς ἄλλα ἔργα κ.λπ. Αἱ φιλολογικαὶ ἔρευναι ἀποτελοῦν μίαν μορφὴν τῆς γενικωτέρας ἀρχαιογνωστικῆς δραστηριότητος τῆς φιλολογίας.

‘Η ἀποκατάστασις τοῦ κειμένου τῶν λογοτεχνικῶν ἔργων (κριτικὴ) και ἡ ὑπὸ μορφὴν βιβλίου ἔκδοσις αὐτῶν (ἔκδοτικὴ) εἶναι θεμελιώδης ὅρος τῆς ἐρμηνείας τῶν ἔργων τούτων, ἀμεσώτατα μετ' αὐτῆς συνδεόμενος.

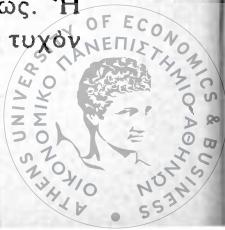
‘Η κριτικὴ ἀφορμάται πρῶτον ἀπὸ τῆς ἐπιμελοῦς συλλογῆς τῶν στοιχείων τῆς χειρογράφου παραδόσεως, κυρίως μὲν τῆς ἀμέσου, ἢτοι τῆς τῶν κωδίκων και τῆς ἐπὶ παπύρου, ἐπικουρικῶς δὲ και τῆς ἐμμέσου. Τὸ ὄλικὸν τοῦτο τῆς χειρογράφου παραδόσεως πλουτίζεται διαρκῶς διὰ νέων εὑρημάτων, ίδιᾳ παπυρικῶν. Οἱ πλοῦτος δὲ τῶν εὑρημάτων τούτων και ἡ πληθὺς τῶν εἰς τὴν ἀνάγνωσιν, ἔρευναν και ἔκδοσιν τῶν παπύρων ἀναφερομένων προβλημάτων ἥγανον εἰς τὴν διαμόρφωσιν και ἀνάπτυξιν ίδιας ἀρχαιογνωστικῆς μαθήσεως, τῆς παπυρολογίας, ήτις σήμερον ἀποτελεῖ ἀρχαιογνωστικὴν συγγενῆ και βοηθητικὴν τῆς ἀρχαίας φιλολογίας, και ίδιως τῆς φιλολογικῆς κριτικῆς, ἐπιστήμην. Η ἐπὶ τῶν ἐπιμελῶς συλλεγέντων κωδίκων και παπύρων ἐπιστημονικὴ φιλολογικὴ ἔργασία ἄρχεται ἀπὸ τῆς ἀναγνώσεως αὐτῶν. Τὸ ἔργον τοῦτο τῆς ἀναγνώσεως, ὃν και εἶναι κατὰ τὸ πλεῖστον τεχνικόν, διεμορφώθη εἰς ίδιαν φιλολογικὴν μάθησιν, τὴν παλαιογραφίαν. Παλαιογραφικὴ, τεχνικὴ και θεωρητικὴ, μόρφωσις εἶναι ἀπαραίτητον ἐφόδιον τοῦ κριτικοῦ τῶν κειμένων.

Σήμερον τὸ ἔργον τῆς συγκεντρώσεως τοῦ ὄλικοῦ τῆς χειρογράφου παραδόσεως διευκολύνεται διὰ τῆς εὑρυτάτης χρήσεως τῆς μικροφωτογραφήσεως τῶν χειρογράφων, δι' ἣς εύχερῶς παρασκευάζονται ἀκριβῆ φωτα-

γροφικά, ἔπειτα ύφ' οίανδήποτε κλίμακα μεγεθύνσεως χρησιμοποιούμενα, ἀντίτυπα δλων ἀνεξαιρέτως τῶν ἀνὰ τὰς βιβλιοθήκας τοῦ κόσμου σποράδην ἀποκειμένων κωδίκων καὶ οὕτως ἐπιτυγχάνεται τὸ ἔργον τῆς ὑπὸ πολλῶν ταυτοχρόνως κριτικῶν ἀνὰ τὸν κόσμον ἀναγνώσεως καὶ κριτικῆς ἀντιβολῆς τῶν αὐτῶν χειρογράφων, χωρὶς νὰ παρίσταται ἀνάγκη τῆς ἐκ τῶν βιβλιοθηκῶν, εἰς ᾧς ἀπόκεινται, ἀπομακρύνσεως καὶ μεταφορᾶς αὐτῶν εἰς τὴν Ξδραν τοῦ ἐκδίδοντος κριτικοῦ ἢ πολυδαπάνων ταξιδίων αὐτοῦ πρὸς αὐτοπρόσωπον ἐπίσκεψιν τῶν βιβλιοθηκῶν καὶ παλαιογραφικὴν καὶ κριτικὴν ἐργασίαν καὶ ἔρευναν ἐπ' αὐτῶν τούτων τῶν κωδίκων.

Πρὸς τούτοις τὸ ἔργον τῆς κριτικῆς ἀποκαταστάσεως τῶν κειμένων βοηθεῖται πολὺ ἀπὸ τὴν ἴστορίαν τῆς χειρογράφου παραδόσεως, τὴν ἄλλως λεγομένην ἴστορίαν τοῦ κειμένου, ἥτις παρακολουθεῖ τὰς διὰ μέσου τῶν αἰώνων τύχας τοῦ κειμένου ἀπὸ τῆς στιγμῆς τῆς πρώτης δημοσιεύσεως αὐτοῦ κατὰ τὴν ἀρχαιότητα μέχρι τῶν ἡμερῶν τοῦ συγχρόνου ἐκδότου. Ἡ κριτική, χωροῦσα περαιτέρω, ζητεῖ διὰ τῆς ἀντιβολῆς τῶν χειρογράφων πρὸς ὅλην, τῆς διακριβώσεως τῶν ὑπαρχουσῶν κοινῶν γραφῶν καὶ ἰδίως τῶν κοινῶν εἰς περισσότερα χειρόγραφα σφαλμάτων, νὰ κατατάξῃ τὰ χειρόγραφα εἰς οἰκογενείας, νὰ ἀνεύρῃ τὰς μεταξὺ αὐτῶν σχέσεις, νὰ ἐκτιμήσῃ τὴν ἀξιοπιστίαν ἐκάστης οἰκογενείας χειρογράφων καὶ ἀνακαλύψῃ μεταξὺ τῶν ὑπαρχόντων τὸν ἀρχέτυπον κώδικα, τὸ χειρόγραφον δηλ. ἐκ τοῦ δποίου προέρχονται ὅλα τὰ διασωθέντα, ἥ ἀναπαραστήσῃ τοῦτο, καταρτίζουσα οὕτω τὸ λεγόμενον στέμμα τῆς χειρογράφου παραδόσεως. Διὰ τῆς ἐργασίας ταύτης καθορίζεται τὸ χειρόγραφον ἥ ἡ διάσταση τῶν χειρογράφων, ἥτις παρέχει τὰς μεγαλυτέρας ἐγγυήσεις τῆς ἀξιοπιστίας καὶ ἥτις ἀποτελεῖ τὴν βάσιν τῆς ἀποκαθισταμένης γραφῆς τοῦ κειμένου, χωρὶς νὰ ἀποκλείεται ἥ προσφυγὴ καὶ εἰς τὰς γραφὰς τῶν ἄλλων κλάδων τῆς ἀμέσου καὶ ἐμμέσου παραδόσεως. Ἡ ἵκανδης τοῦ κριτικοῦ φαίνεται εἰς τὴν διαπίστωσιν τυχόν

νόθων παρεμβολῶν εἰς τὰ κείμενα, τὴν ἀποκατάστασιν ἀντιγραφικῶν σφαλμάτων καὶ ἐφθαρμένων χωρίων καὶ ἐν γένει τὴν συμπλήρωσιν τῶν κενῶν καὶ χασμάτων τῆς παραδόσεως διὰ προσθηκῶν ἡ διορθώσεων¹ τοῦ κειμένου, δσάκις ἡ παραδεδομένη γραφὴ δὲν παρέχει ίκανοποιητικὸν νόημα ἡ ἄγη εἰς ἀμηχανίαν καὶ οίονει ἀπόγνωσιν ὡς πρὸς τὴν δυνατότητα κατανοήσεως τῶν τμημάτων τούτων τοῦ κειμένου (*loci desperati*). Εἰς τὸ ἔργον αὐτὸ φαίνεται ἡ στενωτάτη σχέσις καὶ συνεργασία κριτικῆς καὶ ἐρμηνείας· διότι ἡ ἐρμηνεία εἶναι ὁ ἐν παντὶ σύμβουλος καὶ δόηγός καὶ ἐλεγκτής τῆς κριτικῆς ἐν τῇ ἀποκαταστάσει τῆς ὄρθης γραφῆς. “Οσον βαθυτέρα καὶ καλυτέρα γίνεται ἡ ἐρμηνευτικὴ προσπάθεια, τόσον περισσότερον ἐπιβεβαιοῦνται ἡ ἀνατρέπονται αἱ προτάσεις καὶ τὰ ἐπιτεύγματα ἐν γένει τῆς κριτικῆς, ἀμφότεραι δὲ αἱ φιλολογικαὶ αὐταὶ μαθήσεις, κριτικὴ καὶ ἐρμηνευτική, θὰ συμπληρώνουν ἐσαεὶ τὸ ἔργον ἀλλήλων. “Ωστε ἡ κριτικὴ εἶναι μόνον μέχρις ὠρισμένου δρίου προϋπόθεσις τῆς ἐρμηνείας· ὡς πρὸς τὰ λοιπὰ χωροῦνται καὶ αἱ δύο αὐταὶ φιλολογικαὶ δραστηριότητες ἐν στενῇ συνεργασίᾳ εἰς τὸν κοινὸν δρόμον, τὸν ἄγοντα εἰς τὸν κύριον καὶ ὑψιστὸν σκοπὸν τῆς φιλολο-

1. Σήμερον ἡ φιλολογικὴ κριτικὴ εἶναι περισσότερον ἡ ἀλλοτε συντηρητικὴ εἰς πρετάσεις, ἀλλοιούσας τὴν παραδεδομένην γραφὴν καὶ διορθώσεις ἐν γένει τοῦ κειμένου. Ἡ εὔκολία, μεθ' ἣς ἀλλοτε οἱ φιλόλογοι ἔτρέποντο εἰς διορθώσεις, ἔχει ἀντικατασταθῇ σήμερον δι' ἐντατικῆς προσπαθείας πρὸς ἐπιτυχεστέραν ἐρμηνείαν, διατηρουμένης κατὰ τὸ δυνατὸν τῆς γραφῆς τῆς παραδόσεως. Πάντως ἡ κριτικὴ θεωρεῖται καὶ σήμερον τὸ «ἄγιωταν τῆς φιλολογίας» κατὰ τοὺς λόγους αὐτοῦ τοῦ Werner Jaeger, αἱ δὲ «στεφάνου ἄξιαι» διορθώσεις (*correctiones palmares*) τῶν μεγάλων φιλολόγων ἀποτελοῦν τὰ ἔνδοξότερα ἐπιτεύγματα τῆς φιλολογικῆς ἐπιστήμης. Μετὰ τὴν τεραστίαν ὅμως κριτικὴν φιλολογικὴν ἔργασίαν τῶν προηγηθεισῶν γενεῶν φιλολόγων ἐπὶ τῶν κειμένων ἔμειώθη κατὰ πολὺ ἡ ἔκτασις τοῦ κριτικοῦ φιλολογικοῦ τομέως εἰς τὰ γνωστὰ κείμενα. Νέαι ὅμως συναφεῖς δυνατότητες δημιουργοῦνται, δταν νέα κείμενα ἔρχονται εἰς φῶς, ιδίᾳ ἐκ παπυρικῶν εύρημάτων.

γίας, τὴν βαθεῖαν καὶ ἀπὸ πάσης πλευρᾶς κατανόησιν τῶν λογοτεχνικῶν ἔργων τῆς κλασσικῆς ἀρχαιότητος.

Κατὰ ταῦτα διὰ τῆς συνεργασίας παλαιογραφίας, παπυρολογίας καὶ ἴστορίας τοῦ κειμένου μετὰ τῆς κριτικῆς, ἐν παντὶ βοηθουμένης καὶ ἐλεγχομένης ὑπὸ τῆς ἐρμηνευτικῆς, τὸ ὑπὸ τῆς ἀρχαιότητος παραδοθὲν μὲν ἀντιγραφικὰ σφάλματα, παρεμβολάς, κενὰ καὶ παντοίας φθοράς κείμενον τῶν λογοτεχνικῶν ἔργων ἀποκαθίσταται εἰς τὴν μορφήν, ὡφ' ἥν τὸ πρῶτον ἔξῆλθεν ἀπὸ τὴν γραφίδα τοῦ δημιουργοῦ του, ἥ εἰς μορφὴν ὅσον τὸ δυνατὸν περισσότερον προσεγγίζουσαν πρὸς τὴν πρώτην καὶ αὐθεντικὴν μορφὴν του. Οὕτω δὲ κεκαθαρμένον ἀπὸ τῶν ἀλλοιώσεων τοῦ χρόνου καὶ τῶν ἀνθρώπων ἐκδίδεται εἰς στερεότυπον κριτικὴν ἐκδοσιν κατὰ τὰς ἀπαιτήσεις τῆς συγχρόνου ἐκδοτικῆς.

Τὸ κεκαθαρμένον τοῦτο κείμενον, τὸ παρέχον τὴν βεβαιότητα τῆς ὅσον τὸ δυνατὸν μεγαλυτέρας ἀξιοπιστίας καὶ τῆς γνησιότητός του, ἀποτελεῖ θεμελιώδη ὅρον τῆς ἐρμηνείας. Πρέπει δημοσίᾳ παρατηρήσωμεν, ὅτι, ὅπως τὸ ἔργον τῆς ἐρμηνείας δὲν σταματᾷ ποτέ, ἀλλ' ὑπόκειται εἰς διαρκῆ τροποποίησιν καὶ ἀναθεώρησιν, οὕτω καὶ τὸ ἔργον τῆς κριτικῆς δὲν περατοῦται μὲν τὴν πρώτην ἀποτάστασιν τοῦ κειμένου καὶ τὴν πρώτην κριτικὴν του ἐκδοσιν. Ἐφόσον προάγεται ἡ ἐρμηνεία τῶν λογοτεχνικῶν ἔργων καὶ τῶν δημιουργῶν των καὶ ἐφόσον νέοι κώδικες καὶ πάπυροι, νέα δηλ., στοιχεῖα τῆς χειρογράφου παραδόσεως, ἐρχόμενα εἰς φῶς, προστίθενται εἰς τὰ προϋπάρχοντα, ἡ κριτική, ἀπὸ τῶν νέων τούτων στοιχείων τῆς ἐρμηνείας καὶ τῆς παραδόσεως ὁρμωμένη, ὑποχρεούται εἰς νέαν ἀναθεώρησιν τοῦ ὅλου ἐκδοθέντος κειμένου, τοιουτοτρόπως δὲ προέρχονται αἱ νεώτεραι ἐκδόσεις, αἱ όποιαι κατὰ κανόνα — ὅχι δημοσίᾳ πάντοτε — εἶναι τελειότεραι τῶν παλαιοτέρων (πρβλ. λ. χ. τὰς τρεῖς ἐκδόσεις τοῦ Πλάτωνος ὑπὸ Schanz, Hermann, Burket). Οὐχὶ πάντοτε, ἐπαναλαμβάνομεν, αἱ νεώτεραι ἐκδόσεις εἶναι τελειότεραι τῶν παλαιοτέρων. Διότι ἡ ἀξία μιᾶς κριτικῆς ἐκδόσεως κειμένου δὲν ἔξαρτᾶται μόνον ἀπὸ τὸν πλούτον καὶ τὴν ποιό-

τητα τοῦ ὄλικοῦ τῆς χειρογράφου παραδόσεως, ποὺ εἶχεν ὑπ' ὅψιν του ὁ ἐκδότης, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴν κριτικήν, ἐρμηνευτικὴν καὶ φιλολογικὴν ἐν γένει ἵκανότητα καὶ ἐπιστημονικότητα τοῦ ἐκδίδοντος φιλολόγου. Ἡ δὲ κριτικὴ ἀναθεώρησις ἐπιβάλλεται πολλάκις νὰ μὴ εἶναι ἀπλὴ ἀναθεώρησις τοῦ κειμένου μόνον εἰς ἢ σημεῖα ἀναφέρονται τὰ προστιθέμενα νέα στοιχεῖα, νὰ μὴ ἔχῃ δηλ. τὸν χαρακτῆρα ἀπλῆς τοπικῆς ἀναθεωρήσεως ἢ προεκτάσεως τῆς παλαιοτέρας ἐκδόσεως, ἀλλὰ νὰ ἐπαναλάβῃ ἢ ἐλέγῃ ἔξ ὑπαρχῆς καὶ ὑπὸ τὸ φῶς τῶν νέων οὐσιαστικῶν καὶ μεθοδολογικῶν στοιχείων τὴν δλην προηγθεῖσαν κριτικὴν ἐργασίαν, ὑποβάλλουσα αὐτὴν εἰς καθολικωτέραν καὶ γενικωτέραν βάσανον. Ὡς δλων τῶν πνευματικῶν φαινομένων, οὕτω καὶ τῆς μορφῆς τοῦ κειμένου ἡ ἐξέτασις καὶ ἀναθεώρησις πρέπει νὰ γίνεται ἀπὸ τοῦ συνόλου καὶ δι' ὄργανικῆς ἐντάξεως τῶν νέων στοιχείων εἰς τὴν μεγαλύτεραν πνευματικὴν ὄλότητα, τῆς δποίας ταῦτα ἀποτελοῦν μέλη. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον αἱ ἐκάστοτε νέαι κριτικαὶ ἐκδόσεις τοῦ κειμένου θὰ ἀποτελοῦν ἀλληλοδιαδόχους σταθμούς, βαθμηδὸν προσεγγίζοντας πρὸς τὴν πρωτόγραφον μορφὴν αὐτοῦ. Μόνον δὲ τοιοῦτο κείμενον δύναται νὰ ἀποτελῇ τὴν βάσιν πάσης νεωτέρας ἐρμηνευτικῆς προσπαθείας.

3. *'Ιστορικοὶ - ἐποχικοὶ δροὶ τῆς γενέσεως τοῦ λογοτεχνικοῦ ἔργου.*

Ἐτέρα προϋπόθεσις τῆς φιλολογικῆς ἐρμηνείας εἶναι ἡ γνῶσις τῶν ἐν τόπῳ καὶ χρόνῳ δρῶν, τῶν ἰστορικῶν δηλ. συνθηκῶν, ὑφ' ἃς τὸ ὑπὸ ἐρμηνείαν λογοτεχνικὸν ἔργον ἐδημιουργήθη.

Εἴπομεν, δτι τὰ λογοτεχνικὰ ἔργα εἶναι πνευματικὰ φαινόμενα καὶ ὡς τοιαῦτα ἔχουν ἔκαστον τὰ ἴδιότυπα, ἀτομικά των γνωρίσματα, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὰ τυπικῶς ἐπαναλαμβανόμενα φυσικὰ φαινόμενα. Ἱδίᾳ τὴν ἀτομικότητα τοῦ λογοτεχνικοῦ ἔργου χαρακτηρίζει ὁ ἰστορικὸς προσδιορισμός του ὡς φαινομένου, λαμβάνοντος χώραν ἐν ὥρισμένῳ τόπῳ καὶ χρόνῳ. Ἡ ἰστορικὴ αὕτη τοποθέ-

τησις καὶ πλαισίωσις τοῦ λογοτεχνικοῦ ἔργου εἶναι διττή: στενωτέρα καὶ εύρυτέρα.

Ἡ στενωτέρα ἴστορικὴ τοποθέτησις τοῦ λογοτεχνικοῦ ἔργου συνίσταται εἰς τὸν καθορισμὸν τῶν ἴστορικῶν περιστάσεων, ἐν μέσῳ τῶν ὁποίων συνελήφθη καὶ ἐποιήθη τὸ ἔργον. Ἐν πρώτοις ἡ χώρα, ὁ τόπος, εἰς τὸν ὁποῖον ἐγεννήθη καὶ ἔζησεν ὁ δημιουργὸς τοῦ ἔργου, ἀσκεῖ ἐπίδρασιν ἐπὶ τῆς ὅλης πνευματικῆς καὶ ψυχικῆς ζωῆς του καὶ κατ' ἀκολουθίαν καὶ ἐπὶ τῶν λογοτεχνικῶν δημιουργημάτων του. Εἶναι περιττὸν νὰ τονισθῇ διὰ μακροτέρων ἡ σχέσις μεταξὺ χώρας καὶ ἀνθρώπων κατοικούντων ἐν αὐτῇ καὶ ἡ μεταξὺ φύσεως καὶ ἴστορίας, εἰδικώτερον δὲ ἡ μεταξὺ φύσεως καὶ πνευματικῆς ζωῆς συνάφεια, γνωστὴ ἥδη ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Ἰπποκράτους. Ἡ χώρα καὶ τὸ φυσικὸν περιβάλλον παρέχει εἰς τὸν ποιητὴν ποικίλας μορφὰς τοῦ φυσικῶς ὥραίου. Εἰκόνες, παραβολαὶ καὶ παρομοιώσεις, προσδίδουσαι ἰδιαίτερον κάλος καὶ δυνατὴν παραστατικότητα καὶ γραφικότητα εἰς τὰ δημιουργήματα τοῦ ἐντέχνου λόγου, συνήθως λαμβάνονται ἀπὸ τὴν φύσιν τῆς χώρας καὶ τὸ ἐγγύτερον φυσικὸν περιβάλλον τοῦ ποιητοῦ. Οὗμνος εἰς τὸν Κολωνόν, ποὺ τονίζει μὲ γλυκύτατα φραστικὰ μέλη ὁ Σοφοκλῆς εἰς τὸν «Οἰδίποδα ἐπὶ Κολωνῷ», ἡ θαυμασία σκηνογραφία τοῦ πλατωνικοῦ «Φαίδρου» καὶ πλῆθος εἰκόνων, περιγραφῶν καὶ παρομοιώσεων τῶν ὅμηρικῶν ἐπῶν, εἶναι ἀδύνατον νὰ κατανοηθοῦν τελείως καὶ ἐρμηνευθοῦν ἀπὸ ἔνα ἀδαῆ τοῦ ἀττικοῦ τοπίου καὶ τῆς ἐλληνικῆς φύσεως. Εἶναι λοιπὸν ἀπαραίτητος διὰ τὴν ἐρμηνείαν ἐνδεὶς λογοτεχνήματος ἡ γνῶσις τῶν ἰδιαιτέρων συνθηκῶν τοῦ τόπου, εἰς τὸν ὁποῖον ἐποιήθη τὸ ύπό ἐρμηνείαν ἔργον. Διὰ τοῦτο ἐπιβάλλεται εἰς τὸν φιλόλογον ἡ γνῶσις τῆς φύσεως καὶ τῆς χώρας τῶν Ἑλλήνων καὶ Ρωμαίων, ἡ δὲ χωρογραφία, ἡ ἴστορικὴ γεωγραφία καὶ ἡ ἀνθρωπογέωγραφία τῆς κοιτίδος καὶ τῆς ἀποικιακῆς καὶ πολιτιστικῆς ἐπεκτάσεως τῶν λαῶν τούτων εἶναι βοηθητικαὶ τῆς κλασσικῆς φιλολογίας ἐπιστῆμαι.

Πλὴν τῆς ἐν χρῷ τοποθετήσεως τοῦ λογοτεχνικοῦ ἔργου, ὁ ἔρμηνευτὴς πρέπει νὰ ἐπιτύχῃ καὶ τὸν χρόνον ἵκε νὰ προσδιορισμὸν αύτοῦ. Ἡ χρονολόγησις τῶν ἔρμηνευμένων ἔργων ἀποτελεῖ τὴν ἀφετηρίαν, ἀπὸ τῆς ὁποίας ἡ φιλολογικὴ ἔρμηνεία θά δρμηθῇ, διὰ νὰ διαπιστώσῃ τὸ ἄμεσον ἴστορικὸν περιβάλλον τῆς γενέσεώς των, τοὺς πολιτικούς, οἰκονομικούς, κοινωνικούς, πνευματικούς, θρησκευτικούς καὶ καλλιτεχνικούς δρους τῆς ἐποχῆς, ἐντὸς τῆς ὁποίας παρήχθησαν τὰ ἔρμηνευόμενα ἔργα. Τὸ πνεῦμα τῆς ἴστορικῆς ἐποχῆς ἐπιβάλλει εἰς τὰ πνευματικὰ προϊόντα τῆς τὴν ἰδιαιτέραν σφραγίδα του, ἡ ὁποία καὶ τὰ διακρίνει ἀπὸ τὰ ἀντίστοιχα προϊόντα ἄλλων ἐποχῶν. Εἶναι καὶ τὰ προϊόντα τῆς τέχνης καὶ τοῦ λόγου τέκνα τῆς ἐποχῆς των καὶ ὡς πρὸς τὴν μορφὴν καὶ ὡς πρὸς τὸ περιεχόμενον. Καὶ ναὶ μὲν ἔχομεν ἐπίδρασιν τῆς λογοτεχνικῆς παραδόσεως εἰς ὡρισμένα λογοτεχνικά εἴδη τοῦ ἀρχαίου κλασσικοῦ κόσμου, τὸ ἔπος λ.χ., τὴν λυρικὴν ποίησιν, τὰ χορικά τῶν τραγῳδιῶν, κ.λ.π., τόσον εἰς τὴν γλῶσσαν καὶ τὸ μέτρον, δσον καὶ εἰς τὸ ὑφος, ἀλλὰ κατὰ τὰ ἄλλα ἡ νοοτροπία καὶ ἡ κοσμοθεωρία τῆς ἐποχῆς προσδιδεῖ εἰς τὰ δημιουργήματα αὐτῆς τὴν ἴστορικήν της ἀπόχρωσιν παρὰ τὰς μετάξυ αὐτῶν ἀτομικάς διαφοράς, τὰς ὀφειλομένας εἰς τὴν ἀτομικότητα τῶν δημιουργῶν των. Ἡ τραγῳδία τοῦ Εύριπίδου διαφέρει ἀπὸ τὴν αἰσχύλειον οὐ μόνον διὰ τὰς σκηνικὰς καὶ τεχνικὰς καινοτομίας τοῦ Εύριπίδου, ἀλλὰ καὶ διὰ τὸ νέον πνεῦμα τοῦ ἀτομισμοῦ καὶ τῆς ἔξαρσεως τῆς προσωπικότητος, τὸ ὅποιον ἐγέννησεν ἡ ἐποχή του. Ἡ βαθεῖα εύσεβεια τοῦ Αἰσχύλου ἔχει τὰς ρίζας της εἰς τὴν λαϊκὴν θρησκευτικότητα καὶ πίστιν τῆς ἐποχῆς τῶν Μηδικῶν, ἡ ὁποία τὴν νίκην τῶν ὀλιγαρίθμων ἐλληνικῶν ὅπλων ἀπέναντι τῆς ὑπεροπλίας τῶν βαρβάρων δὲν ἤδυνατο νὰ ἔξηγήσῃ ἄλλως παρὰ ὡς ἀποτέλεσμα εὑμενοῦς διὰ τοὺς "Ἐλληνας ἐπεμβάσεως τῶν θεῶν εἰς τὴν ἄνισον πάλην. Αἱ ἐλεγεῖαι τοῦ Καλλίνου, τὰ ποιήματα τοῦ Τυρταίου, ἡ «Ἀπολογία Σωκράτους» τοῦ Πλάτωνος, διὰ νὰ προσθέσω ὀλίγα ἀκόμη παραδείγματα, ἐποιήθησαν ὑπὸ

τὴν ὥθησιν ὠρισμένων ἴστορικῶν περιστάσεων, ἡ δὲ κατανόησις καὶ ἔρμηνεία αὐτῶν προϋποθέτει τὴν γνῶσιν τῶν ἴστορικῶν τούτων συντελεστῶν τῆς γενέσεώς των.

Τὴν ἴστορικὴν τοποθετησιν τοῦ λογοτεχνικοῦ ἔργου καὶ τὴν ἐν τῷ πλαισίῳ τοῦ πνεύματος τῆς ἐποχῆς εὑρυτέραν ἔρμηνείαν του ὑποβοηθεῖ καὶ ἡ συγκριτικὴ ἔξετασις τῶν μνημείων τοῦ λόγου καὶ τῶν συγχρόνων μὲ αὐτὰ μνημείων τῆς τέχνης, ἡ ἐν παραλλήλᾳ θεώρησις τῶν λογοτεχνικῶν ἔργων καὶ τῶν ἔργων τῶν εἰκαστικῶν τεχνῶν ἐκάστης ἐποχῆς. Ἐν τῷ σημείῳ τούτῳ ἡ κλασσικὴ φιλολογία εύρισκει πολύτιμον ἐπικουρίαν εἰς τὴν ἀδελφὴν αὐτῆς ἀρχαιογνωστικὴν ἐπιστήμην, τὴν (προϊστορικὴν καὶ κλασσικὴν) ἀρχαιολογίαν.

Κατὰ τὰ προειρημένα ἡ ἔξακρίβωσις τῆς ἐν χρόνῳ τοποθετήσεως τοῦ λογοτεχνικοῦ ἔργου ἀποκαλύπτει μίαν ἰδιαιτέραν πτυχὴν τῆς ἀτομικότητος αὐτοῦ καὶ ἀποτελεῖ ούσιωδη προϋπόθεσιν τῆς κατανοήσεως καὶ ἔρμηνείας του. Ἡ χρονολόγησις τῶν ἔρμηνευομένων ἔργων, ἀφ' ἧς ἀφορμᾶται ἡ ἴστορικὴ πλαισίωσις αὐτῶν, ἀπαιτεῖ ἰδιαιτέραν φιλολογικὴν ἐπιστημονικὴν ἔργασίαν καὶ ἀνήκει εἰς τὴν κατηγορίαν τῶν προεργασιῶν τῆς ἔρμηνείας, τῶν φιλολογικῶν ἔρευνῶν, περὶ τῶν δποίων καὶ ἀνωτέρω ὀμιλήσαμεν.

Τὰ στοιχεῖα διὰ τὴν ἴστορικὴν πλαισίωσιν τοῦ ὑπὸ ἔρμηνείαν λογοτεχνικοῦ ἔργου ἡ κλασσικὴ φιλολογία ἔξευρίσκει ἄλλοτε μὲν διὰ τῶν ἰδίων αὐτῆς δυνάμεων — τοιαύτα λ. χ. εἶναι τὰ γραμματολογικά, περὶ ὃν κατωτέρω —, ἄλλοτε δὲ διὰ τῆς προσφυγῆς τὸ μὲν εἰς τὰς συγγενεῖς ἀρχαιογνωστικάς ἐπιστήμας, καὶ δὴ καὶ τὴν πολιτικὴν ἴστορίαν, τὴν ἴστορίαν τοῦ πολιτισμοῦ τῶν Ἑλλήνων καὶ Ρωμαίων καὶ τὴν ἀρχαιολογίαν, τὸ δὲ εἰς τὴν κοινωνικὴν ψυχολογίαν καὶ τὴν κοινωνιολογίαν. Ταῦτα ὡς πρός τὴν στενωτέραν ἴστορικὴν πλαισίωσιν τῶν ὑπὸ ἔρμηνείαν ἔργων.

Ἡ περὶ εὑρυτέρας τοποθετήσεως τοῦ λογοτεχνικοῦ ἔργου ἀπαίτησις ἐπιβάλλει, δπως ἐνταχθῆ τοῦτο εἰς τὸ

σύνολον τοῦ λογοτεχνικοῦ εἴδους, εἰς τὸ ὁποῖον ἀνήκει, διὰ νὰ κατανοηθῇ καὶ ἔρμηνευθῆ ὡς πνευματικὸν φαινόμενον ἀπὸ τοῦ συνόλου. "Ινα ἔρμηνευθῆ λ. χ. ἡ «'Αντιγόνη» τοῦ Σοφοκλέους, προϋποτίθεται ἡ ἐνταξίς της ὅχι μόνον εἰς τὴν δλην δραματικὴν παραγωγὴν τοῦ Σοφοκλέους καὶ τῆς ἐποχῆς του, ἀλλὰ καὶ εἰς ὀλόκληρον τὴν ἴστοριαν τῆς δραματικῆς ποιήσεως. Τὴν ἀνάγκην ταύτην τῆς τοποθετήσεως ἑκάστου ἔργου εἰς ἐν ὥρισμένον σημεῖον τῆς ἔξελίζεως τοῦ λογοτεχνικοῦ εἴδους, εἰς ὃ ἀνήκει, ἐπιβάλλει τόσον ἡ ἴστορικὴ κατανόησίς του, ὅσον καὶ ἡ κατανόησις τοῦ ὑπεριστορικοῦ του νοήματος, ἵδια προκειμένου περὶ κλασσικοῦ ἔργου. Διότι, ἂν μὴ προηγηθῆ ἴστορικὴ ἔρμηνεία, δὲν είναι νοητὴ ἐκτίμησις τῆς ὑπεριστορικῆς καὶ πανανθρωπίνης σημασίας τοῦ ἔργου. "Αν δὲ ἡ ἴστορικὴ ἐνταξίς τοῦ λογοτεχνήματος εἰς τὴν ἔξελιξιν τοῦ λογοτεχνικοῦ εἴδους του εἶναι ἀναγκαία κατ' ἀρχὴν διὰ τὰ προϊόντα τοῦ ἐντέχνου λόγου ἐν γένει, εἰδικῶς διὰ τὰ μνημεῖα τοῦ λόγου τῶν Ἑλλήνων καὶ Ρωμαίων εἶναι ἀναγκαιοτάτη λόγῳ τῆς μεγάλης σημασίας τῆς λογοτεχνικῆς παραδόσεως εἰς τὴν πνευματικὴν ζωὴν τῶν λαῶν τούτων. Εἰς τὰ πλεῖστα τῶν εἰδῶν τῆς ἐλληνικῆς λογοτεχνίας καὶ τῆς μιμηθείσης αὐτὴν ἔπειτα λατινικῆς ἐδημιουργήθη ἐνωρὶς παράδοσις γλώσσης, μέτρων καὶ ὕφους, τὴν ὅποιαν ἐσέβοντο ὅλοι οἱ μετὰ ταῦτα γράφοντες. Διὰ τοῦτο τὸ λόγιον τῶν νεωτέρων χρόνων «le styl c'est l'homme» περὶ τοῦ ὕφους ὡς γνωρίσματος τῆς προσωπικότητος ἐλάχιστα ἰσχύει προκειμένου περὶ τῆς λογοτεχνίας τῆς κλασσικῆς ἀρχαιότητος. "Η προσωπικότης τοῦ Ὁμήρου καὶ ἡ ἀθάνατος καλλιτεχνικὴ ἀξία τῆς Ἰλιάδος καὶ τῆς Ὁδυσσείας ἐδημιούργησαν πρότυπον ἐπικῆς ποιήσεως εἰς τὴν γλώσσαν, τὸ ὕφος καὶ τὸ μέτρον, ἡ ἐπική δὲ αὕτη παράδοσις, ἐπιβληθεῖσα, ἔγινε σεβαστὴ εἰς ὅλους τοὺς μετέπειτα ποιητὰς τοῦ ἡρωικοῦ καὶ διδακτικοῦ ἔπους. Διὰ τοῦτο μέγα μέρος καλλιτεχνικῶν στοιχείων ἀπαντᾷ κατὰ τὸν αὐτὸν ἡ παραπλήσιον τρόπον εἰς ὅλα τὰ προϊόντα τῆς ἐπικῆς ποιήσεως τῶν Ἑλλήνων καὶ Ρωμαίων καὶ ἐπομένως ἡ ἔρ-

μηνεία των πρέπει νὰ ἀφορμάται ἀπὸ τὴν ἴστορικὴν γνῶσιν ὁλοκλήρου τῆς κλασσικῆς ἐπικῆς ποιήσεως καὶ δὴ καὶ τοῦ μεγαλοφυοῦς ἀρχηγέτου αὐτῆς. "Ανευ τῆς γνώσεως τοῦ Ὁμήρου καὶ τῶν μετέπειτα ἐπικῶν, ίδιως τῶν ἀλεξανδρινῶν χρόνων, εἶναι ἀδύνατος ἡ κατανόησις καὶ ἡ φιλολογικὴ ἐρμηνεία τῆς «Ἀΐνειάδος» τοῦ Ρωμαίου ἐπικοῦ. Ὁ Ἡρόδοτος, ἀν καὶ ἦτο Δωριεὺς τῆς Ἀλικαρνασσοῦ, ἔχρησιμοποιήσεν εἰς τὴν ἴστορίαν του τὴν διάλεκτον τῶν προδρόμων του λογογράφων, ἥτοι τὴν νεωτέραν Ἰωνικήν, πρῶτος δὲ ὁ Θουκυδίδης ἔξεκλινε τῆς παραδόσεως ταύτης, διὰ νὰ μεταχειρισθῇ εἰς τὴν συγγραφήν του τὴν ἐπικρατοῦσαν διάλεκτον τοῦ προφορικοῦ λόγου, τὴν ἀττικήν. Τὸ αὐτὸν ἰσχύει καὶ διὰ τὴν γλῶσσαν καὶ τὰ μέτρα τῆς ἀρχαίας τραγῳδίας, τόσον εἰς τὰ διαλογικά, ὅσον καὶ τὰ χορικά μέρη.

Τὴν ἴστορικὴν πλαισίωσιν τῶν ἐρμηνευομένων λογοτεχνικῶν ἔργων ἐπιβάλλει ὅχι μόνον ἡ σημασία τῆς λογοτεχνικῆς παραδόσεως διὰ τὰ καθ' ἔκαστον λογοτεχνικὰ ἔργα, ἀλλὰ καὶ ἡ ἀνάγκη, ὅπως ἔξακριβωθοῦν ὅλαι αἱ εἰς λόγον μορφῆς καὶ περιεχομένου σχέσεις τῶν ὑπὸ ἐρμηνείαν ἔργων πρὸς ἄλλα ἔργα, ὑπαγόμενα εἰς τὸ αὐτὸν λογοτεχνικὸν εἶδος, σύγχρονα ἡ προγενέστερα, καὶ ἐν γένει αἱ σχέσεις τῆς λογοτεχνίας πρὸς ὅλας τὰς μορφὰς τῆς συγχρόνου ἡ προγενεστέρας πνευματικῆς ζωῆς. Οὕτω διασαφοῦνται αἱ ἐπιδράσεις καὶ ροπαὶ προτέρων ἐπὶ μεταγενέστερα ἔργα, αἱ σχέσεις τῶν λογοτεχνικῶν πρὸς ἄλλας συγχρόνους ἐκδηλώσεις τῆς πνευματικῆς καὶ καλλιτεχνικῆς ζωῆς, διαπιστοῦνται ἀντιθέσεις καὶ ὅμοιότητες, διακρίνονται τὰ νέα ἀπὸ τῶν προϋπαρχόντων καὶ τῶν κατὰ παράδοσιν στοιχείων τῶν λογοτεχνικῶν δημιουργημάτων καὶ οἱ δημιουργοὶ ἀπὸ τῶν μιμητῶν, καὶ τέλος γίνεται φανερόν, ποῦ ὑπάρχει δημιουργία καὶ πρωτοτυπία, ποῦ δημιουργικὴ μίμησις καὶ ποῦ δουλικὴ ἀπομίμησις. Διὰ τῆς γραμματολογικῆς πλαισιώσεως τὰ καθ' ἔκαστα λόγοτεχνικὰ ἔργα δὲν θεωροῦνται μεμονωμένα καὶ ἀνεξάρτητα ἀπ' ἀλλήλων, ἀλλ' ἐν ἴστορικῇ συναφείᾳ πρὸς προγενέ-

στερα και σύγχρονα, ή δὲ λογοτεχνία ἐντάσσεται όργαντι κώς εἰς τὸ πνευματικὸν και πολιτιστικὸν ἐν γένει σύνολον τῆς κοινωνικῆς ζωῆς τῶν ἀνθρώπων. Τὴν ἴστορικὴν τοποθέτησιν τῶν λογοτεχνικῶν ἔργων ἐν τῇ ὅλῃ ἔξελιξει τῆς λογοτεχνίας και πνευματικῆς ζωῆς κάμνει ἵδια φιλολογικὴ ἴστορικοῦ χαρακτῆρος ἐπιστήμη, ή εἰδος γραφικής γραμματολογίας ματολογίας, ή εἶδος γραμματολογικῆς φιλολογίας. Και ἡ μὲν ἀναλυτική πλευρά τοῦ γραμματολογικοῦ ἔργου ἀσχολεῖται μὲ τὰ γραμματολογικὰ στοιχεῖα τῶν καθ' ἔκαστον λογοτεχνικῶν ἔργων και μὲ τὰς ἐπὶ μέρους πρὸς ἄλληλα σχέσεις αὐτῶν, βοηθουμένη εἰς τὸ ἔργον τοῦτο ὑπὸ τῆς ἐρμηνευτικῆς ἢ ἀνευρίσκουσα τὰς ἐπὶ μέρους γραμματολογικὰς σχέσεις δι' ἵδιων φιλολογικῶν ἐρευνῶν (κειμενοδιφικαὶ πάσης φύσεως ἔργασίαι, διαπίστωσις ἐπιδράσεων, δμοιοτήτων, μιμήσεων, ἀντιθέσεων, χρονολογήσεις, παραλληλισμοὶ κ.λπ.). Ἡ δὲ συνθετικὴ πλευρά τῆς γραμματολογικῆς ἔργασίας, ἀφορμωμένη ἀπὸ γενικωτέρας θεωρήσεως και ὑψηλοτέρας ἐρμηνευτικῆς σκοπιᾶς, ἐντάσσει τὰ πορίσματα τῆς ἀναλυτικῆς ἐρευνητικῆς πλευρᾶς εἰς όργανικὰ σύνολα, χαράσσει γενικὰς συνδετηρίους γραμμάτων τῆς λογοτεχνικῆς ἀνελίξεως και ἐν γένει σχηματίζει τὴν ὅλην ἴστορικὴν εἰκόνα τοῦ λογοτεχνικοῦ βίου ἐνδὸς ἔθνους κατ' εἰδῆ ή ἐν τῷ συνόλῳ του, ἐν στενῇ συσχετίσει πρὸς τὴν λοιπὴν πνευματικὴν και τὴν κοινωνικὴν ζωὴν τοῦ ἔθνους.

Τὰς εἰδικωτέρας μεθόδους τῆς γραμματολογίας, ὡς και τὰς σχέσεις της πρὸς τὰς ἄλλας φιλολογικὰς μαθήσεις και ἀδελφάς ἀρχαιογνωστικὰς ἐπιστήμας, δὲν ἔξετάζομεν λεπτομερέστερον. Περιωρίσθημεν ἐνταῦθα εἰς τὴν διαπίστωσιν τῆς ἀνάγκης, ή δοπία προεκάλεσε τὴν γένεσιν και διαμόρφωσιν τῆς γραμματολογίας ὡς ἵδιας φιλολογι-

κῆς μαθήσεως, συνεργαζομένης μετά τῆς ἐρμηνευτικῆς ἐν τῇ ἴστορικῇ κατανοήσει τῶν ἐρμηνευομένων λογοτεχνικῶν ἔργων.

4) Ἰστορικοὶ - προσωπικοὶ ὅροι τῆς γενέσεως τοῦ λογοτεχνικοῦ ἔργου.

‘Υπολείπεται νὰ ἔξετάσωμεν μίαν ἀκόμη ούσιωδη προϋπόθεσιν τῆς ἐρμηνείας, φύσεως γραμματολογικῆς μέν, ἰδίας ὅμως ἔξετάσεως ἀξίαν: τὴν σχέσιν τοῦ λογοτεχνικοῦ ἔργου πρὸς τὸν δημιουργόν του, τοὺς προσωπικοὺς δρους τῆς γενέσεώς του.

Εἴπομεν ἐν ἀρχῇ τῆς μελέτης, ὅτι τῶν πνευματικῶν φαινομένων, οἷα εἶναι καὶ τὰ λογοτεχνικά ἔργα, παράγων καὶ φορεύς εἶναι ὁ ἀνθρώπος. “Οθεν ἐπιβάλλεται πᾶν ἐρμηνεύμενον λογοτεχνικὸν ἔργον νὰ ἀντιμετωπίζωμεν ἀφ’ ἐνὸς μὲν ὡς τέκνον τῆς ἐποχῆς του καὶ ὡς τι ἀποτελεσμένον γεγονός, λαβόν μορφὴν ἐν ὠρισμένῳ τόπῳ καὶ χρόνῳ, ἀφ’ ἑτέρου δὲ ὡς προϊὸν ἐνὸς ἀνθρώπου, τοῦ δημιουργοῦ του. ”Οχι μόνον ὡς ἔργον, ἀλλὰ καὶ ὡς ἐνέργειαν, ὅχι μόνον ὡς ἴστορικὴν ἐκδήλωσιν, ἀντιπροσωπεύουσαν ἐν ὠρισμένον σημεῖον τῆς ἔξελίξεως τοῦ λογοτεχνικοῦ βίου τῶν ἀνθρώπων, ἀλλὰ καὶ ὡς προσωπικὴν ἐκδήλωσιν τῆς ἀτομικῆς πνευματικῆς καὶ ψυχικῆς ζωῆς ἐνὸς ἀνθρώπου. Εἰς τὰ προηγούμενα ἔξητάσαμεν τὴν ἵστορικὴν ἀτομικότητα τοῦ λογοτεχνικοῦ ἔργου, ἐδῶ θὰ θεωρήσωμεν τὴν προσωπικὴν ἀτομικότητά του, ἐκεῖ τὴν κοινωνικήν, ἐνταῦθα τὴν προσωπικήν του, πλαισίωσιν. Διὰ νὰ ἔδραιωθῇ ἡ ἴστορικὴ τοποθέτησις τοῦ λογοτεχνικοῦ ἔργου, πρέπει, παρὰ τοὺς ὑπερατομικοὺς παράγοντας καὶ δρους τῆς γενέσεώς του, νὰ ἔξετασθοῦν καὶ οἱ προσωπικοὶ καὶ ἀτομικοὶ δροι τῆς δημιουργίας του.

Ἐν πρώτοις, πρὸ πάσης ἐρμηνείας ἐνὸς λογοτεχνικοῦ δημιουργήματος, πρέπει νὰ εἶναι γνωσταὶ αἱ ἔξωτερικαὶ, ἰδίως ὅμως αἱ ἔσωτερικαὶ συνθῆκαι τῆς ζωῆς τοῦ δημιουργοῦ του. Ἡ γνῶσις τῶν βιοτικῶν τούτων δρων ἐπιβάλλεται καὶ διὰ τὴν ἱκανοποίησιν τῆς ἴστορικῆς περιεργείας

τοῦ ἀναγνώστου τῶν προσωπικῶν πνευματικῶν προϊόντων, καὶ κυρίως διὰ τὴν συμβολήν, ποὺ παρέχει ἡ γνῶσις αὕτη εἰς τὴν κατανόησιν καὶ ἐρμηνείαν των. Τὰ ἔργα δὲν εἶναι κάτι ἀσχετον μὲ τὴν ζωὴν τῶν δημιουργῶν των, ἀλλὰ προϊόντα τῆς πνευματικῆς καὶ ψυχικῆς ζωῆς των, ἀκριβέστερον εἶναι αὐτὴ αὕτη ἡ ζωὴ των. Ἐν δὲ ὅμιλοι· μεν χωριστὰ περὶ ἔξωτερικῆς ζωῆς καὶ ἐσωτερικῆς ζωῆς καὶ περὶ προϊόντων αὐτῆς, τοῦτο εἶναι μία θεωρητικὴ διάκρισις καὶ ἀφαίρεσις, ποὺ δὲν ὑπάρχει εἰς τὴν πραγματικότητα. Εἰς αὐτὴν ζωὴν καὶ ἔργα τῶν ποιητῶν καὶ καλλιτεχνῶν ἀποτελοῦν μίαν ἀδιάσπαστον ἐνότητα, δύο πλευράς τῆς ἑνιαίας ψυχικῆς συγκροτήσεως καὶ ἴστορικῆς ἐμφανίσεώς των. Ὡς ἡ ζωὴ ἔξηγετ τὴν δημιουργίαν τῶν ἔργων, ἔτσι καὶ τὰ ἔργα διαφωτίζουν τὴν ζωήν. (Πρβλ. λ.χ. τὴν Z' ἐπιστολὴν τοῦ Πλάτωνος, ἡ ὁποία εἶναι ἐν ταύτῳ καὶ μία αὐτοβιογραφία τοῦ φιλοσόφου).

Διὰ τῶν ποιητικῶν καὶ καλλιτεχνικῶν ἐκδηλώσεων εἰσδύομεν εἰς τὰ μύχια τῆς ψυχῆς τοῦ καλλιτέχνου, αἱ σθανόμεθα τὸν παλμόν της, συμμεριζόμεθα τὴν ἀγωνίαν καὶ τὴν νοσταλγίαν της, δονούμεθα ἀπὸ τὴν πίστιν καὶ τὸν ἐνθουσιασμόν της. Τὰ ἔργα δὲν εἶναι ἀπλῇ ἐποπτικοποίησις τῆς ζωῆς, ἀλλ' ἔκφρασις τῶν βαθυτάτων ἐσωτερικῶν ἀναγκῶν της. Κάθε δημιουργὸς ἀποτελεῖ ἔνα ἴδιον του κόσμον δλόκληρον. Ὁ δημητριός, ὁ πλατωνικός, ὁ πινδαρικός, ὁ αἰσχύλειος κόσμος εἶναι, παρὰ πᾶσαν ἴστορικὴν τοποθέτησιν καὶ ἔνταξίν των εἰς τὴν προγενεστέραν καὶ σύγχρονον ζωήν, κλεισταὶ ψυχικαὶ δλότητες, ἀπὸ τὰς ὁποίας ἔχουν ὑπολειφθῆ δλίγα ἢ πολλὰ λείψανα: τὰ ἔργα των, δλόκληρα ἢ ἀποσπάσματα, καὶ αἱ περὶ αὐτῶν καὶ τῶν δημιουργῶν των μαρτυρίαι τῆς παραδόσεως. Τὰ ὑπολείμματα αὐτὰ μένουν οἰονεὶ νεκρά καὶ ἄψυχα, ἀνὴρ φιλολογία καὶ γενικώτερον ἢ ὀρχαιογνωσία δὲν κατορθώσῃ μὲ τὴν πνοὴν καὶ τὴν δύναμιν τῆς ἐπιστήμης νὰ ἀναδημιουργήσῃ καὶ ξαναζωντανέψῃ τοὺς κόσμους, εἰς τοὺς ὁποίους τὰ λείψανα ταῦτα ἀνήκον. "Οχι κόσμους ἐποχῶν, ἥθῶν καὶ ἐθίμων, κοινωνικῶν θεσμῶν καὶ γενικῶν μορφῶν

τῆς ζωῆς ζητοῦμεν ἔδω νὰ ἀναγνωρίσωμεν. Κόσμους προσώπων θέλομεν νὰ ἐπαναφέρωμεν εἰς τὴν ζωήν, ἀνθρωπίνας προσωπικότητας. Ἡ φιλολογικὴ καὶ ἀρχαιογνωστικὴ ἐπιστήμη πρέπει νὰ γίνῃ ποίησις καὶ νὰ προχωρήσῃ, πέρα τῆς ἔξακριβώσεως τῶν πραγματικῶν καὶ ιστορικῶν ὑπολειμμάτων τῆς ζωῆς τῶν προσώπων, εἰς τὴν τολμηρὰν ἀνασύνθεσιν δλοκλήρου τοῦ βίου των. Ἐν τῇ ἀναβιώσει ταύτῃ τῆς λογοτεχνικῆς προσωπικότητος, ἐνδιαφερόμεθα μὲν νὰ γνωρίσωμεν, τί αὕτη ὁφείλει εἰς τὴν παράδοσιν κυρίως ὅμως τί τὸ ἴδιαίτερον, τὸ ἀτομικόν, τὸ προσωπικὸν καὶ νέον ἡθέλησε, ἐπεδίωξε καὶ ἐπέτυχε. Κατὰ ταῦτα προϋπόθεσις τῆς ἐρμηνευτικῆς καὶ ἐν ταύτῳ συνεργάτις αὐτῆς εἰς τὴν κατανόησιν τῶν λογοτεχνικῶν ἔργων εἶναι ἡ γνῶσις τοῦ βίου τῶν δημιουργῶν των. Ἡ βιογραφικὴ πλαισίωσις τῶν λογοτεχνικῶν ἔργων, ήτις ἔξυπηρετεῖ τὴν ἐκτίμησιν τοῦ προσωπικοῦ καὶ ἀτομικοῦ χαρακτήρος των, εἶναι μία ἴδιαιτέρα μορφὴ τῆς γραμματολογικῆς πλαισιώσεώς των καὶ ὑπάγεται εἰς τὴν ἀρμοδιότητα τῆς βιογραφικῆς γραμματολογίας.

Ἡ βιογραφικὴ γραμματολογία ἔχει, ὡς καὶ ἡ ειδογραφική, τὴν ἀναλυτικὴν - ἐρευνητικὴν καὶ τὴν συνθετικὴν πλευράν της. Εἶναι εύνόητον, ὅτι ἐπὶ μέρους φιλολογικαὶ - γραμματολογικαὶ ἐρευναὶ, ἀποσκοποῦσαι εἰς τὴν ἔξακριβώσιν τῶν πραγματικῶν καὶ ιστορικῶν βιογραφικῶν στοιχείων, εἶναι ἀπαραίτητοι προεργασίαι τῶν μεγάλων βιογραφικῶν συνθέσεων καὶ τῆς συνολικῆς ἐρμηνείας τῶν λογοτεχνικῶν προσωπικότων.

Ο βίος τῶν μεγάλων ἀνδρῶν, καὶ ἴδιως τῶν ἐνδόξων πλαστῶν τοῦ ἐντέχνου λόγου, προεκάλεσεν ἀνέκαθεν τὸ ἐνδιαφέρον τῶν φιλολογούντων, ὡς γνωρίζομεν ἀπὸ τὴν ιστορίαν τῆς βιογραφίας. Ἀλλ ἡ ἀρχαία καὶ ἡ βυζαντινὴ βιογραφία εἶχε δύο θεμελιώδη μειονεκτήματα: ἀφ' ἐνὸς μὲν περιωρίζετο κατὰ κανόνα εἰς τὰ ἔξωτερικὰ γνωρίσματα καὶ στοιχεῖα τῆς ζωῆς τῶν βιογραφουμένων προσώπων, ἀφ' ἐτέρου δὲ — καὶ τοῦτο συνέβαινε πολὺ συχνά — ἀνεμείγνυε μετὰ τῶν πραγματικῶν πλασμάτικῶν

καὶ ἀνεκδοτολογικὰ στοιχεῖα, ὑπὸ τὰ δόποῖα ἐκρύπτετο ἢ
ἀπόλυτος καὶ ἄμετρος θαυμασμὸς ἢ μεροληπτικὴ ἀντι-
πάθεια. Τὰ μειονεκτήματα αὐτά, καὶ ίδίως τὴν ἔλλειψιν
τῆς ἀντικειμενικότητος, ἡθέλησε νὰ ἀποφύγῃ ἢ νεωτέρα
καὶ ίδίως ἡ σύγχρονος ἐπιστημονικὴ βιογραφία. Κυρίως
ἡ σύγχρονος βιογραφία ἐπιδιώκει τὴν ἀποκάλυψιν τοῦ
ἐσωτερικοῦ κόσμου τῶν βιογραφουμένων λογοτεχνικῶν
προσωπικοτήτων, τὴν συσχέτισιν τῶν ἐξωτερικῶν μὲ τὰ
ἐσωτερικὰ γνωρίσματα τῆς ζωῆς των καὶ τὴν ἔνταξιν τῶν
ἔργων εἰς τὴν ψυχικὴν ἑξέλιξιν καὶ τὸν ψυχικὸν ἐν γένει
κόσμον τῶν δημιουργῶν των. Τὰ ταξίδια λ.χ. τοῦ Πλά-
τωνος εἰς τὴν Κάτω Ἰταλίαν καὶ τὴν Σικελίαν δὲν ἀναφέ-
ρονται χρονογραφικῶς ὡς ἀπλὰ περιστατικὰ τῆς ἐξωτε-
ρικῆς ζωῆς του, ἀλλ’ ἐκτιμᾶται ἡ σημασία των διὰ τὴν
διαμόρφωσιν καὶ ἑξέλιξιν τῆς φιλοσοφικῆς του σκέψεως ἐν
στενῇ συσχετίσει μὲ τὰ ἔργα του. Κατὰ τὴν οὕτω νοού-
μένην ἀντίληψιν τῆς βιογραφίας, ἡ συνάντησις τοῦ Πλά-
τωνος μὲ τὸν Σωκράτην θεωρεῖται καὶ ἔξαιρεται ὡς ἀλη-
θινὸς βιογραφικὸς σταθμός, ἐπισκιάζων ὅλας τὰς προτέ-
ρας γνωριμίας τοῦ νέου Πλάτωνος καὶ ὅλην τὴν προτέ-
ραν ἀγωγὴν του, ἐκτιμᾶται ὡς παράγων, εἰς δὲν διείλε-
ται ἡ κρίσιμος στροφὴ τοῦ Πλάτωνος ἀπὸ τῆς ποιήσεως
πρὸς τὴν φιλοσοφίαν καὶ γενικώτερον ὁ θεμελιώδης καθο-
ρισμὸς τῆς πνευματικῆς καὶ ψυχικῆς ζωῆς του. ‘Ωσαύτως
ἡ συνολικὴ γραμματολογικὴ - βιογραφικὴ θεώρησις τοῦ Αι-
σχύλου διευκολύνει τὴν κατανόησιν τῶν καθ’ ἔκαστον
δραμάτων του, καθόσον δὲν βλέπομεν ταῦτα μεμονωμένα
ἀπ’ ἀλλήλων, ἀλλ’ ὡς ἀτομικὰς ἐκδηλώσεις καὶ στα-
θμοὺς ἑξελίξεως τῆς κοσμοθεωρίας καὶ τῆς δραματικῆς τέ-
χνης του. Πρὸς τούτοις, χρησιμοποιοῦντες ὡς ἀφετηρίαν
τῆς ἐρμηνείας τῶν ἐπὶ μέρους ἔργων τὴν γνῶσιν τοῦ ὅλου
ψυχικοῦ κόσμου μιᾶς λογοτεχνικῆς προσωπικότητος, ἔρ-
γον, εἰς τὸ δόποῖον μᾶς βοηθεῖ ἡ ψυχολογία καὶ ἡ
ἀνθρωπογνωσία, δυνάμεθα νὰ συλλάβωμεν ἀφ’ ἐνὸς
μὲν τὰ κοινὰ γνωρίσματα ὅλων τῶν ἔργων της, ἀφ’ ἐτέρου
δὲ τὰ ίδια ἐνὸς ἔκάστου ἔργου χαρακτηριστικὰ καὶ ἐπο-

μένως νὰ ἀρμονίσωμεν τὴν ἐνότητα μὲ τὴν πολλότητα τῆς λογοτεχνικῆς ἔργασίας ἑκάστου ποιητοῦ. Βοηθουμένη οὕτω ἡ κατά μέρος θεώρησις ἀπὸ τὴν συνολικὴν ἐποπτείαν, ἀποφεύγει τοῦτο μὲν τὰς μονομερείας, τοῦτο δὲ τὰς ἀτελεῖς γενικεύσεις. Τὰ ἐπὶ μέρους ἔργα παρίστανται καὶ φανερώνονται ὡς ὁργανικὰ μέλη τῆς ὅλης ψυχικῆς ζωῆς καὶ ὡς σκοπιαί, ἀπὸ τῶν ὁποίων τὸ βλέμμα τοῦ ἐρμηνευτοῦ εἰσδύει εἰς τὸ ψυχικὸν κέντρον τῆς ἐρμηνευομένης προσωπικότητος. 'Ἐνῷ δὲ κατ' ἀρχὴν τὰ στοιχεῖα τῆς γενικῆς ἐποπτείας παρέχει ἡ ἀτομικὴ θεώρησις, ἡ τελευταία αὕτη πλουτίζεται εἰς ἕκτασιν καὶ βάθος ἀπὸ τὴν πρώτην, δὲ ἀμοιβαῖος διαφωτισμὸς προσδίδει ἐνάργειαν καὶ ζωηρότητα εἰς τε τὰς μερικάς καὶ εἰς τὴν καθολικὴν εἰκόνα. Οὐχ ἥττον τῆς ἐναργείας ταύτης ὁ τόνος εἶναι. Ἰσχυρότερος, δταν ἐκπορεύεται ἄνωθεν καὶ ἐκ τῶν καθόλου προς τὰ κάτω καὶ τὰ μερικά, ἐφόσον μάλιστα πρόκειται νὰ ἐρμηνευθοῦν προϊόντα τοῦ πνεύματος. Καὶ διὰ τοῦτο ἡ διὰ τῆς βιογραφικῆς πλαισιώσεως καθολικὴ ἐποπτεία τῆς λογοτεχνικῆς δημιουργίας ἐνὸς ποιητοῦ ἡ συγγραφέως παρέχει πολύτιμον ἐπικουρίαν εἰς τὴν ἐρμηνείαν ἐνὸς ἑκάστου ἐκ τῶν ἔργων του.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'

ΟΕΩΡΙΑ ΤΗΣ ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΡΜΗΝΕΙΑΣ

1. Τὸ ἔργον τῆς ἐρμηνείας γενικῶς.

Κατανόησις και βίωσις ἔργων και δημιουργῶν και διὰ φραστικῶν μέσων μετάδοσις τοῦ ἐρμηνευτικοῦ βιώματος και εἰς τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους ἀποτελοῦν τὴν ούσιαν και τὸ κύριον ἔργον τῆς ἐρμηνείας. Ἐπειδὴ δὲ τοῦ κλασσικοῦ κόσμου, ἵδιως δὲ τοῦ ἐλληνικοῦ κλασσικοῦ κόσμου, ὑψιστον νόημα εἶναι ἡ αἰώνιως μορφωτικὴ και ἀνθρωποπλαστικὴ αὐτοῦ ἀξία, κατ' ἀκολουθίαν και ἡ τοῦ θηρεύουσα φιλολογικὴ ἐρμηνεία εἶναι, ἐν τῇ γνησιωτάτῃ ἐννοίᾳ της, βίωσις τοῦ μορφωτικοῦ νοήματος και μετάδοσις τῶν ἔξανθρωπιστικῶν ἀξιῶν τῶν κλασσικῶν ἔργων και τῶν ποιητῶν αὐτῶν.

Τοῦ φαινομένου τούτου τῆς ἐρμηνείας σκοπούμεν ἐνταῦθα νὰ συντάξωμεν διὰ γενικῶν γραμμῶν τὴν θεωρίαν και νὰ ἐκφράσωμεν αὐτὴν μὲ λόγον «μεθοδικὸν» και «συστηματικόν». Ἀφορμώμενοι δηλ. ἀπὸ τῆς ἐρμηνευτικῆς ἐμπειρίας τῆς καθ' ἡμέραν φιλολογικῆς ζωῆς, θέλομεν νὰ ὑψωθῶμεν εἰς τὴν ἀντίστοιχον θεωρίαν, ἀπὸ τοῦ «βίου» εἰς τὸν «λόγον» τῆς ἐρμηνείας. Ζητοῦμεν νὰ δαμάσωμεν και διακοσμήσωμεν πνευματικῶς τὸ γεγονὸς τῆς ἐρμηνείας διὰ γνωστικῶν και ἐκφραστικῶν μέσων, νὰ κλείσωμεν αὐτὸ ἐντὸς γνωστικῶν κατηγοριῶν και ἐννοιῶν και οὕτω τακτοποιημένον νὰ τὸ παρουσιάσωμεν διὰ τοῦ λόγου.

Ἄλλ' ἔδω ἀνακύπτει ἡ πρώτη και βασικὴ δυσχέρεια και ἀντινομία. Πῶς εἶναι δυνατὸν μὲ λογικὰ κυρίως μέσα, ως εἶναι αἱ ἐπιστημονικαὶ ἐννοιαὶ και αἱ γνωστικαὶ κατηγορίαι, νὰ συλληφθῆ και ἐκφρασθῆ τὸ πνευματικὸν φαιγόμενον τῆς ἐρμηνείας, δπερ, κατὰ τὰ ἀνωτέρω λεχθέντα δὲν

εἰναι μόνον ἔργον τῆς λογικῆς καὶ τῆς νοήσεως, ἀλλὰ προϊὸν συνθέτου ψυχικῆς ἐνεργείας, συνολικῆς κινήσεως τῆς ψυχῆς; Πῶς εἰναι δυνατὸν μὲ μονόπλευρα γνωστικά μέσα νὰ γνωσθῇ ἐν φαινόμενον, τοῦ δποίου αἱ ὑψισταὶ καὶ δημιουργικώταται μορφαὶ δὲν εἰναι λογική, ἀλλὰ μαγεία, ποίησις καὶ μαντική; Τὸν μεγαλύτερον φιλόλογον τοῦ ἀρχαίου κόσμου, τὸν Ἀρίσταρχον, ὁ φιλόσοφος Παναίτιος ὁ Ρόδιος ὧνδμαζε «μ ἀντιν» διὰ τὸ «φράδιως καταμαντεύεσθαι τῆς τῶν ποιημάτων διανοίας». Κατὰ τὴν εἰδησιν δηλαδὴ ταύτην, τὴν δποίαν καὶ ἐπεγράψαμεν προμετωπίδα τῆς παρούσης μελέτης, ὁ Ἀρίσταρχος εὔκόλως, δι' ἀμέσου «θέας» καὶ γοργῆς κινήσεως τῆς ψυχῆς του, μὲ τὸ φιλολογικόν του ἔνστικτον καὶ τὴν ἔρμηνευτικὴν διαίσθησιν, ἐμάντευε τὸν «νοῦν» τῶν ποιημάτων, συνελάμβανε τὸ νόημά των. Μὲ ἄλλας λέξεις θὰ ἐλέγομεν, ὅτι ὁ Ἀρίσταρχος ἡρμήνευε, χωρὶς νὰ χρειάζεται οὐδὲ νὰ δεσμεύεται ἀπό τὴν συνήθη διαδικασίαν τῶν γραμματικῶν χωρὶς νὰ τακτοποιῇ πρῶτον τὰς λέξεις εἰς τὴν «συντακτικὴν των σειρῶν» καὶ ἀναγνωρίζῃ πρῶτον διὰ τῆς λογικῆς καὶ ἐπιστημονικῆς σκέψεως λέξεις, φράσεις καὶ περιόδους. Ὁ Ἀρίσταρχος ἡρμήνευεν ἀμέσως, δι' ἀπ' εύθείας ἀντιλήψεως καὶ βιώσεως τοῦ νοήματος τοῦ ποιήματος καὶ τοῦ ποιητοῦ. Ἀκριβῶς δὲ τὰ δυσκολώτερα ἔργα καὶ τῆς ὑψιστης, τῆς «ἀρρήτου», γνώσεως τὰ θέματα, οὕτως, αἰφνιδίως φωτίζονται, μετ' ἐπίπονον βεβαίως καὶ μακρὰν παρασκευὴν τοῦ ἐπιστήμονος καὶ μακρὰν ἀναστροφὴν μὲ τὰ προσφιλῆ θέματά του, «ἐκ πολλῆς συνοισίας, γιγνομένης περὶ τὸ πρᾶγμα αὐτὸν» κατὰ τὴν πλατωνικὴν ρῆσιν (Ἐπιστ. Z 341 c).

Παρὰ ταῦτα, εἰς τὴν ἀνωτέρω ἐκτεθεῖσαν ἀντίληψιν περὶ τῶν βασικῶν δυσχερειῶν, τῶν προβαλλομένων εἰς τὴν σύνταξιν θεωρίας τῆς ἔρμηνείας, θὰ ἡδυνάμεθα νὰ ἀντιτάξωμεν τὴν γνώμην, ὅτι αἱ αὐταὶ δυσχέρειαι ἀνακύπτουν πρὸ οἰασδήποτε ἐπιστήμης καὶ οἰασδήποτε θεωρητικῆς καθόλου γενικεύσεως. Τοῦτο ὅμως δὲν ἡμπόδισε τὴν γένεσιν τῶν ἐπιστημῶν οὐδὲ διέσεισε τὸ κῦρος αὐτῶν.

’Αλλ’ έκτος τούτου είς τάς σημερινάς πνευματικάς ἐπιστήμας, ώς εἴδομεν, αἱ θεωρητικαὶ εἰκόνες τῆς πραγματικότητος καὶ τῆς ζωῆς, τάς δόποίας αἱ ἐπιστῆμαι αὗται σχηματίζουν, δὲν μορφοῦνται ἀποκλειστικῶς μὲν καθαρῶς λογικὰ καὶ ἔξι-ρῶς νοησιαρχικὰ μέσα, ἀλλ’ ἀντιπροσωπεύουν ὅλας τάς μορφάς τῆς γνώσεως, συμπεριλαμβανομένων καὶ τῶν ἔξω-λογικῶν καὶ διαισθητικῶν. Καὶ αὐτὸς δὲ ὁ Πλάτων, ὁ δόποῖος ἀποκαλεῖ «ἄρρητον», μὴ δυναμένην δηλαδὴ νὰ ρηθῇ καὶ ἐκφρασθῇ, τὴν ὑψίστην γνῶσιν, δὲν ἔδιστασε νὰ ἔξωτερικεύῃ διὰ τοῦ θείου λόγου του ὑψίστα φιλο-σοφικὰ διανοήματα, χρησιμοποιῶν πρὸς τοῦτο ὅλα τὰ ἐκφραστικὰ μέσα λόγου καὶ μύθου, λογικά καὶ ἔξωλογικά, μέσα ἀληθείας καὶ ποιήσεως.

”Αν καὶ ἡ ἐρμηνεία είς τὴν κεντρικήν της ούσιαν εἶναι μία καὶ ἡ αὐτὴ — δχι δὲ μόνον είς τὴν φιλολογίαν, ἀλλ’ είς ὅλας τάς πνευματικάς ἐπιστήμας — παρουσιάζεται ὅμως ἔξωτερικῶς καὶ ἐν τῷ συνόλῳ της διαφοροποιημένη καὶ ὑπὸ ποικίλας μορφάς. Πρῶτον, εἴδομεν, ἡ φιλολογικὴ ἐρμηνεία ποικίλει ἀναλόγως τῶν ἐρμηνευομένων ἔργων. ”Αρχεται ἀπὸ τῶν ἀπλουστάτων μορφῶν τῆς στοιχειώδους γλωσσικῆς διασαφήσεως, ἡ ὁποία εἶναι ἀρκετὴ διὰ τὰ ἀπλούστατα γραπτὰ μνημεῖα τοῦ λόγου, τὰ ἔξωγραμμα-τειακά, καί, περαιτέρω ἀνελισσομένη, προσλαμβάνει ἀνω-τέρας, πλουσιωτέρας καὶ σινθετωτέρας μορφάς, ἐφόσον τὰ ὑποκείμενα τῆς ἐρμηνείας γίνονται πνευματικῶτερα, συνθετώτερα καὶ καλλιτεχνικῶτερα. Αἱ μεγαλύτεραι δὲ ἐρμηνευτικαὶ ἀπαιτήσεις προβάλλονται εἰς τὸν φιλόλογον, ὅταν τὰ ἐρμηνεύδενα ἔργα εἶναι λογοτεχνήματα πεζὰ ἢ ποιητικά καὶ μάλιστα κλασσικά. Εἰς αὐτὰ ἀπαιτεῖται κινη-τοποίησις ὅλων τῶν γνωστικῶν, λογικῶν τε καὶ ἔξωλο-γικῶν δυνάμεων τῆς ψυχῆς, στοχασμὸς μαζὶ μὲ ἐνόρα-σιν, αἰσθητικὴν συμπάθειαν καὶ μαγείαν, κατανόησις πτερουμένη ἀπὸ τὸν ἔρωτα τοῦ λόγου καὶ τὴν θέρμην καὶ ἔντασιν τῆς βιώσεως. Ἐδῶ πλέον ὁ ἐρμηνευτὴς ὁ ἀληθινὸς ὑψοῦται εἰς τὸ ἐπίπεδον τοῦ δημιουργοῦ, «δόμιλει» αὐτῷ «ἐνώπιος ἐνωπίω», καὶ συναισθάνεται τὴν ἀγωνίαν

ποιούσης ψυχής κατά τὴν στιγμὴν τῆς πνευματικῆς τοῦ ἔργου κυήσεως.

‘Η ἐν τῇ καθημερινῇ πράξει τῆς φιλολογικῆς ἐρμηνείας ποικιλία καὶ ὁ πλούτιος τῶν ἐκφραστικῶν αὐτῆς μέσων ἔξαρταται προσέτι ἐκ τῶν στοιχείων τοῦ κειμένου, πρὸς ἀστρέφεται ἡ ἰδιοφυΐα καὶ προτίμησις τοῦ ἐρμηνευτοῦ, καὶ ἐκ τῆς εἰδικωτέρας ἐρμηνευτικῆς μεθόδου. Καὶ ἀναλόγως μὲν τῶν διὰ τὴν ἐρμηνείαν προτιμωμένων στοιχείων τοῦ κειμένου προκύπτει ἡ ἐν τῇ πράξει διάκρισις τῆς ἐρμηνείας εἰς γλωσσικὴν ἀφ' ἐνὸς καὶ πραγματολογικὴν - φιλοσοφικὴν ἀφ' ἑτέρου ἐρμηνείαν ἢ μὲ ἄλλας λέξεις ἡ διάκρισις: ἐρμηνεία μορφῆς — ἐρμηνεία περιεχομένου (συγκεκριμένου - πραγματικοῦ καὶ ἀφηρημένου - ἴδεολογικοῦ - ἀξιολογικοῦ).’ Ἀναλόγως δὲ τοῦ τρόπου ἡ τῆς μεθόδου τῆς ἐρμηνείας διακρίνονται: ἀναλυτικὴ κατανόησις καὶ ἐρμηνεία τῶν ἐπὶ μέρους ἀφ' ἐνός, καὶ συνθετικὴ κατανόησις, ἐρμηνεία τοῦ συνόλου ἢ γενικὴ θεώρησις καὶ καθολικὴ ἐποπτεία ἀφ' ἑτέρου.

Τὴν ἀνωτέρω ποικιλίαν ἐμφανίζει τόσον ἡ διὰ τοῦ γραπτοῦ, δσον καὶ ἡ διὰ τοῦ προφορικοῦ λόγου ἐρμηνεία (εἰσαγωγαί, σχόλια, ἀναλύσεις, διασαφήσεις, περιλήψεις, γενικαὶ ἐρμηνευτικαὶ πραγματεῖαι, παραφράσεις κ.λπ.). Μία τέλος ἴδιότυπος μορφὴ ἐρμηνείας εἶναι ἡ μετάφρασις τοῦ κειμένου εἰς τὴν σύγχρονον ἔθνικὴν γλῶσσαν.

2. *Μορφαὶ τῆς ἐρμηνείας.*

α) ‘Ἐρμηνεία μορφῆς — ἐρμηνεία περιεχομένου.

‘Η διάκρισις αὕτη ἐν τῇ ἐρμηνείᾳ προῆλθεν ἀπὸ τὴν παρὰ τοῖς φιλολόγοις συνείδησιν τῆς συστάσεως ἐκάστου γλωσσικοῦ μνημείου, καὶ μάλιστα ἐντέχνου, ἐκ μορφῆς καὶ περιεχομένου. Βεβαίως οὐδεὶς φιλόλογος ἀγνοεῖ, ὅτι τὸ λογοτέχνημα δὲν εἶναι παραλληλία, ἀλλὰ συνυφὴ καὶ συζυγία μορφῆς καὶ περιεχομένου εἰς ἀδιάσπαστον καὶ ἀκατάλυτον ἐνότητα. ’Ωσαύτως οὐδεὶς φιλόλογος εἶναι δυνατὸν νὰ ἐπιδοκιμάσῃ ως ἐρμηνευτικὴν «ἀρχὴν» τὴν

ἀπομόνωσιν τοῦ γράμματος ἀπὸ τὸ πνεῦμα καὶ τῆς λέξεως ἀπὸ τὰ πράγματα καὶ τὰς ἰδέας καὶ ἀξίας τοῦ περιεχομένου. Ἐν τούτοις εἰς τὴν πραγματικότητα, εἰς τὴν πρᾶξιν τῆς ἐρμηνείας, συχνάκις γίνεται ἡ διαστολὴ αὕτη τῆς μορφῆς ἀπὸ τὸ περιεχόμενον. Συνήθως δηλαδὴ κατὰ τὸ ἐρμηνευτικὸν ἔργον προηγεῖται ἡ γλωσσικὴ ἐρμηνεία, ἀκολουθεῖ ἡ διασάφησις τῶν πραγματικῶν στοιχείων (*Realia*) καὶ τελευταία γίνεται ἡ ἀνάλυσις τῶν ἰδεῶν καὶ ἡ ἀξιολόγησις τοῦ κειμένου. Τοιαύτη διάκρισις εἶναι φυσικώτερον νὰ γίνεται εἰς μίαν συστηματικὴν καὶ θεωρητικὴν ἔξετασιν τοῦ ἔργου τῆς ἐρμηνείας, καθ' ἥν εἶναι ἀναπόφευκτος, καὶ ἐπιβεβλημένη μάλιστα, ἡ κατὰ σύστημα ταξινόμησις τῶν στοιχείων τοῦ λογοτεχνήματος καὶ ἡ ἰδιαιτέρα ἔξετασις τῶν προβλημάτων μιᾶς ἐκάστης ἐκ τῶν πλευρῶν ἡ φάσεων τῆς ἐρμηνείας. Καὶ δὲ δρισμὸς δὲ τῆς παλαιᾶς «γραμματικῆς», τῆς φιλολογίας, ὑπὸ τοῦ Διονυσίου τοῦ Θρακός, ὡς ἐνθυμούμεθα, ἀπαριθμεῖ κατὰ σειρὰν τὰς φάσεις τοῦ ἔργου αὐτῆς.

Ἐντεῦθεν προῆλθε καὶ ἡ διάκρισις τῶν φιλολόγων εἰς φίλους καὶ ἐρμηνευτὰς τῆς μορφῆς ἀφ' ἔγδος καὶ τοῦ περιεχομένου ἀφ' ἔτερου, εἰς φορμαλιστὰς καὶ ρεαλιστάς. Καὶ ἀντιστοίχως ἐδημιουργήθησαν τὰ δύο μεγάλα ρεύματα τῆς φιλολογικῆς παραδόσεως: ὁ φιλολογικὸς φορμαλισμὸς καὶ ὁ φιλολογικὸς ρεαλισμός.

Ο φορμαλισμὸς βλέπει τὰ κείμενα, ὑπὸ μὲν τὴν μᾶλλον περιωρισμένην του ἔννοιαν, ὡς στενῶς γλωσσικὰ μνημεῖα, ὑπὸ δὲ τὴν εύρυτέραν του ἔννοιαν ὡς ἔργα μορφῆς. Ἡ μεγαλυτέρα ἡ ἡ δηλη ἐπιστημονικὴ δραστηριότης τῶν φορμαλιστῶν ἔξαντλεῖται εἰς τὴν ἔρευναν καὶ τὴν ἐρμηνείαν τῆς γλώσσης εἴτε, εύρυτέρον, τῆς μορφῆς τῶν ἔργων.

Ἀντιθέτως, ὁ ἐρμηνευτικὸς ρεαλισμὸς ἀποβλέπει κυρίως εἰς τὸ περιεχόμενον τῶν κειμένων. Καὶ μάλιστα ὡς στενὸς μὲν ἡ στατικὸς ρεαλισμὸς ἀποβλέπει εἰς τὸ πραγματολογικόν, πολιτισμολογικόν περιεχόμενον, ἐνῷ ὡς ρεαλισμὸς ἐν εύρυτέρᾳ ἔννοιᾳ, ὡς δυναμικός ἡ ἐντελεχεία-

κός ρεαλισμός, έρμηνεύει τὸ ἰδεολογικὸν καὶ ἀξιολογικὸν περιεχόμενον τῶν κειμένων.

‘Η μεταξὺ φιλολογικοῦ φορμαλισμοῦ καὶ ρεαλισμοῦ διάκρισις ἔλαβε τὴν μορφὴν ἀληθοῦς ἀντιθέσεως καὶ δξυτάτου πνευματικοῦ ἀνταγωνισμοῦ εἰς μίαν μακρὰν φιλολογικὴν ἔριν μεταξὺ δύο ἐπιφανῶν Γερμανῶν φιλολόγων τοῦ παρελθόντος αἰώνος, τοῦ Hermann καὶ τοῦ Boeckh. Ο Ηερμανν ὁ ὑπεστήριζεν, ὅτι κέντρον καὶ κυρίως ὑποκείμενον τῆς φιλολογίας εἶναι ἡ γλώσσα καὶ ἐπομένως τὸ κύριον ἔργον τοῦ φιλολόγου εἶναι ἡ γλωσσικὴ ἔρμηνεία τῶν κειμένων, ἡ ἐπιτυγχανομένη δι’ εὐρώστου γλωσσομαθείας. Ἀντιθέτως ὁ Boeckh ἥτο ρεαλιστής, δηλ. ἐθεώρει τὴν γνῶσιν τῆς γλώσσης ὡς μέσον πρὸς κατανόησιν τῶν πραγμάτων, ἥτοι τῶν ἐκδηλώσεων τοῦ ἐλληνικοῦ καὶ ρωμαϊκοῦ πολιτισμοῦ καὶ τοῦ ἀρχαίου κλασσικοῦ πνεύματος. Κατὰ τὸν Hermann¹ ὅμως ἡ λεγομένη γνῶσις τῶν πραγμάτων, τῶν συγκεκριμένων στοιχείων τοῦ ἀρχαίου πολιτισμοῦ, περιλαμβάνει ἐκ τοῦ ἀναριθμήτου πλήθους τῶν πραγματικῶν ἐκδηλώσεων τοῦ πολιτισμοῦ τούτου ἐλαχίστας, καθίσταται δὲ μονομερής, ἐάν τις δὲν ἔχῃ τὴν γνῶσιν τῆς γλώσσης. Ἐάν ἡ γνῶσις τῶν πραγμάτων ἥτο τὸ πᾶν διά τὸν φιλόλογον, ἔλεγεν ὁ Hermann, τότε θά ἡδύνατο τις νὰ ὀνομάζεται φιλόλογος, χωρὶς νὰ γνωρίζῃ Ἑλληνικά καὶ Λατινικά, διότι θὰ ἥτο εὔκολον νὰ μάθῃ τὰ πράγματα ταῦτα τοῦ ἀρχαίου πολιτισμοῦ ἐκ μεταφράσεων τῶν ἀρχαίων ἔργων εἰς νεωτέρας γλώσσας. Ἡ διαμάχη αὕτη τῶν δύο φιλολόγων εἶναι ἐνδεικτικὴ τῆς ἀντιθέσεως τῶν δύο φιλολογικῶν ρευμάτων, ἡ ὅποια καὶ παρ’ ἡμῖν ἥρχισε νὰ ἐκδηλώνεται ἀπὸ τοῦ παρελθόντος αἰώνος καὶ συνεχίζεται μέχρι τῶν ἡμερῶν μας.

Τὸν φιλολογικὸν ρεαλισμὸν ἐνεστερνίσθη παρ’ ἡμῖν ὁ δημοτικισμός, ἀντιταχθεὶς κατὰ τοῦ φορμαλισμοῦ τῶν

1. Βλ. Ἰω. Καλιτσουνάκη, Αἱ μεταλλαγαὶ τοῦ σκοποῦ τῆς ἐλληνικῆς φιλολογίας κατὰ τὴν τελευταίαν ἐκατονταετή τηρίδα, Ἀθῆναι 1926. (Ἐπιστημ. Ἐπετηρ. Φιλοσ. Σχολῆς. Α. τόμ.)

παλαιοτέρων φιλολόγων μας μὲ τὰ συναρπαστικὰ συνθήματα: «'Αρκετά πλέον μὲ τὴν γλώσσαν τῶν προγόνων!». «"Οχι τὴν γλῶσσαν, ἀλλὰ τὸν πολιτισμὸν τῶν προγόνων μας χρειαζόμεθα. Τὸ πνεῦμα των, τὰς ἰδέας των, τὰς ἀξίας των!».

Πρέπει νὰ σημειωθῇ, ὅτι ἡ διαμάχη αὐτὴ μεταξὺ τοῦ φιλολογικοῦ φορμαλισμοῦ καὶ ρεαλισμοῦ παρ' ἡμῖν εἶχεν ἀντίκτυπον καὶ εἰς τὴν δλην πνευματικὴν ζωὴν τοῦ ἔθνους καὶ τὴν κλασσικὴν μας παιδείαν, ἰδίως τὴν σχολικὴν, ἡ δοποία ὑφίστατο ἀναλόγους ἄνωθεν ἐπιδράσεις καὶ πιέσεις. Παρὰ τὴν δέξιτητά της δύμας, ἡ διαμάχη κατὰ βάθος ὠφέλησε τὴν φιλολογικὴν ζωὴν τῆς χώρας μας, διότι ἐσυνειδητοποίησε βαθύτερον καὶ κατέδειξε τὴν σημασίαν καὶ τῆς γλώσσης καὶ τῶν πραγμάτων, καὶ τῆς μορφῆς καὶ τοῦ περιεχομένου. Ἐφάνησαν δὲ καὶ αἱ ὑπερβολαὶ καὶ αἱ μονομέρειαι τόσον τῆς μιᾶς, δύσον καὶ τῆς ἄλλης πλευρᾶς. Διότι, δύσον μονόπλευρος καὶ ἀν θεωρηθῆ, δπως καὶ πράγματι εἶναι, δ κατὰ τοὺς φορμαλιστάς περιορισμός τοῦ φιλολογικοῦ πεδίου εἰς μόνην τὴν γλώσσαν καὶ τὴν γλωσσικὴν μορφὴν τῶν ἀρχαίων ἔργων, τόσον ἀφ' ἐτέρου βλαπτικὸν καὶ καταλυτικὸν τῆς ούσίας τῆς φιλολογίας εἶναι τὸ ἄκρον ρεαλιστικὸν αἴτημα, τὸ δποῖον ἐκλαμψάνει τὴν γλώσσαν μόνον ὡς ὅργανον καὶ ὡς μέσον, ἐνῷ εἶναι καθολικὴ πλέον σήμερον ἀρχὴ καὶ τῆς φιλοσοφίας τῆς γλώσσης καὶ τῆς γλωσσικῆς ἐπιστήμης, ὅτι ἡ γλώσσα εἶναι διὰ τὸν φιλόλογον τὸ συναμφότερον: καὶ σκοπὸς αὐτοτελῆς καὶ μέσον πρὸς τὸν σκοπόν, καὶ πνευματικὴ ἀξία αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν, ὡς εἴδομεν, καὶ φορεύς πασῶν τῶν ἀξιῶν τοῦ πολιτισμοῦ.. Τὸ δὲ ἴσχυρότερον κατὰ τοῦ φιλολογικοῦ ρεαλισμοῦ ἐπιχείρημα εἶναι, ὅτι ἡ γνῶσις τοῦ ἀρχαίου πολιτισμοῦ, ἡ πολιτισμογνωσία (*Kulturkunde*) εἶναι κοινὸν ἔργον δλων τῶν ἀρχαιογνωστικῶν ἐπιστημῶν (φιλολογίας, ἴστορίας, ἀρχαιολογίας), ἐνῷ ἐκεῖνο ἀκριβῶς. τὸ δποῖον διαφοροποιεῖ ἐν τῇ ἀρχαιογνωστικῇ περιοχῇ τὴν φιλολογίαν ἀπὸ τῶν ἀδελφῶν τῆς ἐπιστημῶν, ἐκεῖνο τὸ δποῖον ἐκφράζει τὴν ἰδιαιτέραν, τὴν καθαρῶς «φιλολογίαν».

γικήν» ούσίαν της, εἶναι, ὅπως καὶ ἀπὸ τὸ ὄνομα «φιλολογία» φαίνεται, ἀκριβῶς ἡ πρὸς τὸν λόγον φιλία, ἡ στροφὴ τοῦ φιλολόγου πρὸς τὰ μνημεῖα τοῦ λόγου, καὶ δὴ καὶ τὰ λογοτεχνικά, ὡς πρὸς αὐτοσκοπόν, ἐνῷ ταῦτα διὰ τὰς ἀδελφάς τῆς φιλολογίας ἐπιστήμας εἶναι μόνον μέσα ἄγοντα πρὸς τὸν σκοπόν.

”Αν δὲ ἔξ ἄλλου θεωρηθῇ ὡς ὑψιστος κοινωνικὸς σκοπὸς καὶ κορωνίς τοῦ φιλολογικοῦ ἔργου ἡ διὰ τῶν Ἀρχαίων ἀνθρωπιστικὴ παιδεία, ὃν τὸ παιδευτικὸν καὶ ἀνθρωποπλαστικὸν ἔργον τῆς φιλολογίας κατευθύνῃ τὰς προτιμήσεις καὶ τὰ διαφέροντα τοῦ φιλολόγου, ἡ ύπὸ τῶν ρεαλιστῶν αἰτουμένη γνῶσις τοῦ ἀρχαίου πολιτισμοῦ κατὰ μείζονα λόγον δὲν δύναται νὰ σταθῇ ὡς αὐτοτελῆς σκοπὸς τῆς κλασικῆς ἡ ἀνθρωπιστικῆς παιδείας. Διότι δὲ ἀνθρωπισμὸς δὲν εἶναι ἴστορια καὶ γνῶσις καὶ μάθησις περὶ τῶν Ἀρχαίων καὶ χάριν αὐτῶν, ἀλλὰ μόρφωσις διὰ τῶν Ἀρχαίων καὶ μέσω τῶν πνευματικῶν, ἡθικῶν καὶ αἰσθητικῶν ἀξιῶν τοῦ πολιτισμοῦ των χάριν τοῦ συγχρόνου τοῦ Ἀνθρώπου καὶ τῆς συγχρόνου ζωῆς. Ἡ γνῶσις τοῦ πολιτισμοῦ καὶ ἡ ἀρχαιομάθεια εἶναι μία προύποθεσις διὰ τὸν ἀνθρωπισμόν, ἀλλὰ δὲν εἶναι τὸ τέλος, δὲν εἶναι τὸ πᾶν. Οὐχὶ ὁ δῆλος ἴστορικὸς πολιτισμὸς τῶν Ἀρχαίων μορφώνει ἐσαεὶ τοὺς ἀνθρώπους, ἀλλὰ μόνον τὰ ἐπιζήσαντα παραμόνιμα, ὑπεριστορικὰ καὶ ὑπερχρονικὰ στοιχεῖά του. Ταῦτα δὲ εἶναι αἱ δημιουργικαὶ νέου πνευματικοῦ βίου μορφωτικαὶ ἀξίαι καὶ αἱ ἀνθρωποπλαστικαὶ δυνάμεις τῆς Ἀρχαιότητος. Ἄλλ’ αὐταὶ δὲν ὑπάρχουν μόνον εἰς τὸ περιεχόμενον· ὑπάρχουν ἔξισου καὶ εἰς τὴν μορφήν. Ἡ φιλολογία εἰς τὸ ὑψιστὸν στάδιον τῆς πνευματικῆς καὶ κοινωνικῆς της δραστηριότητος, τὴν ἔρμηνείαν δηλαδὴ καὶ ἀνθρωπιστικὴν βίωσιν τῶν καλλιτεχνημάτων τοῦ ἀρχαίου κλασσικοῦ λόγου, τοῦτο ἀκριβῶς τὸ ἔργον ἀσκεῖ: Διὰ μέσου τῶν ἴστορικῶν καὶ ἀτομικῶν στοιχείων μορφῆς τε καὶ περιεχομένου τῶν κλασσικῶν ἔργων ἀναζητεῖ, βιοῖ καὶ καρποῦται τὰς ὑπεριστορικὰς καὶ ὑπερατομικὰς ἀξίας καὶ δυνάμεις τοῦ κόσμου τῶν Ἀρχαίων.

Κατά ταῦτα τὸ ἀποκλειστικῶς ὑπὲρ τῆς πολιτισμογνω-
σίας καὶ κατὰ τῆς σπουδῆς τῆς ἀρχαίας γλώσσης στρεφό-
μενον ρεαλιστικὸν αἴτημα τοῦ δημοτικισμοῦ εἶναι κήρυ-
γμα ἀντιφιλολογικὸν καὶ κατ' οὐσίαν ἀντιανθρωπιστικόν,
ἔβλαψε δὲ καὶ βλάπτει τὴν κλασσικὴν μας παιδείαν πολὺ¹
περισσότερον ἀπὸ δ., τι τὴν ἔβλαψαν τὰ ἐνθουσιώδη κηρύ-
γματα τῶν ὄρθιοδόξων φίλων καὶ ζηλωτῶν τῆς ἀρχαίας
γλώσσης φορμαλιστῶν φιλολόγων μας τῶν δύο παρελ-
θουσῶν γενεῶν. Ή βλάβη δμως ἐκ τοῦ ἀντιγλωσσικοῦ
ρεαλιστικοῦ κηρύγματος τοῦ δημοτικισμοῦ¹ γίνεται ἀκόμη
μεγαλυτέρα, διότι τοῦτο συνδυάζεται μὲν ἔνα ἄλλο βασι-
κὸν αἴτημά του : τὸ αἴτημα τῶν μεταφράσεων, εἰς τὸ πρό-
βλημα τῶν δόποιων εἰσερχόμεθα ἀμέσως.

β) Ἡ διὰ τῶν μεταφράσεων ἐρμηνεία καὶ ἡ παρ' ἡμῖν θέσις
τοῦ προβλήματος τῶν μεταφράσεων.

Ἡ μετάφρασις τοῦ κλασσικοῦ κειμένου εἰς τὴν σύγ-
χρονον γλῶσσαν ἡ εἰς ἔνην γλῶσσαν εἶναι ἐν ἐκ τῶν
ἐκφραστικῶν μέσων τῆς ἐρμηνείας αὐτοῦ, εἶναι καὶ αὐτὴ
μία μορφὴ ἐρμηνείας. Οἱ ἴδιοι μας παλαιότεροι ὀπαδοὶ
τῆς φορμαλιστικῆς ὄρθιοδοξίας ἀντετάχθησαν βιαιότατα
κατὰ τῶν μεταφράσεων, ἐπειδὴ ἔβλεπον εἰς τὴν μετάφρα-
σιν ἐν μέσον, τὸ δόπον οἱ κατ' αὐτοὺς ἔχθροι τῆς κλασ-
σικῆς παιδείας μετεχειρίζοντο πρὸς ἀντικατάστασιν τῶν
πρωτοτύπων κειμένων καὶ σὺν τῷ χρόνῳ πρὸς δριστικὴν
ἀχρήστευσιν αὐτῶν. Τοὺς προτείνοντας τὰς μεταφράσεις
καὶ τοὺς μεταφραστὰς ἔθεωρουν οἱ παλαιότεροι φορμα-
λισταί μας φιλόλογοι ὡς ὑπονομευτὰς τῶν πατρίων καὶ
τῆς φυλῆς, διότι, ὡς ἔλεγον, διὰ τῆς ὑποτιμήσεως τῆς
σπουδῆς τῆς ἀρχαίας γλώσσης ἡ πειλεῖτο βαθμιαίᾳ ἀχρή-
στευσις καὶ ἀντικατάστασις τῶν ἀρχαίων κειμένων διὰ
τῶν μεταφράσεων καὶ ἐπομένως ἀποκεπὴ τῶν πνευματι-
κῶν δεσμῶν τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος μὲ τὴν ἀρχαίαν, ἥτις
εἶναι ἡ πρώτη καὶ θεμελιώδης φάσις τοῦ ἔθνικοῦ μας

1. Πρβλ. Κωνστ. Ι. Βουρβέρη, Μόρφωσις καὶ ἀνθρω-
πισμός, Βόλος, 1946.

βίου, οὕτω δὲ ἡπειλεῖτο κατ' αὐτοὺς καὶ διάσπασις τῆς πνευματικῆς παραδόσεως, ἐνότητος καὶ συνεχείας τοῦ ἔθνους.

‘Αναμφιβόλως οἱ κίνδυνοι οὗτοι θὰ ἔγίνοντο πραγματικοί, ἂν σκοπὸς ἀποκλειστικὸς τῶν μεταφράσεων ἦτο ἡ ἀχρήστευσις τῶν πρωτούπων ἢ ἂν ποτε ἀπεφασίζετο ύπό τῆς πολιτείας, παρασυρομένης, ἡ ἐκβολὴ τῶν πρωτούπων κειμένων ἀπὸ τὰ σχολεῖα καὶ ἡ εἰσαγωγὴ εἰς αὐτὰ τῶν μεταφράσεων πρὸς διδακτικὸύς σκοπούς. ‘Αλλ’ οὕτε τῶν μεταφράσεων ἀποκλειστικὸς σκοπὸς εἶναι νὰ ἀντικαταστήσουν τὰ πρωτότυπα οὕτε εἶναι ποτὲ δυνατόν νὰ διδάσκωνται οἱ συγγραφεῖς εἰς τὰ σχολεῖα μόνον ἀπὸ μεταφράσεων. Πιστεύομεν, δτι οὐδεὶς ἔχεφρων “Ἐλλην πολιτικὸς ἡ ἐκπαιδευτικὸς μεταρρυθμιστὴς μὲ φιλολογικὴν ἐπιστημονικὴν συνείδησιν θὰ καταντήσῃ νὰ προτείνῃ οὐδὲ θὰ κατορθώσῃ νὰ ἐπιβάλῃ τοιαῦτα ύπονομευτικὰ τοῦ ἔθνικοῦ πνευματικοῦ βίου μέτρα. ‘Ως πρὸς τοῦτο λοιπὸν ἥσαν κάπως ὑπερβολικοὶ οἱ φόβοι τῶν παρ’ ἡμῖν παλαιοτέρων ὀρθοδόξων φορμαλιστῶν.

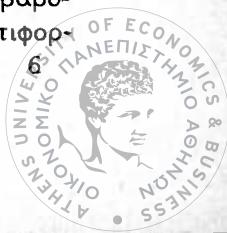
‘Αλλὰ καὶ ὡς πρὸς τὸν σκοπὸν τῶν μεταφράσεων ἡ ἀντίληψις τοῦ συγχρόνου ἀνθρωπισμοῦ εἶναι ἀλλοία. Σήμερον δὲν συμμεριζόμεθα τὴν καὶ τὸ ἀρχὴν κατάκρισιν τῶν μεταφράσεων καὶ τὸ ἀντιμεταφραστικὸν μένος τοῦ ἀειμνήστου καθηγητοῦ Γ. Μιστριώτου.

‘Η σημερινὴ θέσις τοῦ ὑγιοῦς ἀνθρωπισμοῦ ἀπέναντι τοῦ προβλήματος τῶν μεταφράσεων εἶναι καθ’ ἡμᾶς ἡ ἔξῆς: Αἱ μεταφράσεις τῶν κλασσικῶν κειμένων εἶναι ἀναμφιβόλως ἐν πολύτιμον καὶ σχεδὸν μοναδικὸν μέσον πρὸς διάδοσιν τῶν μορφωτικῶν ἀγαθῶν τοῦ κλασσικοῦ πολιτισμοῦ εἰς εύρυτατα λαϊκὰ στρώματα, τὰ δόποια δὲν ἡμποροῦν λόγω τῆς ἀγνοίας τῆς γλώσσης καὶ τῆς μεγάλης ἀποστάσεως τῶν ἐποχῶν νὰ ἐπικοινωνήσουν ἀπ’ εύθειας μὲ τοὺς ἀρχαίους δημιουργούς. Διὰ τοῦτο καὶ μεγάλοι φιλόλογοι, καὶ ἰδικοί μας καὶ ξένοι, ἐφιλοτέχνησαν μεταφράσεις τῶν Κλασσικῶν. Πρὸς τούτοις ἡ μεταφραστικὴ ἐργασία εἶναι διὰ τὸν μεταφραστὴν φιλόλογον ἐν μέσον

ὅπως οὗτος ἐκφράσῃ μὲ τὴν νέαν γλῶσσαν καὶ τὰ νέα ἐκφραστικά ἐν γένει μέσα τὸ φιλολογικὸν ἔρμηνευτικόν του βίωμα ἀπὸ τὴν οἰκείωσίν του μὲ τοὺς Κλασσικούς. Μία καλὴ μετάφρασις κλασσικοῦ ἔργου ἀπαιτεῖ διπλοῦν ταυτόχρονον ἀγῶνα τοῦ μεταφραστοῦ φιλολόγου: ἀφ' ἐνδεῖ μὲ τὴν ἀρχαίαν γλῶσσαν καὶ τὸ ἀρχαῖον πνεῦμα, ἀφ' ἑτέρου δὲ καὶ ταυτοχρόνως μὲ τὴν σύγχρονον γλῶσσαν καὶ τὸ σύγχρονον πνεῦμα. Ἡ μετουσίωσις αὕτη τοῦ ἀρχαίου εἰς τὸ νέον, ἡ πράγματι ἀγωνιστική προσπάθεια διὰ μίαν ὅσον τὸ δυνατὸν ἀρτιωτέραν ψυχικοπνευματικὴν ἀνταπόκρισιν τῆς μεταφράσεως πρὸς τὸ ἀρχαῖον πρωτότυπον, καὶ ὡς πρὸς τὰ ἄλλα καὶ ἴδιας ὡς πρὸς τὴν ἐνότητα καὶ τὴν ἀρμονίαν μορφῆς καὶ περιεχομένου, παρέχει εἰς τὸν μεταφραστὴν ἔξαίρετον εἰδολογικὴν· ἀνθρωπιστικὴν μόρφωσιν. Ἡ μεταφραστικὴ δύμως τάσις δύναται νὰ βλάψῃ τὸν ἀληθῆ ἀνθρωπισμόν, δταν ἐνισχύεται, ὡς εἴπομεν, ἀπὸ τὴν ἐσφαλμένην γνώμην, δτι αἱ μεταφράσεις ἡμποροῦν νὰ ἀντικαταστήσουν ἡ νὰ ἀχρηστεύσουν τὸ ἀρχαῖον πρωτότυπον. Διότι ἀληθινὴ καὶ γνησία κλασσικὴ παιδεία, ἐπιδιώκουσα τὴν πλήρη πραγματοποίησιν τῶν ἀνθρωπιστικῶν σκοπῶν της, εἶναι ἐντελῶς ἀδύνατον νὰ νοηθῇ χωρὶς ἅμεσον καὶ ἀπ' εύθειας ἐπαφὴν μὲ πρωτότυπα καὶ δημιουργούς, χωρὶς ἀνάγνωσιν ἀπὸ τοῦ πρωτοτύπου κειμένου. Διὰ τοῦτο, παραλλήλως πρὸς τὴν ρεαλιστικὴν τάσιν, δπως καταστήσωμεν τὰ κλασσικὰ κείμενα προσιτά εἰς τοὺς πολλοὺς διὰ τῶν μεταφράσεων, πρέπει νὰ ἐκδηλώνεται καὶ νὰ συμβαδίζῃ καὶ ἡ γνησίως ἀνθρωπιστικὴ τάσις: νὰ ὑψώσωμεν ὅσον τὸ δυνατὸν περισσοτέρους, ἀξίους δύμως, πρὸς τὰ πρωτότυπα κείμενα διὰ τῆς διαδόσεως ἀληθινῆς κλασσικῆς παιδείας.

Ἡ παραλληλιστικής καὶ τῆς ὄντως ἀνθρωπιστικῆς, δὲν σημαίνει καὶ ἵσοτιμίαν αὐτῶν. Ὁ δημοτικισμός, ἐν τῇ γενικωτέρᾳ ἐννοίᾳ του ὡς πνευματικοῦ ρεύματος τῆς νεωτέρας· Ἐλλάδος, ἔξαιρέσει δλίγων φιλολόγων δημοτικιστῶν, βαρύνεται ύπὸ τῆς εὐθύνης, δτι μὲ τὴν μισόλογον καὶ ἀντιφορ-

μαλιστικήν στάσιν του πρὸς τοὺς Κλασσικοὺς ὅχι μόνον δὲν ἀνεγνώρισε τούλαχιστον αὐτὴν τὴν Ἰσοτιμίαν, ἔστω, τῶν δύο τάσεων — τὴν ὁποίαν δμως, ὡς εἴπομεν, ἡμεῖς δὲν παραδεχόμεθα, — ὅχι μόνον δὲν τὴν κατέστησε συνειδητήν, ὥστε νὰ γίνουν εἰς πάντας γνωστὰ τὰ περιωρισμένα ὅρια τῆς διὰ τῶν μεταφράσεων μορφώσεως, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰς ἀπεριορίστους μορφωτικὰς δυνατότητας τῆς ἀναγνώσεως τῶν πρωτοτύπων, ἀλλ’ ἀντιθέτως ὁ δημοτικισμὸς εἰς τὴν μεγάλην του πλειονότητα ἡνέχθη, διὰ νὰ μὴ εἴπω ἐκαλλιέργησε, καὶ πάντως διὰ τῶν ἀκροτενῶν ἀντιπροσώπων του ἔξεφρασε καὶ ἐκφράζει τὴν ἀντίληψιν, δτὶ οἱ Κλασσικοὶ εἰς τὸ μέλλον πρέπει νὰ διαβάζωνται καὶ εἰς τὰ σχολεῖά μας καὶ ἐκτὸς αὐτῶν ἀπὸ μεταφράσεων. Μόνον εἰς τὰς φιλοσοφικὰς σχολὰς τῶν πανεπιστημίων ἀφίνουν θέσιν διὰ τοὺς Κλασσικοὺς οἱ ἄκροι, ὅπαδοι τοῦ ρεαλισμοῦ.

Τοιαῦτα γοητευτικὰ κηρύγματα, προερχόμενα κατὰ κανόνα &πὸ δημοτικιστὰς λογίους, καὶ, ἀτυχῶς, καὶ ὀλίγους τινὰς φιλολόγους, εύρισκουν εὔκόλως ἀπῆχθισν εἰς τοὺς πολλούς, οἱ ὁποῖοι, κατὰ τὸν Θουκυδίδην, συνήθωσαν, «ἐπὶ τὰ ἑτοῖμα μᾶλλον τρέπονται». ‘Υπ’ οὐδενὸς δμως φρονίμου φιλολόγου εἶναι δυνατὸν νὰ γίνουν τὰ περὶ μεταφράσεων κηρύγματα αὐτοῦ τοῦ εἴδους ἀποδεκτὰ διὰ τοὺς ἔξῆς λόγους :

Πρῶτον καὶ κύριον : δὲν ἔχομεν καλὰς μεταφράσεις τῶν Κλασσικῶν, πλὴν πολὺ ὀλίγων ἔξαιρέσεων. Ἀλλά, καὶ ἂν ὑποθέσωμεν, δτὶ ἀποκτῶμεν κάποτε καλὰς μεταφράσεις, αὗται δὲν θὰ εἶναι ποτὲ ἀπηλαγμέναι τῶν γνωστῶν ἀναποφεύκτων μειονεκτημάτων πάσης μεταφράσεως καὶ δὲν θὰ παύσουν νὰ εἶναι ὡχρὰ «ὑποκατάστατα» τῶν πρωτοτύπων κειμένων, ξένα πρὸς τὸν ἀληθῆ καὶ γνήσιον ἀνθρωπισμόν. Ἐν ἀπὸ τὰ βασικὰ μειονεκτήματα μεταφράσεως κλασσικοῦ ἐλληνικοῦ κειμένου, ἀκόμη καὶ τῆς καλυτέρας, εἶναι τὸ δτὶ αὕτη παραμερίζει καὶ ἀχρηστεύει ἐν βαθύτατα ἀνθρωπιστικὸν καὶ ἐλληνικὸν στοιχεῖον: τὸ στοιχεῖον τῆς γλωσσικῆς μορφῆς. Ἡ μετάφρασις ἀντικαθί-

στὰ τὴν πηγαίαν καὶ γνησίαν μορφὴν τοῦ πρωτοτύπου κειμένου μὲ μίαν ἄλλην, ὅχι πηγαίαν, ὅχι πρωταρχικήν, ὅχι ἀρχαίαν ἑλληνικήν. Μόνον δὲ ἄγευστοι ἑλληνομαθείας καὶ φιλοσοφίας τῆς γλώσσης εἶναι δυνατὸν νὰ ἀμφισβητήσουν τὴν μεγίστην μορφωτικὴν ἐπίδρασιν, τὴν ὁποίαν ἀσκεῖ εἰς πνεῦμα καὶ ψυχὴν ἡ συστηματικὴ καὶ φιλοσοφημένη σπουδὴ τῆς ἀρχαίας γλώσσης καὶ ἡ βίωσις τῆς πηγαίας ἐλληνικῆς μορφῆς.

Δεύτερον: οὐδεμία πεπολιτισμένη χώρα εἰς τὸν κόσμον ἐσκέφθη μέχρι σήμερον νὰ χρησιμοποιήσῃ πρὸς διδακτικούς καὶ μορφωτικούς σκοπούς ἀποκλειστικῶς τὰς μεταφράσεις καὶ εἰς ἀντικατάστασιν τῆς ἀπὸ τοῦ πρωτοτύπου διδασκαλίας. Ἀπό τινος εἰσήχθη εἰς τινας χώρας ἐν λίαν περιωρισμένη κλίμακι ἡ ἀπὸ μεταφράσεων μελέτη κειμένων, ἀλλὰ μόνον ὡς εἶδός τι ἐπικουρικοῦ ἀναγνώσματος καὶ συμπληρώματος τῆς ἀπὸ τοῦ πρωτοτύπου ἀναγνώσεως αὐτῶν, ἀποτελούσης τὸ κύριον μέρος τῆς γλωσσικῆς διδασκαλίας. Ἐν λοιπὸν γίνωνται αὐτὰ εἰς τοὺς ξένους λαούς, τῶν ὁποίων οἱ Ἀρχαῖοι "Ἐλληνες δὲν εἶναι φυλετικοὶ πρόγονοι, ἐπιτρέπεται ήμεῖς οἱ "Ἐλληνες τῆς νεωτέρας ἐποχῆς ἔλαφρῷ τῇ συνειδήσει νὰ δεχθῶμεν νὰ ἀχρηστεύσωμεν τὰ πρωτότυπα κείμενα τῶν πνευματικῶν θησαυρῶν μας; Διδασκαλία τῶν Ἐλλήνων Κλασσικῶν εἰς τὰ σχολεῖα μόνον ἀπὸ νεοελληνικῶν μεταφράσεων σημαίνει οὐσιαστικά κατάργησιν τοῦ μαθήματος τῶν Ἀρχαίων Ἐλληνικῶν, ἥτοι ἐσκευμένην ἀποκοπὴν πάσης γλωσσικῆς καὶ μορφολογικῆς ριζώσεως τοῦ νεοελληνικοῦ βίου καὶ λόγου εἰς τὸν ἀρχαίον ἑλληνικὸν καὶ ἐκμηδένισιν τῆς σπουδαιοτέρας δυνατότητος πρὸς ἀνανέωσιν τῶν ὑπερχρονικῶν ἐνωτικῶν δεσμῶν τῆς συγχρόνου φάσεως τοῦ ἑθνικοῦ βίου μὲ τὴν πρώτην καὶ θεμελιώδη φάσιν του, ἥτοι τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικήν. Καταργουμένης δὲ τῆς διδασκαλίας τῶν Ἀρχαίων Ἐλληνικῶν εἰς τὰ κατ' ἔξοχὴν ἑλληνικά καὶ ἑθνικά μας σχολεῖα, τὰ γυμνάσια, ἡ ἐν αὐτοῖς ἐκπαιδευομένη ἡγέτις τάξις θὰ στερηθῇ τοῦ κυριωτέρου μέρους τῶν μορφωτικῶν ἀγαθῶν τῆς μέσης παιδείας καὶ τοῦ ἑθνικοπνευματικοῦ

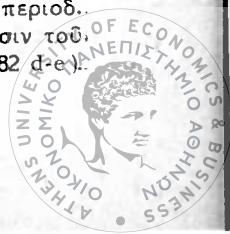

έρματος αύτής. Εῦκολον δὲ θά ἦτο, οὕτως ἀνερμάτιστος· καὶ ἀβοήθητος, νὰ παραδοθῇ ἔπειτα εἰς οίανδήποτε ἐφῆμερον παγιδευτικὴν πνευματικὴν ἥ ἄλλην ροπήν.

Τοιοῦτοι δύμας ἀπόφοιτοι γυμνασίου; ἄγευστοι δηλαδὴ τελείως τοῦ ἀρχαίου Ἑλληνικοῦ λόγου, πῶς εἶναι δυνατὸν ἐντὸς μιᾶς τετραετίας εἰς τὴν φιλοσοφικὴν σχολὴν τοῦ πανεπιστημίου νὰ εἰσαχθοῦν τὸ πρῶτον εἰς τὴν ἀρχαίαν γλώσσαν, νὰ τὴν κάμουν κτῆμά των· καὶ νὰ γίνουν ἀληθινοὶ ἐρμηνευταὶ καὶ φορεῖς τοῦ ἀνθρωπιστικοῦ· ἰδεώδους εἰς τὴν ἔθνικὴν κοινωνίαν;

Εἴμεθα βέβαιοι, δτὶς ἡ ἐπιστημονικὴ καὶ ἀνθρωπιστικὴ συνείδησις παντὸς ἀληθινοῦ «Ἐλληνος φιλολόγου», ἀσχέτως πρὸς τὰ γλωσσικά του φρονήματα, εἶναι ἀδύνατον νὰ ἐπιδοκιμάσῃ προτάσεις καὶ σχέδια, ὡς τὰ ἀνωτέρω, καὶ νὰ ἐπιτρέψῃ νὰ «μωρανθῇ τὸ ἄλας» τοῦ πνευματικοῦ βίου καὶ τῆς ἔθνικῆς μορφώσεως εἰς τὴν κοιτίδα τοῦ ἀνθρωπισμοῦ. Οὐδεμία δελεαστικὴ σειρηνῳδία εἶναι ίκανὴ νὰ καλύψῃ τὴν εὔκρινή καὶ θαρραλέαν φωνὴν πάσης φιλολογικῆς ψυχῆς, καθ' ἣν ἀρχὴ καὶ θεμέλιον τῆς Ἑλληνικῆς παιδείας καὶ ζύμη τοῦ ἀνθρωπισμοῦ εἶναι ἡ συνεχής καὶ ἐντατικὴ σπουδὴ καὶ καλλιέργεια τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς γλώσσης καὶ ἡ ἀμεσος «θέα» τῆς κλασσικῆς Ἑλληνικῆς μορφῆς καὶ ἐντὸς τῶν σχολείων καὶ πανεπιστημίων καὶ ἑκτὸς αὐτῶν, εἰς δσας περιοχάς τοῦ πνευματικοῦ βίου ὑπάρχουν εὑμενεῖς προϋποθέσεις κλασσικῆς μορφώσεως. Σιγὴ τῶν κλασσικῶν φιλολόγων εἰς τὴν προκειμένην περίπτωσιν θά ἐσήμαινεν ἔνοχον ἀνοχὴν τῶν ἀντιφιλολογικῶν τούτων κηρυγμάτων καὶ σύμπραξιν μὲ τὴν ἀντιανθρωπιστικὴν καὶ ἀνθελληνικὴν μισολογίαν¹. «Ἄν δὲ

1. Τὸν σύνδεσμον τῆς μισολογίας μὲ τὴν ἀγριότητα καὶ τὴν ἀπανθρωπίαν τονίζει ὁ Πλάτων εἰς ἐν περιφημονὸς χωρίον τῆς «Πολιτείας» του (Γ 411 d-e), τὸ δόποιὸν ἐρμηνεύομεν εἰς τὸ περὶ «Ἐλληνικοῦ ἀνθρωπισμοῦ» ἡμέτερον μακρὸν ἀρθρὸν ἐν τῷ τόμῳ «Ἐλλάς» τοῦ Ἐγκυλ. Λεξικοῦ τοῦ περιοδ. «Ἡλιος». Ἀντιθέτως δὲ αὐτὸς Πλάτων ἔξαίρει τὴν σχέσιν τοῦ φιλολόγου μὲ τὸν φιλόσοφον (Πολιτ. Θ 582 d-e).

παραπονούμεθα διά τὴν χαμηλὴν στάθμην τῆς κλασσικῆς μας παιδείας εἰς σχολεῖα καὶ πανεπιστήμια σήμερον, δτε τὰ Ἀρχαῖα Ἑλληνικά διδάσκονται ἐπὶ ἔξαετίαν εἰς τὰ γυμνάσια, εἶναι εὔκολον νὰ φαντασθῇ τις, ὅποιου εἴδους θά εἶναι εἰς τὸ μέλλον αἱ κλασσικαὶ ἐλληνικαὶ σπουδαὶ εἰς τὰ πανεπιστήμια μας, ἀν τυχὸν ἡ Κίρκη τῶν «συγχρονισμῶν» καὶ τῶν «νεωτερισμῶν» παρασύρῃ τὴν πολιτικὴν μας ἡγεσίαν νὰ υίοθετήσῃ «ρεαλιστικά» ἐκπαιδευτικὰ προγράμματα, τὰ δποῖα θά ἔχουν ως ἀποτέλεσμα τὴν βαθμιαίαν ἐκβαρβάρωσιν τῶν Ἑλλήνων διὰ τῆς καταργήσεως τῆς διδασκαλίας τῶν Ἀρχαίων Ἑλληνικῶν εἰς τὰ σχολεῖα!

γ) Ἀναλυτικὴ ἔρμηνεία — συνθετικὴ ἔρμηνεία.

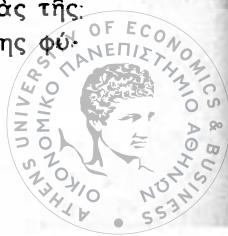
Μίαν ἄλλην διάκρισιν παρουσιάζει τὸ ἔρμηνευτικὸν ἔργον: τὴν διάκρισιν μεταξὺ τῆς ἀναλυτικῆς καὶ τῆς συνθετικῆς πλειωρᾶς του. Ἡ κατανόησις τοῦ ὑπὸ ἔρμηνείαν λογοτεχνήματος ἐπιδιώκεται ἄλλοτε μὲν διὰ τῆς ἀναλύσεως αὐτοῦ εἰς τὰ στοιχεῖα του, ἄλλοτε δὲ συνθετικῶς, δι’ ἀμέσου ἐποπτείας καὶ γενικῆς συλληψεως τοῦ νοήματός του. Ἡ ἀναλυτικὴ ἔρμηνεία εἶναι συχνάκις προεργασία τῆς συνθετικῆς κατανοήσεως, ἃν καὶ εἰς τὰς πνευματικὰς ἐπιστήμας, ως ἀπὸ τῶν Ἀρχαίων ἥδη κατέστη σαφές¹, κατὰ κανόνα προηγεῖται τῆς ἀναλύσεως τῶν ἐπὶ μέρους ἡ σύλληψις τοῦ καθολικοῦ νοήματος. Ἄλλ’ οὐχὶ σπανίως καὶ εἰς τὰς πνευματικὰς ἐπιστήμας, ἵδιως δὲ εἰς ὠρισμένους τομεῖς αὐτῶν, ἐφαρμόζεται ἡ κατὰ τὸ πρότυπον τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν ἐπαγγεικῶς χωροῦσα μέθοδος ἀπὸ τῶν ἐπὶ μέρους εἰς τὰ καθόλου. Τοῦτο γίνεται καὶ εἰς τὴν κλασσικὴν φιλολογίαν, κατ’ ἔξοχὴν δὲ εἰς τὸν γλωσσικὸν καὶ πραγματολογικὸν ἐκεῖνον τομέα τῆς ἀρχαίας πολιτισμογνωσίας, δόποιος ὑπόδειται κυρίως εἰς ἀκριβολόγον διερεύνησιν καὶ ἔξακριβωσιν διὰ θετικιστικῆς

1. Πρβλ. Ἀριστοτέλ. Πολιτικ. A 2.1253 a 20: «τὸ γάρ ὅλον πρότερον ἀναγκαῖον εἶναι τοῦ μέρους». Βλ. καὶ ἀνωτέρω σ. 30 κ. ἐ.

μεθόδου. Τῆς μεθόδου ταύτης μορφὴ εἶναι καὶ ἡ ἀναλυτικὴ ἐρμηνεία· διὸ καὶ κρίνομεν ἀναγκαῖον νὰ προσθέσωμεν ἐνταῦθα δλίγα τινά, ἀναγόμενα εἰς τὴν φύσιν καὶ τὰ δρια τοῦ θετικισμοῦ ἐν τῇ συγχρόνῳ φιλολογίᾳ.

Τὸ θετικιστικὸν πνεῦμα ἀπέβη κυριαρχικὸν σχεδὸν εἰς τὴν φιλολογίαν κατὰ τὸν παρελθόντα αἰῶνα, καθ' ὃν διεμορφώθησαν αἱ εἰς ἀκρίβειαν ἀνυπέρβλητοι, ἀμιλλώμεναι πρὸς τὰς τῶν θετικῶν ἐπιστημῶν, φιλολογικαὶ μέθοδοι. τῆς συλλογῆς, παρατηρήσεως, ἔξακριβώσεως, ταξινομήσεως, συγκρίσεως, στατιστικῆς κ.λπ. τῶν γραμματικῶν, συντακτικῶν καὶ λοιπῶν φαινομένων τῶν ἀρχαίων κλασσικῶν γλωσσῶν καὶ τῶν ἐπὶ μέρους πραγματικῶν ἐκδηλώσεων τοῦ ἀρχαίου βίου καὶ πολιτισμοῦ, καθόσαν οὕτος κατοπτρίζεται καὶ ἐκφράζεται εἰς τὰ ἀρχαῖα κείμενα καὶ γραπτὰ ἐν γένει μνημεῖα τοῦ λόγου. Ἀναμφιβόλως ἡ θετικιστικὴ σκέψις συνετέλεσε πολὺ εἰς τὴν διαμόρφωσιν τοῦ ἰδιαιτέρου ἐκείνου ἀκριβολογικοῦ φιλολογικοῦ πνεύματος, εἰς δὲ διελονται τεραστίας σημασίας ἐπιτεύγματα καὶ κατορθώματα τῆς φιλολογικῆς ἐπιστῆμης τοῦ τε παρελθόντος καὶ τοῦ συγχρόνου αἰῶνος. Ἡ ἀναζήτησις, συλλογὴ, ἀνάγνωσις καὶ ἀντιβολὴ παπύρων καὶ χειρογράφων κωδίκων, ἡ ἐκδοτικὴ τεχνική, αἱ παντοῖαι ἀποδελτιώσεις, ἡ συλλογὴ καὶ δὲ ἔλεγχος τῶν πραγματικῶν καὶ ἴστορικῶν δεδομένων τῆς φιλολογικῆς ἐρμηνείας, ἡ συλλογὴ, ἡ συστηματικὴ κατάταξις καὶ ἐν μέρει καὶ ἡ ἐρμηνεία γλωσσικῶν φαινομένων, ἡ συλλογὴ καὶ κριτικὴ ἐκδοσις τῶν ἀποσπασμάτων ποιητῶν καὶ συγγραφέων, αἱ πάσης ἐν γένει φύσεως ἀποθησαυριστικαὶ ἔργασίαι, δὲ ἔλεγχος τῆς γνησιότητος, ἡ χρονολόγησις ὀλοκλήρων ἔργων ἡ μερῶν ἡ ἡ ἔξακριβωσις καὶ χρονολόγησις στρωμάτων αὐτῶν, ὡς καὶ πλεῖστα ἄλλα παραπλησίου τύπου φιλολογικὰ ἔργα, διὰ νὰ ἀχθοῦν εἰς αἴσιον πέρας, ἀπαιτοῦν κατ' ἀρχὴν παρατηρητικότητα, ὑπομονὴν καὶ ἐπιμονὴν, ἐπιμέλειαν μελίσσης, ἀκρίβειαν φαρμακευτικοῦ ζυγοῦ. Εἰς δλας αὐτὰς τὰς περιπτώσεις ἐπιβάλλεται κατ' ἀρχὴν δυσπιστία πρὸς τὰς πηγὰς τῆς φιλολογικῆς γνώσεως, αύστηρὸς ἔλεγχος τῶν πάσης φύ-

σεως (γραμματειακής, ιστορικής, άρχαιολογικής) δεδομένων καὶ ἐν γένει μεθοδολογική διαδικασία, κατευθυνομένη ύπό ἄκρως ἀκριβολογικοῦ θετικιστικοῦ πνεύματος. Δὲν σώζουν ἐνταῦθα αἱ αἰσθητικαὶ καὶ φιλοσοφικαὶ πτήσεις οὐδὲ ἡ ἀφ' ὑψηλοῦ «θέα» τῶν συγκεκριμένων πραγμάτων. Καὶ τῷ ὅντι ἔως ἔδω ἥτο, εἶναι καὶ θὰ εἶναι ἀναμφιβόλως ἀπαραίτητον καὶ ἀναντικατάστατον τὸ θετικιστικὸν πνεῦμα. Εἶναι ἡ περιοχὴ ἡ ὁ τομεὺς ἐκεῖνος τῆς φιλολογικῆς δραστηριότητος, εἰς τὸν ὅποιον εἶναι ἐνδεδειγμένη μόνον ἡ λεπτολόγος καὶ αὐστηρῶς φυλοκρινοῦσα μέθοδος τῶν θετικῶν ἐπιστημῶν, εἰς ταύτην δὲ τὴν περιοχὴν περιλαμβάνεται καὶ ἡ ἀναλυτικὴ ἔρμηνεία.

Κατὰ τὴν ἀναλυτικὴν φάσιν τῆς ἔρμηνείας ὁ φιλόλογος ἀσκεῖ τὴν ἔρμηνευτικὴν του δραστηριότητα, ἀναλύων τὸ σύνολον ἔργον εἰς τὰ στοιχεῖα του. Τοιούτων ἀναλυτικῶν ἔρμηνειῶν παραδείγματα εὑρίσκομεν εἰς ὅλας τὰς ἔρμηνευτικάς ἑκδόσεις κειμένων καὶ ἴδιως εἰς τὰς ἀναλυτικὰς εἰσαγωγὰς αὐτῶν ἡ εἰς ἔρμηνευτικὰ ἡ διασαφητικὰ σχόλια καὶ παρατηρήματα, ἀναφερόμενα εἰς τὰ καθ' ἔκαστον γλωσσικά, πραγματολογικά καὶ ἰδεολογικά στοιχεῖα τοῦ ἔργου ἡ εἰς εἰδικὰ γνωρίσματα αὐτοῦ ἡ εἰς μερικὰ χαρακτηριστικά τοῦ συγγραφέως του, ἐνὶ λόγῳ εἰς λεπτομερείας ἐν γένει εἴτε τῆς μορφῆς εἴτε τοῦ περιεχομένου. Πάντα ταῦτα τὰ ἐπὶ μέρους ἔρμηνευτικὰ παρατηρήματα συντελοῦν εἰς τὴν ἀναλυτικὴν κατανόησιν, τῆς ὁποίας ἔχει πλείστην ἀνάγκην ἡ ἔρμηνεία τῆς ἀρχαίας λογοτεχνίας, λόγῳ τῆς πυκνότητος τῆς ἀρχαίας σκέψεως καὶ ἐκφράσεως, τῆς χρονικῆς ἀφ' ἡμῶν ἀποστάσεως τοῦ ἀρχαίου κόσμου καὶ τῆς ἐν γένει ὑφῆς καὶ συνθέσεως τῶν κλασσικῶν ἔργων.

'Αλλ' ἡ ἀναλυτικὴ ἔρμηνεία μόνη εἶναι ἀνεπαρκής. Εἰς τὰς ἀνωτέρω περιπτώσεις εἶναι προφανής ἡ διὰ τὴν φιλολογίαν αὐτάρκεια τοῦ θετικιστικοῦ πνεύματος. Δὲν συμβαίνει δμως τὸ αὐτὸν καὶ εἰς ἄλλους ὑπερκειμένους τομεῖς καὶ ἄλλας λεπτοτέρας ὑφῆς καὶ συνθετωτέρας φάσεις τῆς φιλολογικῆς δραστηριότητος, δι' ἃς ἡ θετικιστικὴ φιλο-

λογία δείκνυται άνισχυρος καὶ ἐλάχιστα ἰκανοποιητική. Πλὴν δὲ τούτου ἡ θετικιστικοῦ πνεύματος ἐμφορουμένη ἀναλυτικὴ ἔρμηνεία, δταν ίδιας ἀσκῆται ὑπὸ μετρίων καὶ ἀψύχων φιλολόγων, εἶναι δυνατὸν νὰ ἐκφυλισθῇ εἰς παντελῶς μηχανικὴν ἀσχολίαν. Τυραννεῖται ἀπὸ ἀτέρμονας προερμηνευτικάς «ἀποδελτιώσεις», χάνεται εἰς τὴν μικρολεπτομέρειαν, ἀποτελματώνεται εἰς τενάγη ἐπιφανειακῶν καὶ μικρολόγων παρατηρήσεων, ἐκ τούτων δὲ ἔξαντλουμένη, καθίσταται ἀνίκανος νὰ διακρίνῃ τὸ οὐσιώδες ἀπὸ τὸ ἐπουσιώδες, νὰ χαράξῃ γενικάς συνδετηρίους γραμμάς καὶ νὰ προχωρήσῃ πέρα τῆς λεπτομερείας εἰς ἀξιολογοῦσαν καθολικὴν ἐποπτείαν ἔργων καὶ δημιουργῶν. Τὸ θεμελιώδες μειονέκτημα τῆς θετικιστικῶς χωρούσης ἀναλυτικῆς ἔρμηνείας εἶναι, δτι αὕτη ἀρχίζει καὶ τελειώνει μὲ τὴν ἔξακριβωσιν καὶ ἀτελῆ κατανόησιν τῆς λεπτομερείας· δὲν ὑψιοῦται εἰς τὴν πρὸς τὴν φύσιν τῆς φιλολογίας ὡς πνευματικῆς ἐπιστήμης σύμφωνον γενικὴν θεώρησιν καὶ ἔρμηνείαν τοῦ ὅλου, εἴτε ἔργου εἴτε λογοτεχνικῆς προσωπικότητος. Ταῦτα εἶναι τὰ πεπερασμένα ὅρια τῆς θετικιστικῆς καὶ ἀναλυτικῶς κατανοούσης φιλολογίας, τὰ ὅποια ἥγαγον πολλοὺς φιλολόγους, ίδιας ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ πνευματοκρατικοῦ ρεύματος τοῦ τέλους τοῦ 19ου αἰώνος καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ συγχρόνου, εἰς ἀντίδρασιν κατὰ τῆς μηχανοποιήσεως, πρὸς τὴν ὅποιαν ἔτεινεν ὁ φιλολογικὸς θετικισμός.

“Ηδη ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ αἰώνος μας ἥρχισε νὰ ἐκδηλώνεται ὁ πόθος πρὸς ἀνανέωσιν καὶ ἀναβάπτισμα τῆς φιλολογικῆς ἐπιστήμης εἰς τὴν κολυμβήθραν τῶν νέων πνευματοκρατικῶν ναμάτων. Τὸ τεθὲν βασικὸν ἔρωτημα ἦτο, ἃν ἡ θετικιστικὴ φιλολογία, ἡ περὶ τὴν λεπτομερειακὴν μόνον ἔρευναν κατατριβούμένη καὶ εἰς ἀναλυτικὴν ἔρμηνείαν ἔξαντλουμένη, ἡς βεβαίως ἀνεγνωρίζοντο αἱ μέχρις ὠρισμένων ὅριων ἀναμφισβήτητοι ὑπηρεσίαι, ἦτο ἵκανὴ νὰ ἀνταποκριθῇ εἰς τὴν πνευματικοῦ τοῦ ὑποκειμένου τῆς καὶ εἰς τοὺς ἐπιστημονικούς σκοπούς της, ὡς οὗτοι ἐφωτίζοντο ὑπὸ τῆς νέας θεωρίας τῶν πνευματικῶν ἐπιστημῶν. Πρὸ παντὸς προεβάλλετο ἡ διαπορία,

άν δ φιλολογικός θετικισμός τοῦ 19ου αἰώνος εἶχε τὴν πνοήν καὶ τὴν δύναμιν νὰ ἀσκήσῃ καὶ ἐμψυχώσῃ τὴν κοινωνικὴν διακονίαν τῆς κλασσικῆς φιλολογίας, ἥτοι τὴν ἀνθρωπιστικὴν λειτουργίαν της. Τὸ φιλολογικὸν κλῖμα, πιεζόμενον ὑπὸ τῆς ἀποπνικτικῶς ἡρῷας ἀτμοσφαίρας τοῦ θετικισμοῦ, ἔχρειάζετο μίαν νέαν δροσεράν καὶ ζωογόνον πνοήν.

’Απὸ τὴν νοσταλγίαν αὐτὴν προῆλθεν ἡ περὶ τὸν κορυφαῖον φιλόλογον καὶ διδάσκαλὸν μου Werner Jaeger κίνησις τοῦ τρίτου ἀνθρωπισμοῦ καὶ ἐν γένει ἡ σύγχρονος φιλολογικὴ ἐπιστήμη¹. ’Υπὸ τὸ πνεῦμα δὲ καὶ τὴν παρόρμησιν τῆς νέας ταύτης κινήσεως, προσαρμοζομένης πρὸς τὴν ἴδικήν μας ἀπωτέραν καὶ ἐγγυτέραν φιλολογικὴν παράδοσιν, ἀνελάβομεν διὰ τῆς παρούσης μελέτης, τῶν προηγουμένων συναφῶν δημοσιευμάτων καὶ τῆς πανεπιστημιακῆς διδασκαλίας ἡμῶν μίαν γενικωτέραν παρ’ ἡμῖν προσπάθειαν θεμελιώσεως τῆς φιλολογικῆς ἐπιστήμης ἐπὶ τοῦ μεθοδολογικοῦ ἐδάφους τῶν πνευματικῶν ἐπιστημῶν².

1. Βλ. σχετικῶς τὰ περὶ 1) «Ἐλληνικοῦ ἀνθρωπισμοῦ» καὶ 2) τοῦ ἐπιφανοῦς φιλολόγου Felix Jacoby ἡμέτερα ἄρθρα ἐν τῷ Ἐγκυλοπαιδικῷ λεξικῷ τοῦ περιοδικοῦ «Ἡλιος», ὡς καὶ τὸ περὶ Werner Jaeger λαμπρὸν ἄρθρον τοῦ Κωνστ. Γεωργούλη αὐτόθι.

2. Ἀντίδρασιν κατὰ τοῦ φιλολογικοῦ θετικισμοῦ καὶ γενικώτερον τοῦ «δρθιολογισμοῦ» τῆς συγχρόνου ἐπιστήμης ἀποτελεῖ καὶ ἡ γνωστὴ κίνησις τοῦ περὶ τὸν Γερμανὸν ποιητὴν Stephan George τοῦ κύκλου ποιητῶν καὶ λογίων (George - kreis), ἔξ οὗ προῆλθε σειρὰ ἐρμηνευτικῶν (Βιογραφικῶν, ἴστορικῶν κ.ἄ.) ἔργων. Οἱ περὶ τὸν George, θεωροῦντες ἔαυτοὺς ὡς τοὺς κατ’ ἔξοχὴν πνευματικοὺς κληρονόμους τοῦ Bierckhardi καὶ τοῦ Nietzsche, ἀντέταξαν τὴν ἴδικήν των νέαν περὶ ἴστοριας ἀντίληψιν εἰς τὴν ἴστορικὴν ἐπιστήμην τῆς παροδόσεως καὶ τὴν «νέαν» γενικήν των ἐπιστήμην (τὴν κατὰ Vico «scienza nuova») εἰς τὴν παλαιάν, τὴν γνωστὴν φιλολογίαν καὶ τὴν παραδεδομένην ἐρμηνευτικήν καθόλου μέθοδον. Ἡ νέα ἐπιστήμη τοῦ κύκλου θεμελιώνται ἐπὶ τοῦ περιφήμου δόγματος τοῦ Nietzsche: «die Wissenschaft unter der Optik der Kunst, die Kunst unter der Optik des Lebens treiben». Ο περὶ τὸν George κύκλος διὰ

3. Ένότης τοῦ ἔργου τῆς ἐρμηνείας.

Βίωσις τοῦ καλλιτεχνήματος τοῦ λόγου.

Ἡ προηγουμένη ἔξέτασις τῶν ἐπὶ μέρους φιλολογικῶν τάσεων τοῦ φορμαλισμοῦ, τοῦ ρεαλισμοῦ καὶ τοῦ θετικισμοῦ, τῶν ἀναφερομένων εἴτε εἰς τὰ θέματα εἴτε εἰς τὴν μέθοδον τῆς ἐρμηνείας καὶ ἐκδηλουμένων εἰς τὴν καθημερινὴν ἐρμηνευτικὴν πρᾶξιν, κατέδειξε, πόση μονομέρεια ἔνυπάρχει εἰς ἑκάστην ἐξ αὐτῶν. Διὰ τοῦτο ἡ σύγχρονος ἀντίληψις τῆς φιλολογίας ὡς πνευματικῆς ἐπιστήμης, ἀφορμωμένη ἀπὸ τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς ἰδέας τοῦ δλου, ἀποκρούει τὴν διάσπασιν τοῦ ὑπὸ ἐρμηνείαν κειμένου εἰς μορφὴν καὶ περιεχόμενον ἢ εἶδος καὶ ὅλην καὶ ἀπαιτεῖ

συναρπαστικῶν συνθημάτων καὶ κηρυγματικοῦ λόγου κελεύει τὴν ἀπομάκρυνσιν ἀπὸ τὸν διασπῶντα τὴν ζωὴν «ὅρθιολογισμὸν» τῆς «παλαιᾶς» ἐπιστήμης καὶ ἀπὸ τὴν ἀγνοοῦσαν τὸ σύνολον ὀνάλυσιν καὶ κατάτμησιν τῆς θετικιστικῆς ἐρμηνείας, ἣς χαρακτηριστικὸν ἐκπρόσωπον θεωρεῖ τὸν *Willow in itz*, κατὰ τοῦ ὄποιου καὶ ἐπιτίθεται βιαίτατα, κηρύσσει δὲ ὡς ὕψιστον σκοπὸν τὰς συνολικάς εἰκόνας τῶν ρωματέων πνευματικῶν συνθέσεων, τὰς σχηματιζομένας διὰ τῆς διαισθήσεως καὶ τῶν γονίμων πτήσεων τῆς νέας «καλλιτεχνικῆς ἐπιστήμης». Εἰκόνα τοῦ ἐπιστημονικοῦ ἰδεώδους τῆς κινήσεως ταύτης παρέχει ὁ *E. v. Kahlert* διὰ τοῦ βιβλίου του *Der Beruf der Wissenschaft* 1920, τῶν δὲ συναφῶν πρὸς τὸν *Πλάτωνα* ἐργασιῶν τοῦ κύκλου τοῦ *George F. J. Brecht*, *Platon und der George-Kreis* (*Das Erbe der Alten*, 17), Λιψία, 1929. Δριμεῖαν καὶ ἐν πολλοῖς ὄρθῃν κριτικὴν τῆς νέας ταύτης καλλιτεχνικῆς ἐπιστήμης ἀσκεῖ ὁ *Hans Leisegang*, *Die Platondeutung der Gegenwart*, *Kaiserslautern* i. B. 1929. Δέν δύναται νὰ ἀμφισβητῇ. ὅτι ἡ περὶ τὸν *George* κίνησις, ἥτις συνδυάζει τὴν εὔρεγετικὴν ἀντίδρασιν κατὰ τοῦ θετικισμοῦ μετά τινος ὅμως ἐπικινδύνου διὰ τὴν ἐπιστήμην τάσεως πρὸς ἀνευθύνους καὶ ἀνεδαφικάς ἐρμηνείας, ἥσκησε σημαντικὴν ροπὴν ἐπὶ τὴν σύγχρονον «ὅρθιόδοξον» καὶ «ἐπίσημον» ἴστορικὴν καὶ φιλολογικὴν ἐπιστήμην, τόσον ἐν Γερμανίᾳ, ὅσον καὶ ἐκτὸς αὐτῆς. Καὶ παρ' ἡμῖν δὲ ἔγινεν αἰσθητὸς ὁ ἐκ τῆς κινήσεως ταύτης ἀντίκτυπος, ἵδιας εἰς τὴν νεοελληνικὴν φιλολογίαν καὶ τὴν λογοτεχνικὴν κριτικὴν (*Γιάννης Αποστολάκης*).

μεθοδολογικῶς ἐνότητα τοῦ ἔργου τῆς ἑρμηνείας, ἀντίστοιχον πρὸς τὴν ἐνότητα τῆς ὑφῆς τοῦ ἑρμηνευομένου καλλιτεχνήματος τοῦ λόγου.

‘Ως ἐπανειλημμένως ἥδη ἐτονίσαμεν, τὸ ἔργον τοῦ λόγου ἡ τῆς τέχνης, τὸ καλλιτέχνημα γενικῶς, κατ’ ἔξοχὴν δὲ τὸ κλασσικὸν καλλιτέχνημα, ὡς πνευματικοψυχικὴ μονὰς καὶ ὀλότης, δὲν εἶναι οὕτε μόνον μορφὴ οὕτε μόνον περιεχόμενον, ἀλλὰ καὶ τὰ δύο μαζί, συνυφασμένα εἰς ἀδιάσπαστον ζῶσαν ἐνότητα. ¹ Εἰς τὴν προερμηνευτικὴν βαθμίδα τῆς φιλολογικῆς δραστηριότητος καὶ ἀκόμη καὶ κατὰ τὰς πρώτας ἑρμηνευτικὰς ἀναζητήσεις καὶ προσπαθείας εἶναι ἀναπόφευκτος μία μεθοδολογικὴ πορεία τοῦ φιλολόγου ἀπὸ τῆς λέξεως πρὸς τὴν ἰδέαν, ἀπὸ τῆς μορφῆς πρὸς τὸ περιεχόμενον καὶ τάναπαλιν. Εἰς τὰς φάσεις ταύτας τῆς φιλολογικῆς ἔργασίας ἀνήκει καὶ ἡ ἀναλυτικὴ ἑρμηνεία τοῦ ἔργου, ἡ διάκρισις τῶν στοιχείων του καὶ ἡ ἀσχολία τοῦ ἑρμηνευτοῦ κατὰ διαδοχὴν μὲν ἐν ἐκαστον ἔξ αὐτῶν πρὸς ἄρσιν πάντων τῶν εἰς τὴν κατανόησιν ἐπιπροσθούντων κωλυμάτων. Εἶναι ἀληθές, δτι οὐχὶ σπανίως ἡ ὅλη ἑρμηνευτικὴ ἔργασία τοῦ φιλολόγου σταματᾷ εἰς τὸ στάδιον τοῦτο τῆς ἑρμηνείας τῶν ἐπὶ μέρους, τὸ ὅποῖον φαίνεται ἵκανοποιητικὸν διὰ μίαν γλωσσικοϊστορικὴν ἐκδοχὴν τῆς ποιήσεως καὶ τῆς τέχνης. Ἀντίστοιχον ἀλλως τε φαινόμενον ἔχομεν καὶ εἰς τὰς ἀδελφὰς τῆς φιλολογίας ἐπιστήμας, τὴν ἴστορίαν καὶ τὴν ἀρχαιολογίαν, εἰς τὰς ὁποίας ὡσαύτως συχνάκις γίνεται ἐμφανῆς. δε εἰς τὸ πνεῦμα τοῦ ἴστορισμοῦ ὀφειλόμενος περιορισμὸς τῆς δραστηριότητος τοῦ ἴστορικοῦ καὶ τοῦ ἀρχαιολόγου εἰς μίαν θετικιστικὴν ἔξακριβωσιν καὶ εύσυνείδητον.

1. Bl. Oskar Walzel, Gehalt und Gestalt im Kunstwerk des Dichters (ἐν τῷ Handbuch der Literaturwissenschaft). Berlin, Athenaion - Verlag, 1923. Πάντες οἱ τόμοι τῆς σειρᾶς ταύτης, εἰς ἦν ἀνήκει καὶ τὸ ἔργον τοῦ E. B e t h e περὶ τῆς Ἑλληνικῆς ποιήσεως, ἔχουν γραφῆ ύπὸ πνεῦμα ἐνιαίας θεωρήσεως τῆς δλης τέχνης, εἶναι δὲ ἀπηλλαγμένα παντὸς φόρτου ξηρᾶς λογιότητος.

διαπίστωσιν τῶν ἐπὶ μέρους πραγματικῶν δεδομένων τῆς οἰκείας ἔρεύνης καὶ εἰς πιστὴν ἀπόδοσιν αὐτῶν διὰ προ-ερμηνευτικῶν ἢ ὑποτυπωδῶς ἔρμηνευτικῶν μέσων. Εἰς τὰς περιπτώσεις αὐτὰς τῆς ἴστοριοδιφίας, τῆς ἄνευ ἔρμη-νευτικῆς συνθέσεως ἴστορίας καὶ τῆς ἀπλῶς « ἴστορικης » ἀρχαιολογίας, ὑπάρχει μὲν βεβαίως ἐπιστημονικότης, ἡς ούδεις παραγγωρίζει τὴν ἀναμφισβήτητον σπουδαιότητα, ἐλλείπει δῆμως ἢ οὐχὶ μικροτέρας σημασίας, κατ' ἔξοχὴν δὲ ἀνταξίᾳ τοῦ καλλιτεχνήματος « βίωσις ».

Οὕτω καὶ εἰς τὴν φιλολογίαν, τὸν ἀληθινὸν ἔρμηνευτὴν τοῦ κλασσικοῦ λογοτεχνικοῦ ἔργου οὐδέποτε ἀπολείπει ἢ συνείδησις, διτὶ ἢ ὑπὸ εἰδικωτέρων ἐπιστημονικῶν σκοπῶν ἐπιβαλλομένη ἀπομόνωσις τοῦ γράμματος ἀπὸ τὸ πνεῦμα καὶ τῆς λέξεως ἀπὸ τὴν ἰδέαν εἶναι προσωρινὸν ἐνδιάμεσον, εἶναι μία ἐπιβράδυνσις, « retardatio », ἀπλῶς ἀναστέλλουσα, ἀλλὰ καὶ ὑποβοηθούσα ἐν ταύτῳ, τὴν γοργῶς ἐπακολουθούσαν ἔρμηνευτικὴν ἀνασύνθεσιν καὶ τὴν μετὰ τῆς δλης βιώσεως τοῦ ἔργου συναφῇ ἀξιολογούσαν ἀναδημιουργίαν του. Ἀκριβῶς δὲ ἡ παρεμβολὴ τῆς « retardatio », τῆς « μελλήσεως », ταύτης καθιστᾶ αἰσθητότερον τὸν φυσικὸν σύνδεσμον λέξεως καὶ ἰδέας.

Τὸν συνθετικὸν χαρακτῆρα τῆς ἔρμηνείας ὡς βιώσεως τῆς ζωντανῆς συνυφῆς καὶ ἐνότητος περιεχομένου καὶ μορφῆς κατανοούμεν, ἀν λάβωμεν πρὸ δόθαλμῶν, διτὶ τὸ ποιεῖν καὶ συγγράφειν εἶναι σκέπτεσθαι καὶ συναισθάνεσθαι, δηλ. ζῆν ὑπὸ γλωσσικὴν μορφήν. Ὁ ἐνδιάθετος καὶ διαδικαστικὸς λόγος εἶναι ταυτόχρονοι κινήσεις τῆς ποιούσης ψυχῆς, προσπίπτουσαι ταυτοχρόνως εἰς τὴν βιώσιν τοῦ ἔρμηνευτοῦ. Καὶ ἡ ἔρμηνεία τότε μόνον γίνεται ἀξία τοῦ ἔργου, δταν τὸ ἔρμηνευτικὸν βίωμα ἔχῃ τὸν παλμὸν καὶ τὴν ἔντασιν τοῦ πηγαίου βιώματος τοῦ δημιουργοῦ του.

Κατὰ τοὺς συγχρόνους θεωρητικοὺς καὶ αἰσθητικοὺς τῆς ἔρμηνείας, τὸ καλλιτεχνημα ὡς τι ὅλον μόνον νὰ βίωθῇ εἶναι δυνατόν, οὐδέποτε δὲ νὰ συλληφθῇ καὶ δαμασθῇ διὰ λογικῶν ἐννοιῶν. Πᾶσα προσπάθεια πρὸς

Ἐπιστημονικὴν γνῶσιν τοῦ ἔργου τῆς τέχνης ἐντοπίζεται εἰς ὡρισμένους χαρακτῆρας καὶ ἐπὶ μέρους γνωρισμάτα αὐτοῦ, ἐνῷ τὸ δλον διαφέύγει αὐτήν. Ὡς «βιωσις» δὲ νοεῖται ἐν τῇ νεωτέρᾳ ψυχολογίᾳ καὶ αἰσθητικῇ, σειρὰ ψυχικῶν γεγονότων, δι' ᾧ καθίσταται συνειδητὸν ἐν περιεχόμενον. Γνώρισμα τῆς βιώσεως εἶναι ἡ συνεχῆς καὶ ἀδιάλειπτος ἄλλαγή, ἡ ἐν αὐτῇ συντελουμένη. Τὸ βίωμα δύναται νὰ παραβληθῇ πρὸς ἀεικίνητον ρεῦμα, αἱ δὲ ἐν αὐτῷ ψυχικαὶ ἐναλαγαὶ εἶναι τόσον πολλαὶ καὶ ἡ διαδοχή των τόσον γοργή, ὥστε ὁ ἄνθρωπος ἀδυνατεῖ νὰ καθορίσῃ αὐτὰς διὰ λέξεων καὶ ἐννοιῶν. Οὕτω τὸ ἐννοιολογικῶς ἀκαθόριστον βίωμα παραμένει, ἵσχυρίζονται, ἀσύλληπτον καὶ ἀπρόσιτον εἰς τὴν ἐπιστήμην.

Κατὰ τὸν Walzel καὶ ἄλλους δημως ἀκριβῶς τὸ πλήθος τοῦτο τῶν ἐκ τοῦ βιώματος τῆς ἔρμηνείας ἐντυπώσεων γεννᾷ τὸν πόθον τῆς ἐπιβολῆς τάξεως καὶ «κόσμου» τινὸς εἰς τὸ «χάος» τῆς βιώσεως· γεννᾷ τὴν ἔφεσιν τῆς συλλήψεως τοῦ οὐσιώδους ἐν τῇ περισσείᾳ ταύτη τῶν ἐντυπώσεων τοῦ βιώματος. Οὕτως ὑψοῦται ἀπέναντι τῆς βιώσεως ὁ στοχασμὸς, ἡ ἔλλογος γνῶσις, ἡ μετάλογου κατανόησις. Ὁ στοχασμὸς ἀρχίζει ἀπὸ τὴν προσπάθειαν νὰ ἐκτιμηθῇ καὶ νὰ συνειδητοποιηθῇ ἡ σημασία τοῦ βιώματος· ἐντεῦθεν δὲ χωροῦμεν εἰς τὴν δι' ἐννοιῶν κατανόησιν.

Τὸ βίωμα κερδίζει ἀναμφιβόλως εἰς βάθος καὶ ἐντασιν, ἀν λαμβάνη χώραν εἰς τὴν ψυχὴν ἀνθρώπου, ὁ δποῖος εἶναι εἰθισμένος νὰ ἐλέγχῃ τὰ βιώματά του καὶ νὰ συλλαμβάνῃ τὸ νόημά των. Τὴν γνώμην ταύτην ἐνισχύει καὶ τὸ γεγονός, δτι καὶ ὁ καλλιτέχνης, εἴτε τοῦ λόγου εἴτε τῶν εἰκαστικῶν τεχνῶν, ἐμβαθύνει εἰς ἡ βίωμά του καὶ τὸ πλουτίζει περισσότερον, δταν προσπαθήσῃ νὰ δώσῃ εἰς αὐτὸ διυγκεκριμένην ἔκφρασιν δι' ἐνὸς ποιήματος ἡ ἔργου τέχνης, ἀποδίδοντος τὸ νόημά του καὶ ἀντικατοπτρίζοντος αὐτό.

Τὸ ἔργον τοῦ στοχασμοῦ, τῆς μετὰ λόγου κατανοήσεως, συνίσταται κατὰ τὸν Walzel εἰς τὴν φυλοκρίνησιν.

τὴν διάκρισιν καὶ τὴν αίτιολογίαν τῶν βιώσεων. Προσπαθοῦντες νὰ ἐπιβάλωμεν τάξιν καὶ «κόσμον» εἰς τὸ πολύπτυχον καὶ πολύμορφον τῆς βιώσεως καὶ νὰ παράσχωμεν εἰς αὐτὴν γραμμήν κατευθύνσεως, πλουτίζομεν τὰς δυνατότητας αὐτῆς. Οὕτως ὁ στοχασμός, ἐνῷ κατὰ τὴν φύσιν καὶ τὴν ούσιαν εἶναι τι ἀντίθετον πρὸς τὴν βίωσιν, ἐν τούτοις προάγει καὶ ισχυροποιεῖ αὐτήν. Παλαιά πεῖρα διδάσκει, δτὶ ὀφθαλμοί, μὴ ἔξησκημένοι, ἀρκοῦνται εἰς ἐπιπολαίας ἐντυπώσεις. Ἀνάγκη μελετημένης ἀγωγῆς πρὸς τὸ δξέως καὶ ὀρθῶς βλέπειν, παρατηρεῖν καὶ προσέχειν.

Τὴν ἐν τῷ ἐρμηνευτικῷ ἔργῳ τοῦ φιλολόγου συνυφένται καὶ στοχασμοῦ — τὸ «σκοπεῖσθαι καὶ λογίζεσθαι τὰ βεβιωμένα» — καὶ τὴν μεθοδολογικὴν πορείαν ἀπὸ τῆς πρώτης εἰς τὸν δεύτερον καὶ τάναπαλιν ἡμεῖς νοοῦμεν ώς ἔξης: Τὸ σπέρμα καὶ ὁ πυρὸν τῆς ἐρμηνευτικῆς βιώσεως ἐνὸς λογοτεχνικοῦ ἔργου καταβάλλεται καὶ ἀναπτύσσεται εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ ἐρμηνευτοῦ ἅμα τῇ πρώτῃ ὑπ' αὐτοῦ ἀναγνώσει τοῦ ἔργου καὶ ἥδη κατὰ τὴν πρώτην ταύτην γνωριμίαν καὶ οἰκείωσιν. Ἡ ὑποτυπώδης αὕτη βιώσις ὑλοποιεῖται καὶ συνοψίζεται εἰς μίαν γενικήν, συνήθως ἀσαφῆ τὸ πρῶτον, ἀνευ ἐνότητος καὶ συνοχῆς, πλήρη κενῶν εἰκόνα τοῦ ἀναγνωσθέντος ἔργου, ἡ δποία σχηματίζεται εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ ἐρμηνευτοῦ φιλολόγου ἀπ' εύθειας, διὰ τῆς ἀμέσου «θέας» τοῦ ἔργου, δφείλεται δὲ μᾶλλον εἰς τὰς ἔξωλογικάς, διαισθητικάς καὶ μαντικάς δυνάμεις τῆς πρὸς κατανόησιν μοχθούσης ψυχῆς. Τὸ πρῶτον τοῦτο «καταμαντεύεσθαι τῆς τῶν ποιημάτων διανοίας» εἶναι βίωμα ποικίλης καθαρότητος, σαφηνείας καὶ ἐντάσεως εἰς τοὺς διαφόρους ἐρμηνευτάς, ἀντιστοιχούσης πρὸς τὴν φιλολογικὴν ἴδιοφυΐαν καὶ τὴν ἐπιστημονικὴν καὶ ἐρμηνευτικὴν ἱκανότητα ἑκάστου ἐξ αὐτῶν. Ἡ ἀτέλεια τοῦ βιώματος τούτου καὶ τῆς ἀντιστοίχου πρώτης εἰκόνος συνίσταται εἰς τὸ δτὶ ὁ ἐρμηνευτὴς δὲν κατώρθωσεν εἰσέτι νὰ εἰσδύσῃ εἰς τὸ κεντρικὸν νόημα τοῦ ἔργου, ἔχει ἀκόμη ἐντοπισμένην τὴν προσοχὴν του εἰς

μέρους γνωρίσματα και ειδικά χαρακτηριστικά του ἔργου, ένθη ή κυρία ίδεα, ή δργανούσα και συνέχουσα τὴν ἐνδητητική του δλου, παραμένει εἰσέτι ούχι βιωτή. Μὲ ἄλλας λέξεις ὁ ἐρμηνευτής, εὑρισκόμενος ἀκόμη εἰς τὴν προεπιστημονικὴν και προερμηνευτικὴν φάσιν τῆς φιλολογικῆς βιώσεως του ἔργου, δὲν ἔχει ὑψωθῆ εἰς τὸ ἐπίπεδον του δημιουργοῦ καλλιτέχνου. Εἰς τὸ σημεῖον ἀκριβῶς τοῦτο γίνεται ή μετάβασις ἀπὸ τῆς πρώτης ἀτελοῦς βιώσεως εἰς τὴν μετὰ λόγου κατανόησιν.

Τοῦ στοχασμοῦ ἐκδηλώσεις εἶναι ὁ κριτικὸς ἔλεγχος και διαφωτισμὸς τῆς σχηματισθείσης πρώτης εἰκόνος διὰ λογικῶν γνωστικῶν μέσων, ή ἐπιστημονικὴ τακτοποίησις και διακόσμησις τῶν στοιχείων αὐτῆς και ή ζήτησις του πνευματικοῦ, ήθικοῦ και αἰσθητικοῦ κέντρου, ἀφ' οὗ καθίσταται δυνατὴ ή εἰσδυσις εἰς τὸ βαθύτερον νόημα του ἔργου και ή εἰς ἐνότητα δργάνωσις τῆς κατανοήσεως του δλου. Εἰς τὸ στάδιον τοῦτο τῆς διακριβώσεως, διατάξεως και καθάρσεως τῆς φιλολογικῆς βιώσεως ἀνήκει πᾶσα ή εἰς τὰ προηγούμενα ἐκτεθεῖσα μακρὰ και ἐπίμοχθος φιλολογικὴ ἔργασία, δι' ής ἔξασφαλίζονται αἱ κειμενοδι-φικαί, γλωσσικαί, γραμματολογικαί και λοιπαὶ προ-υποθέσεις τῆς ἐρμηνείας. Εἰς τὸ αὐτὸ στάδιον ὥσαύτως ἀνήκει και ή δραστηριότης τῆς ἀναλυτικῆς ἐρμηνείας, δι' ής ή κατανόησις ἐμβαθύνει εἰς λεπτομερείσας τῆς μορφῆς και του περιεχομένου. Ἡ προσπάθεια αὕτη τῆς μετὰ λόγου κατανοήσεως, ἐντὸς του πλαισίου τῆς βιώσεως του συνόλου, ἐκτείνεται περαιτέρω και εἰς αἰσθητικάς συγκρίσεις του ἔργου πρὸς παράλληλα ἔργα του λόγου και τῆς τέχνης και εἰς γενικωτέραν ήθικὴν και αἰσθητικὴν ἀξιολόγησιν¹ αὐτοῦ. Μία ίδιαιτέρα

1. Ο Διονύσιος δ Θρᾷξ, δρίζων (βλ. ἀνωτέρω σελ. 11) τὴν γραμματικὴν τέχνην, τὴν φιλολογίαν, χαρακτηρίζει ὡς τὸ ὠραιότερον ἔργον της, «κάλλιστον τῶν ἐν τῇ τέχνῃ», τὸ ἔκτον ἔργον, τὸ θέσιν κορωνίδος ἐπέχον. τὴν «κρίσιν ποιημάτων», δηλαδὴ τὴν αἰσθητικὴν και φιλοσοφικὴν κρίσιν τῶν ἔργων, τὴν ἀξιολογούσαν φιλολογικὴν ἐρμηνείαν αὐτῶν. Ο Καπτ παρ-

μορφή τῆς ἀξιολογήσεως, προκειμένου ίδια κλασσικοῦ ἔργου, εἶναι καὶ ἡ ἐκτίμησις τῆς διὰ τοὺς συγχρόνους του ἵστορικῆς σημασίας του, ίδιως δὲ ἡ συνειδητοποίησις τῆς ύπεριστορικῆς ύποστάσεως καὶ ἐπιβιώσεως καὶ τῆς διαρκοῦς πνευματικῆς παρουσίας του, ἐνὶ λόγῳ τῆς ἐξ αὐθωρικῆς πατερικῆς σημασίας αὐτοῦ, ἡ δοπία δικαιώνει τὴν κοινωνικὴν λειτουργίαν τῆς κλασσικῆς φιλολογίας. Οὕτως ἐν τῇ βιώσει τοῦ λογοτεχνικοῦ ἔργου συσχετίζεται ἡ ψυχολογικὴ μετὰ τῆς δεοντολογικῆς πλευρᾶς τῆς κατανοήσεως, τὸ δὲ φιλολογικὸν ἐρμηνευτικὸν βίωμα, διὰ τοῦ συνδυασμοῦ τῆς ἴστορικῆς ἐπαλληλίας μετὰ τῆς αἰσθητικῆς παραλληλίας καὶ ἀξιολογήσεως, ἀποκτῷ θεωρητικάς διαστάσεις, ίδια δὲ πολύτιμον φιλοσοφικόν βάθος.

‘Αλλ’ ἐνταῦθα δὲν περατοῦται ἀκόμη τὸ ἔργον τῆς μετὰ λόγου κατανοήσεως· διότι πολλάκις δὲ ἐρμηνευτής, ἐπανερχόμενος εἰς τὸ προϊόν τῆς ἔργασίας τῶν προηγουμένων φάσεων τῆς ἐρμηνείας, ἀναθεωρεῖ αὐτό. Ἡ νέας λ.χ. βαθυτέρα καὶ συνθετωτέρα ἐρμηνεία διαφωτίζει πολυειδῶς τὸ ἔργον τῆς κριτικῆς τοῦ κειμένου¹ καὶ δίδει νέας τοποθετήσεις καὶ λύσεις εἰς προβλήματα γνησιότητος, χρονολογήσεων καὶ γραμματολογικά ἐν γένει.

Διὰ τοῦ καθορισμοῦ τοῦ πνευματικοσιθητικοῦ κέντρου τοῦ ἔργου, ἀπὸ τοῦ δοπίου διαφωτίζονται τό τε δλον καὶ τὰ μέρη αὐτοῦ, αἱ ἀμφίβολοι καὶ ἀσταθεῖς γραμμαὶ τῆς πρώτης εἰκόνος του, τῆς ὀφειλομένης εἰς προεπιστημονικὴν διαίσθησιν, ἀντικαθίστανται ἡδη διὰ σταθερωτέρων καὶ μονιμωτέρων, τὸ δὲ περίγραμμα τῆς πρώτης

τηρεῖ, ὅτι ἡ κρίσις εἰς ζητήματα ἀρεσκείας καὶ προτιμήσεων δὲν δύναται νὰ καθορισθῇ δι’ ἀποδεικτικῶν λόγων. Ἀντιθέτως ὁ Schiller ἰσχυρίζεται, ὅτι ὑπάρχουν ἀντικειμενικὰ κριτήρια καὶ γνωρίσματα τοῦ ‘Ωραίου. Λέγων ὅμως τὰ ἀνωτέρω δὲ Kant, δὲν εἶχε τὴν πρόθεσιν νὰ παραδώσῃ τὴν ἀξιολογικὴν κρίσιν εἰς τὴν αὐθαιρεσίαν ἐνὸς ἐκάστου. Περὶ τῶν κινδύνων καὶ τῶν ὄρίων τῆς ἀξιολογήσεως βλ. O. Walzel, ἔ. ἀν. σ. 114 κ.έ.

1. Βλ. ἀνωτέρω σ. 52 καὶ 57 κ. ἔ.

πνευματικής σκιαγραφίας, διορθούμενον και συμπληρούμενον εἰς τὰ κενά καὶ τὰ χάσματα, ἀποκτῷ ἡδη συνοχὴν καὶ ἐνότητα. Εἰς τὴν θέσιν τῆς πρώτης ἀτελοῦς καὶ ἀσαφοῦς εἰκόνος ὑποκαθίσταται νῦν ἔρμηνευτική εἰκὼν τοῦ καλλιτεχνήματος τοῦ λόγου συνολική, συνεχής καὶ πλήρης νοήματος.

Κατὰ ταῦτα διὰ τῆς ἐπεμβάσεως τοῦ στοχασμοῦ τὸ ὑποτυπώδες βίωμα τῆς πρώτης οἰκειώσεως τοῦ φιλολόγου μὲ τὸ ἔργον ἀνελίσσεται καὶ προσλαμβάνει μορφὴν ἀληθινοῦ ἔρμηνευτικοῦ βιώματος¹ μὲ φιλοσοφικὸν βάθος, ἔχοντος τὸν παλμὸν καὶ τὸν τόνον τοῦ πηγαίου βιώματος τοῦ ποιητοῦ. Οὗτος εἶναι ὁ «καὶρός» τῆς ἔρμηνειας τοῦ ἔργου, καθ' ὃν ἡ μὲν φιλολογικὴ ἔργασία τελειοῦται εἰς καλλιτεχνικὴν ἀναδημιουργίαν του, ὁ δὲ πνευματικός της ἔργατης, ὁ φιλόλογος, ὑψούμενος εἰς τὴν σφαῖραν τοῦ δημιουργοῦ καλλιτέχνου καὶ εἰς κατενώπιον «θέαν» καὶ «θεωρίαν» αὐτοῦ, καθίσταται ἄξιος δέκτης καὶ μύστης τοῦ ποιητικοῦ μηνύματος καὶ γνήσιος φορεὺς τῆς Ἱερᾶς φιλολογικῆς μανίας !

1. Παραδείγματα σκιαγραφίας ἀντιστοίχων ἔρμηνευτικῶν βιωμάτων ἔργων τέχνης ὑπὸ τοῦ D ilth ey καὶ ἄλλων βλ. παρὰ W alzel ē. d. καὶ τοῦ ιστορικοῦ βίου παρὰ τῷ σεβαστῷ διδασκάλῳ μου E d. Spranger (Lebensformen 1927⁶, σ. 424 κ. ἔ.), εἰς ὃν ὅφειλω τὴν πρώτην μου μύησιν εἰς τὴν θεωρίαν τῶν πνευματικῶν ἐπιστημῶν.

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟΝ

ΚΛΑΣΣΙΚΗ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΖΩΗ¹

1. Άι διτταί ύπηρεσίαι τοῦ φιλολόγου πρὸς τὴν ζωήν.

Δύο είδῶν εἶναι αἱ ὑπηρεσίαι, τὰς δόποίας ὁ φιλόλογος, καὶ ἴδιως τῆς κλασσικῆς φιλολογίας ὁ λειτουργός, προσφέρει εἰς τὴν ζωὴν καὶ τὸν πολιτισμόν.

Άι πρῶτα, αἱ κυρίως ἐπιστημονικαὶ, ἀναφέρονται εἰς τὴν ζήτησιν καὶ τὴν ἐν τῷ μέτρῳ τοῦ δυνατοῦ εὑρεσιν τῆς φιλολογικῆς ἀληθείας καὶ τὴν προσαγωγὴν τῆς ἐπιστήμης. «Ἐκαστος φιλόλογος παρέχει εἰς τὸ θεωρητικὸν οἰκοδόμημα τῆς φιλολογίας τὴν μεγάλην ἥ μικρὰν συμβολὴν του, ὁγκόλιθον ἥ λιθάριον, ἥτις καὶ γίνεται δεκτὴ

1. Ἐπειδὴ τὴν μελέτην ταύτην δὲν ἡθελήσαμεν νὰ βαρύνωμεν μὲν φόρτον βιβλιογραφίας, ἥτις ἀλλωστε δὲν θὰ εἰχε καὶ ἄμεσον σχέσιν μὲν τὸν τρόπον, καθ' ὃν διαπραγματεύμεθα εἰς τὰ πλεῖστα τὸ θέμα μας, ἀπεφύγομεν κατὰ κανόνα βιβλιογραφικὰς μνείας. Τὸν ἐπιθυμοῦντα νὰ ἔνημερωθῇ σχετικῶς παραπέμπομεν εἰς τὰς ύψην ἡμῶν ἥδη δημοσιευθείσας δύο ἐπισκοπήσεις τῆς διεθνοῦς φιλολογικῆς ζωῆς εἰς τὸ περιοδικὸν «Πλάτων» (Α', 2, 1949, σ. 275 κ. ἐκαὶ Β', 1, 1950, σ. 130 κ. ἐ.) καὶ εἰς τὴν ἐν παραρτήματι τοῦ αὐτοῦ περιοδικοῦ τρίτην διεξοδικωτάτην ἐπισκόπησιν. Παρὰ ταῦτα διφεύλομεν νὰ μὴ παραλίπωμεν ἐνταῦθα τὴν μνείαν τῶν ἀνθρωπιστικῶν ἔργων τοῦ Werner Jaeger, Paideia, τόμοι 3. Βερολίνον, 1934, 1944, 1947. Σελ(δες) 513+418+462. Ἐκδ. οἰκος Walter de Gruyter. καὶ τοῦ αὐτοῦ, Humanistische Reden und Vorträge. Βερολίνον, 1937. Σελ. 217, αὐτόθι. Πρβλ. καὶ τὸ ἐναρκτήριον μάθημα τοῦ ἀειμνήστου Ἰωάνν. Συκούτρη, Φιλολογία καὶ Ζωή. (Ἀνατύπ. ἐκ τοῦ Ἀρχ. φιλοσ. καὶ θεωρίας τῶν Ἐπιστημῶν, Β', 4, 1931).

Τὰ ἡμέτερα συναφῆ δημοσιεύματα βλ. εἰς τὸν πίνακα τῆς προτελευταίας σελίδος.

μὲ προθυμίαν ἀνταξίαν τοῦ ἀδόλου ἔρωτος τῆς γνώσεως, τοῦ ἐλαύνοντος πᾶσαν ἀληθῆ ἐπιστημονικὴν προσπάθειαν. Εἴτε ἄσημον ἐπιγραφὴν ἢ ἐπιστολὴν κοινοῦ θνητοῦ τοῦ 5ου αἰῶνος π. Χ. ἀναγινώσκει καὶ διασφεῖ διφύλακος, εἴτε εἰς ἀπόσπασμα φιλοσοφικοῦ ἔπους ἐμβαθύνει, εἴτε ἔρευνα τὰς σημασίας τοῦ μορίου «μήν» καὶ τῆς λέξεως «ἄρετή», εἴτε ἀποκαθιστᾷ κριτικῶς χωρίον τοῦ Πλουτάρχου, εἴτε παρακολουθεῖ τὰς τύχας τοῦ πλατωνικοῦ κειμένου διὰ μέσου τῶν αἰώνων, εἴτε ἔρμηνεύει καὶ συγκινεῖ μὲ τὸν μονόλογον τῆς Ἡλέκτρας καὶ τὴν διηρικὴν σκηνὴν τῆς «Ἐκτορος καὶ Ἀνδρομάχης διμιλίας κ.λπ., οἱ μόχθοι καὶ τὰ ἐπιτεύγματα ταῦτα τοῦ φιλολόγου εἶναι ἔξισου εὐπρόσδεκτα εἰς τὴν ἐπιστήμην ἀδιάφορον ἀν εἶναι προϋποθέσεις καὶ προεργασίαι ἢ ἐκδηλώσεις καὶ μορφαὶ τῆς ἔρμηνείας. Ἡ ἀπρόσωπος φιλολογία, μὴ γνωρίζουσα προτιμήσεις ἢ ύποτιμήσεις τῶν προσωπικῶν ἔρμηνευτικῶν καὶ προερμηνευτικῶν συμβολῶν, δέχεται μὲ τὴν ἴδιαν στοργὴν δλας τὰς ἀνταξίας τῆς ἐπιστήμης είσφοράς τῶν ἐργατῶν τῆς εἰς τὸν κοινὸν ἔρανον.

Τὴν ἐν τῇ φιλολογικῇ ταύτῃ πολλότητι ἐνότητα ἀπεργάζεται ἡ φιλόσοφος κατακλείς τοῦ φιλολογικοῦ ἔργου, ἡ ἀνθρωπιστικὴ ἔρμηνεία καὶ βίωσις τῶν καλλιτεχνημάτων τοῦ κλασσικοῦ Λόγου, ἐκ τῆς δοπίας ἐκπορεύεται τὸ δεύτερον εἰδος τῶν ύπηρεσιῶν, ποὺ προσφέρει ἡ κλασσικὴ φιλολογία εἰς τὴν κοινωνίαν τῶν ἀνθρώπων. Εἶναι αἱ ύπηρεσίαι, αἱ συνιστῶσαι τὴν κοινωνικὴν λειτουργίαν καὶ τὴν παιδαγωγικὴν καὶ ἀνθρωποπλαστικὴν ἀποστολὴν τῆς φιλολογίας. Ἡ κοινωνικοπαideυτικὴ αὕτη διακονία τοῦ φιλολόγου εἶναι μία μορφὴ τοῦ θείου ἔργου τῆς ἔρμηνείας τῶν Ἑλλήνων Κλασσικῶν, οἵτινες πρῶτοι καὶ μόνοι εἰς τὸν κόσμον συνέλαβον τὴν μορφὴν τοῦ Ἀνθρώπου καὶ ἐνέβαλον εἰς τὰ ἔργα των τὸ νόημα τῶν ὑψίστων ἀξιῶν τῆς Ζωῆς. «Ο, τι οἱ Τιτᾶνες ἔκεῖνοι τοῦ πνεύματος ἐνύφαναν καὶ ἐνεσάρκωσαν εἰς τὰ καλλιτεχνήματα τοῦ λόγου των, ἔξεπήγασεν ἀπὸ μίαν ἀσίγητον ἀγωνίαν διὰ τὸν Ἀνθρωπὸν καὶ τὰς τύχας του. 'Αλλ' ἡ ἐκ τοῦ κλασσικοῦ

Λόγου ἀκτινοβολία καὶ ἡ παιδιαγωγική καὶ μορφωτική τοῦ ἀνθρώπου ἐπίδρασις θὰ ἔμενε μόνον «δυνάμει» ἀξία, ὅν ἡ σωστικὴ παρέμβασις τοῦ ἑρμηνευτοῦ φιλολόγου μεταξύ ἐλληνικῆς ἀρχαιότητος καὶ συγχρόνου ζωῆς δὲν καθίσταται τὴν «δυνάμει» ταύτην ἀξίαν ἀνθρωπιστικῶς ἐνεργὸν καὶ πολιτιστικῶς γόνιμον. Ἰδοὺ ἡ πολύτιμος παιδευτικὴ διακονία τοῦ κλασσικοῦ φιλολόγου εἰς τὴν κοινωνίαν τῶν δύμοεθνῶν καὶ τῶν συνανθρώπων του: «Ο φιλόλογος, παρεμβαλλόμενος μεταξύ παρελθόντος καὶ παρόντος, μεταξύ λογοτεχνίας καὶ ζωῆς, κάμνει προσιτά εἰς τὴν κατανόησιν, συνειδητά καὶ ἀνθρωπιστικῶς ἐνεργά τὰ ἔργα τῶν Μεγάλων Ἑλλήνων Κλασσικῶν. Προκαλῶν δὲ διὰ τῆς ἑρμηνευτικῆς του μυσταγωγίας τὴν βίωσιν τῶν αἰώνιου κύρους ἐλληνικῶν ἀξιῶν, κατορθώνει, ώστε νὰ ἐκδηλώνεται ἐσαεὶ ἡ εὐεργετικὴ ἐπίδρασις αὐτῶν εἰς τὴν σύγχρονον ζωὴν καὶ νὰ συνεχίζεται ἡ διαρκής πνευματικὴ παρουσία τῶν Ἑλλήνων εἰς τὸν βίον τῶν θνητῶν.

Ἐπιστημονικὴ δραστηριότης καὶ ἀνθρωπιστικὴ κοινωνικὴ λειτουργία τοῦ φιλολόγου εἶναι δύο συμφυεῖς ἐκδηλώσεις τῆς ἐνιαίας φιλολογικῆς ψυχῆς. Ἡ μία συμπληρώνει τὸ ἔργον τῆς ἄλλης καὶ καμμία ἐκ τῶν δύο δὲν δύναται νὰ νοηθῇ ἀνευ τῆς ἑτέρας. Διότι ἡ μὲν κοινωνικὴ διακονία τοῦ κλασσικοῦ φιλολόγου προϋποθέτει τὴν ἀνθρωπιστικὴν πίστιν του, ἥτις μένει μετέωρος ἀνευ ἐδραίας ἐπιστημονικῆς γνώσεως καὶ εὑρώστου προπαιδείας καὶ πείρας εἰς τὴν φιλολογικὴν ἔρευναν. Τοῦ δὲ ἐπιστήμονος πάλιν διόχθος καὶ τοῦ ἑρμηνευτοῦ φιλολόγου διὰ τὴν κατανόησιν τῶν κειμένων του φαίνεται ἐπαχθῆς καὶ σκληρός καὶ μένει ἀνευ κοινωνικοῦ περιεχομένου καὶ νοήματος, ὃν δὲν ἀνακουφίζῃ καὶ ύψωνη αὐτὸν ἡ πτῆσις τῆς φιλολογικῆς πίστεως καὶ ἡ ἀνθρωπιστικὴ νοσταλγία διὰ τὰ Μεγάλα καὶ τὰ Αἰώνια. Καὶ, ἐνῷ εἰς τὴν ἐπιστημονικὴν περιοχὴν τῆς φιλολογίας εἶναι νοητή καὶ διαφωνία γνωμῶν καὶ ποικιλία ἀντιλήψεων, ἔξαρτωμένη, πλὴν ἄλλων, καὶ ἀπὸ τὴν ἰδιοφυΐαν καὶ τὴν μεθοδολογικὴν νοοτροπίαν ἐκάστου τοῦ πού φιλολόγου, ἡ πίστις εἰς τὸν "Ἀνθρώπον"

καὶ εἰς τὸ ἀνθρωποποιὸν καὶ πολιτισμογόνον ἔργον τῆς Ἑλληνικῆς παιδείας ἀποτελεῖ τὸ κοινὸν ἰδεῶδες καὶ Πιστεύω τῶν κλασσικῶν φιλολόγων ὅλου τοῦ κόσμου. Ἐκ τῆς πίστεως ταύτης προέρχεται ὁ οἰκουμενικός καὶ ὑπερθνικός χαρακτήρ τῆς Ἑλληνικῆς φιλολογίας, ὃ ἀπηχῶν τὴν πνευματικὴν οἰκουμενικότητα τοῦ Ἑλληνισμοῦ.

2. Τυπολογία τοῦ κλασσικοῦ φιλολόγου.

Εἰς τὰς πνευματικάς ἐπιστήμας εἶναι ἀδύνατον νὰ χωρισθῇ ὁ ἐπιστήμων ἀπὸ τὸ ὑποκείμενον τῆς ἀσχολίας του καὶ τὸ ἐπιστημονικὸν ἐπίτευγμα ἀπὸ τὴν ἀνθρωπίνην προσωπικότητα τοῦ ἐπιστήμονος. Βεβαίως καὶ εἰς τὰς ἐπιστήμας αὐτὰς ὑπάρχει καὶ ἀναγνωρίζεται ἡ διάκρισις τῆς ἀπροσώπου ἐπιστήμης ἀπὸ τὰς προσωπικάς συμβολὰς τῶν καθ' ἔκαστον ἐργατῶν της, ἀλλ' ὁ ἀπρόσωπος χαρακτήρ εἶναι ἀσυγκρίτως ἐκδηλότερος εἰς τὰς φυσικάς - θετικάς ἐπιστήμας. Ἀντιθέτως, τοῦ πνευματικοῦ φαινομένου ἡ ἔρμηνεία φέρει πάντοτε, ὡς ἀνεπτύξαμεν εἰς τὰ προηγούμενα, τὸν προσωπικὸν τόνον καὶ τὸ ἴδιαίτερον χρῶμα τοῦ ἔρμηνεύοντος προσώπου.

Καὶ τῆς κλασσικῆς φιλολογίας οἱ ἔργαται, λόγῳ ἀκριβῶς τῆς ποικιλίας τῶν ἐπὶ μέρους προσώπων καὶ τῶν ἀτομικῶν των ἐπιτευγμάτων, ἐμφανίζουν ἐν τῇ καθ' ἡμέραν φιλολογικῇ ζωῇ πολυμορφίαν τὸ πων. Εἰς τὸ παρόν σχεδίασμα τῆς τυπολογίας τοῦ κλασσικοῦ φιλολόγου θὰ ἀρκεσθῶμεν εἰς γενικὴν σκιαγραφίαν αὐτῆς, περιοριζόμενοι εἰς τὰ αἴτια τῆς παρατηρουμένης διαφοροποιήσεως, τὰς ἐκδηλώσεις αὐτῆς καὶ τὴν δυνατότητα ἡ μὴ τῆς ἀξιολογήσεως τῶν παντοίων μορφῶν τοῦ φιλολογικοῦ ἔργου ἐπὶ τῇ βάσει τυπολογικῆς φύσεως κριτηρίων.

Ἡ ποικιλία τῆς διαμορφώσεως διαφόρων τύπων φιλολόγων διφείλεται πρῶτον εἰς τὰς διαφοράς, ποὺ παρουσιάζουν οἱ φιλόλογοι ἀναλόγως τῶν θεωρητικῶν των προδιαθέσεων, τῆς φιλολογικῆς ἴδιοφυΐας, τῶν ἀτομικῶν των δυνατοτήτων καὶ τῆς φύσεως ἐν γένει ἐκάστου. Δὲν γοῦμ-

ζομεν, ότι ή άνωτέρω περὶ ἀτουικῶν διαφορῶν διαπίστωσις ἔχει ἀνάγκην περαιτέρω διασαφήσεων. διότι ἡ ψυχολογικὴ αἰτιολογία τοῦ πράγματος εἶναι εἰς πάντας γνωστή. Δεύτερον ἡ ποικιλία τῶν φιλολογικῶν τύπων εἶναι συναφῆς μὲ τὸ πλήθος τῶν μορφῶν τοῦ προερμηνευτικοῦ - ἐπιστημονικοῦ καὶ τοῦ ἑρμηνευτικοῦ ἔργου. Ὡς γνωστόν, ἡ πρὸς τὸ Ἑλληνικὸν Κλασσικὸν καὶ τὸ Μέγα πορεία τοῦ φιλολόγου ἄρχεται ἀπὸ τῶν πρώτων ἀναζητήσεων, συλλογῶν, ταξινομήσεων καὶ μελετῶν τοῦ ἐπιστημονικοῦ ὑλικοῦ τῆς ἑρμηνείας, μὲ τὰς δόποιας συνδέεται ἡ πρώτη - πρώτη διαισθητικὴ εἰκὼν καὶ ἡ προερμηνευτικὴ βίωσις τοῦ κλασσικοῦ Λόγου. Ἡ μεθοδολογικὴ πορεία, ὅπως παρηκολουθήσαμεν αὐτὴν εἰς τὰ προηγούμενα, χωρεῖ περαιτέρω εἰς ἔλλογον κατανόησιν, διακρίβωσιν καὶ φυλοκρίνησιν τῆς πρώτης εἰκόνος καὶ τῆς ἀντιστοίχου βιώσεως, ἵνα βαθμῇ δὸν ἀναχθῇ καὶ καταλήξῃ εἰς τὴν ὑψηλοτέραν σφαῖραν τῆς φιλοσοφικῆς ἑρμηνείας καὶ ἀνθρωπιστικῆς βιώσεως, τὴν δόποιαν συνοδεύει ἡ ἀγαλλίασις διὰ τὴν προσέγγισιν πρὸς τὰς κορυφὰς τοῦ Κλασσικοῦ καὶ τοῦ Αἰωνίου.

Ἄδυνατον ἡ πολὺ σπάνιον εἶναι νὰ δδεύσῃ εἰς τὰς φιλόλογος δλην αὐτὴν τὴν μακρὰν καὶ ἐπίπονον τρίβον. Εἶναι δυσκολώτατον νὰ ἔχῃ τόσον πολυμερῆ καὶ πολυσύνθετον χαρακτῆρα τὸ προσωπικὸν ἔργον ἐν δια τῆς ἀνθρώπου καὶ νὰ ἐκτείνεται εἰς δλασ τὰς φάσεις τῆς ἑρμηνευτικῆς δραστηρίότητος. Συνηθέστατα ἡ προσωπικὴ φιλολογικὴ συμβολὴ ἐντοπίζεται εἰς μίαν προπαρασκευαστικὴν ἡ κυρίαν φάσιν ἡ πλευράν τοῦ ἑρμηνευτικοῦ ἔργου, ἀνταποκρινομένην πρὸς τὴν φυσικὴν φιλολογικὴν ἰδιοτυπίαν, τὰς προσωπικὰς κλίσεις καὶ διαφέροντα καὶ τὰς δυνατότητας ἐκάστου. Οὕτω, διὰ τῆς προσαρμογῆς ἰδιοφυῖας, διαφερόντων καὶ ἴκανοτήτων τῶν φιλολόγων πρὸς τὰς ἀπαιτήσεις τῶν ἐπὶ μέρους πλευρῶν ἡ μορφῶν τοῦ ἀναλυτικοῦ ἡ συνθετικοῦ φιλολογικοῦ ἔργου, προϊήθον κατηγορίαι συγγενῶν φιλολογικῶν προτιμήσεων καὶ ἐπιτευγμάτων καὶ κοινά γνωρίσματα διάδων φιλολόγων, ἐπιτρέποντα τὴν φιλολογικὴν ζωὴν διάκρισιν καὶ κατά-

ταξιν τῶν φιλολόγων εἰς τὸ ποεῖσθαι. "Εκαστος ἐκ τῶν τύπων τῆς φιλολογικῆς ἀτομικότητος ἀποτελεῖ θεωρητικὴν ἀφαίρεσιν καὶ ἐκπροσώπησιν ἐκάστης διμάδος ἐπιστημονικῶς συγγενῶν προσώπων καὶ τῆς ἀντιστοίχου κατηγορίας ἔργων τῆς φιλολογικῆς πραγματικότητος. Ἡ διαμόρφωσις τῶν φιλολογικῶν τύπων, δταν συνοδεύεται ἀπὸ τὴν παρ' ἐκάστη διμάδι φιλολόγων συνείδησιν τῶν κοινῶν ἐπιστημονικῶν τάσεων, προτιμήσεων καὶ ἀντιλήψεων καὶ ἀπὸ τὴν θέλησιν πρὸς ἐπικράτησιν καὶ συνέχισιν αὐτῶν διὰ τῆς δημιουργίας νέων διμοφρόνων καὶ διαδόχων, καταλήγει εἰς τὴν ἴδρυσιν σχολὴν φιλολόγων. Αἱ φιλολογικαὶ σχολαὶ ἀποτελοῦν κατ' οὐσίαν τὴν ἐν τῇ φιλολογικῇ ζωῇ καὶ ἐπιστήμῃ ἀπήχησιν τῶν φιλοσοφικῶν ρευμάτων καὶ τῆς περὶ κόσμου καὶ βίου θεωρίας καὶ πρὸς τούτοις ἐκφράζουν τὴν ἀνταπόκρισιν ἐκάστης κοσμοθεωρίας πρὸς ἀντίστοιχον τύπον ἀνθρωπίνης καὶ φιλολογικῆς ἀτομικότητος. Ἐνταῦθα ἀνήκει καὶ ἡ μνεία τῆς ἐθνικῆς ἀποχρώσεως, τὴν ὅποιαν προσλαμβάνει ἐκαστος φιλολογικὸς τύπος ἡ ἐκάστη σχολὴ ὑπὸ τὴν δλῶς ἰδιαιτέραν ροπὴν τῆς ἐθνικῆς ἰδιοτυπίας καὶ τῆς ἐθνικῆς φιλολογικῆς παραδόσεως.

'Ο γενικὸς καὶ ἀπηλλαγμένος ἴστορισμοῦ χαρακτὴρ τῆς παρούσης μελέτης δὲν μᾶς ἐπιτρέπει νὰ ἐκταθῶμεν εἰς λεπτομερῆ ἀνάλυσιν τῶν ἀνωτέρω σκιαγραφηθέντων τύπων τῆς ἀτομικότητος τῶν φιλολόγων καὶ εἰς ἴστορικὴν καὶ συστηματικὴν παρακολούθησιν τῶν ποικίλων μεθοδολογικῶν καὶ ἐθνικῶν φιλολογικῶν σχολῶν. "Αλλως δὲ καὶ τῶν τελευταίων τούτων τὰ κυριώτερα ἔξετέθησαν ἀνωτέρω, ἐνθα δὲ λόγος περὶ τῶν μορφῶν τῆς ἐρμηνείας, τοὺς δὲ ἀτομικοὺς φιλολογικούς τύπους τοὺς ζῶμεν δλοι, εἴτε εἰς τὸν ἑαυτόν μας εἴτε εἰς τὸ τοπικῶς καὶ χρονικῶς ἐγγύτερον ἡ ἀπώτερον φιλολογικὸν περιβάλλον μας. 'Ο γλωσσικὸς - γραμματικὸς τύπος φιλολόγου, δὲ φορμαλιστικὸς - αἰσθητικὸς, δὲ ἴστορικὸς φιλόλογος, δὲ ρεαλιστής, δὲ καλλιτεχνικὸς - φιλοσοφικὸς τύπος — δὲν θέλω νὰ διακρίνω ἐνταῦθα δλῶς ἰδιαιτέρον τύπον ἀνθρωπιστοῦ φιλολόγου, ἐφό-

σον ό ανθρωπισμός, εἴπομεν, είναι, πρέπει νὰ εἶναι, κοινὸν φιλολογικὸν γνώρισμα — δύοι αὐτοὶ οἱ τύποι δὲν μᾶς εἶναι ξένοι, διότι δὲ γραπτός καὶ δὲ προφορικός ἐπιστημονικὸς λόγος ἑκάστου φέρει ἔκτυπον τὴν σφραγίδα τοῦ τύπου του. Πρόχειρον βλέμμα εἰς τὴν φιλολογικὴν παραγωγὴν δεικνύει, δτὶ οἱ μὲν ἐντοπίζονται εἰς τὴν λέξιν, χωρὶς νὰ προχωροῦν εἰς τὴν ἰδέαν· σταματοῦν εἰς τὴν λεπτομέρειαν, χωρὶς νὰ ἀποτολμοῦν σύνθεσιν. "Αλλοι χρησιμοποιοῦν, πλὴν τῆς μικρᾶς ἴδικῆς τῶν, καὶ ξένην γραμματικὴν καὶ γλωσσικὴν ἐν γένει ἐργασίαν, διὰ νὰ ἐπιτύχουν τὴν βαθυτέραν κατανόησιν τοῦ περιεχομένου. "Οσοι ἀσχολοῦνται μὲ τὴν κριτικὴν τοῦ κειμένου καὶ τὰς κριτικὰς ἔκδοσεις, ἀφίνουν δι' ἄλλους τὰς αἰσθητικὰς καὶ φιλοσοφικὰς ἐρμηνείας. Οἱ εἰς ταύτας πάλιν ἀρεσκόμενοι καὶ εὔδοκιμοιντες ἔχουν νὰ ἐπιδείξουν δλιγάτερα ἢ ἀσημότερα ἢ μηδαμινὰ κριτικὰ ἐπιτεύγματα. Οἱ μὲν εἶναι περισσότερον μνήμονες καὶ σοφοί, οἱ δὲ περισσότερον κριτικοὶ καὶ στοχαστικοί. Πολλοὶ προσέχουν καὶ ἔρευνοῦν περισσότερον τὸ ἱστορικὸν - πραγματολογικὸν περιεχόμενον τῶν κειμένων (στατικὸς φιλολογικὸς ρεαλισμός), ἄλλοι ἐμβαθύνουν εἰς τὸ ἵδεολογικὸν - ἀξιολογικὸν - ὑπεριστορικὸν περιεχόμενον (δυναμικὸς ἢ ἐντελεχειακὸς ρεαλισμός). "Υπὲρ τὰς ἀτομικὰς ὅμως φιλολογικὰς ἴδιοτυπίας, μὲ τὰ κατ' ἀνάγκην πεπερασμένα, λόγῳ τῆς ἀνθρωπίνης ἀδυναμίας, δριά τῶν, κεῖται ἡ ἀπρόσωπος φιλολογικὴ ἐπιστήμη μὲ τὰς ἀπείρους δυνατότητας καὶ ἡ ἀνθρωπιστικὴ ἐρμηνεία καὶ βίωσις, ἢ μὴ γνωρίζουσα δρια. Ἐντὸς δὲ τῶν κόλπων τῆς ἀπροσώπου ἐπιστήμης, ἀμβλύνονται αἱ ἀντιθέσεις προσωπικῶν τάσεων καὶ ροπῶν, διότι τὸ γενικόν ἀνθρωπιστικόν πνεῦμα αὐτῆς εἶναι ἐνωτικόν καὶ συνθέτει τὰς ἀλληλοσυμπληρουμένας ἀπόψεις εἰς φιλόσοφον ἐνότητα.

Ούδεις φιλολογικὸς τύπος δικαιοῦται νὰ ἀξιώσῃ προβάδισμα τιμῆς εἰς τὴν κοινὴν ἐπιστημονικὴν πορείαν πρὸς τὸ φιλολογικὸν τέλος. Δὲν δύναται λ.χ. νὰ κριθῇ ὡς ἀνωτέρα τῆς πραγματολογικῆς ἡ γλωσσικὴ ἐρμηνεία καὶ τάναπαλιν, ούδε ὡς μᾶλλον «συγχρονισμένη» ἢ «φωτι-

σμένη» ή αισθητική δξιολόγησις από τὴν γραμματικὴν ἢ λεξιλογικὴν ἔρευναν. "Οσον και ἄν γίνεται συνήθως λόγος περὶ «εύρυτέρων» ἢ «στενωτέρων» φιλολογικῶν ἀντιλήψεων, δὲν πρέπει νὰ λησμονῆται, δτι, δχι τὸ εἰδος τῆς φιλολογικῆς συμβολῆς, ἀλλὰ τὸ ἐπιστημονικὸν βάρος καὶ ἡ ἐσωτερική της ἀξία ἔχουν σημασίαν. Κορυφαῖοι φιλόλογοι ὑπῆρχαν — καὶ ὑπάρχουν καὶ θὰ ὑπάρχουν — καὶ γραμματικοὶ καὶ ρεαλισταὶ καὶ ἐρμηνευταὶ καὶ φιλοσοφικοισθητικοὶ¹. Δὲν ἔξασφαλίζει τὴν ἐπιστήμην του ὑπόστασιν καὶ ἀναγνώρισιν ὁ φιλόλογος μὲ τὸ νὰ συνθέσῃ ἐξωτερικῶς καλογραμμένας ἐπισκοπήσεις καὶ ἀπεικονίσεις τοῦ ἀρχαίου πνευματικοῦ καὶ καλλιτεχνικοῦ βίου, ἐνῷ ἀγνοεῖ ἢ γνωρίζει ἐλλιπῶς τὴν ἀρχαίαν γλῶσσαν καὶ στηρίζεται ἢ εἰς μεταφράσεις ἢ εἰς «πλουσίαν» βιβλιογραφίαν. Διότι ἐλλείπει ἀπὸ αὐτὸν ἡ μὲ τὰ πρωτότυπα οἰκείωσις, ἡ πηγαία ζύμη τοῦ φιλολογικοῦ φυράματος! Πρὸ παντὸς δὲ ψυχὴ φιλολόγου, δταν ὑπάρχῃ, γίνεται παντοῦ αἰσθητή, εἴτε γλωσσική εἴτε πραγματολογική εἴτε φιλοσοφική εἰναι ἡ ἐρμηνεία, εἴτε δλου συγγραφέως ἢ ποιητοῦ εἴτε ἐνὸς ἔργου εἴτε καὶ ἐνὸς μόνου χωρίου.

'Απὸ τῆς ἀπόψεως δὲ αὐτῆς δὲν ὑπάρχουν φιλόλογοι τύποι μὲ εύρειαν ἢ στενὴν ἀντίληψιν τῆς φιλολογίας οὐδὲ προοδευτικοὶ ἢ συντηρητικοὶ φιλόλογοι, ἀλλ' αὐτὸ τοῦτο φιλόλογοι μὲ τὴν σφραγίδα τῆς δωρεᾶς ἢ ψευδοφιλόλογοι!

1. Διαπρεπής φιλόλογος συνίστα εἰς τοὺς φοιτητάς του τὸ τοῦ Παύλου: «Πάντα δοκιμάζετε, τὸ καλὸν κατέχετε!». Οσάκις εἰς τὴν παρ' ἡμῖν ἡ ξένην φιλολογικὴν ζωὴν δὲν ἔτηρθη ἢ ἀνωτέρω ἀρχὴ τῆς ἀμοιβαίας κατανοήσεως καὶ ἀναγνωρίσεως τῶν φιλολογικῶν τάσεων καὶ τῶν προσωπικῶν ἀντιλήψεων καὶ δσάκις μόνον «ψυχῶσεις» ἢ μόνον «προοδευτικότητες» καὶ, τὸ χειρότερον, «īra» καὶ «estudium» ὀθησαν φιλολόγους εἰς ἀμοιβαίας ἐπικρίσεις καὶ ἀντεγκλήσεις, προηλθον χαρακτηρισμοὶ καὶ δημοσιεύματα, λιβελογραφικοῦ μᾶλλον τύπου, ἀνάξια τοῦ ἀνθρωπιστικοῦ ἢ θούς τῆς κλασσικῆς φιλολογίας. Εύνόητον εἰναι, δτι οὐδεμίαν σχέσιν δύνανται νὰ ἔχουν ταῦτα μὲ τὴν τιμίαν καὶ εὔσυνείδητον κριτικὴν ἔργων, προσώπων καὶ τάσεων, τὴν δποίαν ὑπαγορεύει τὸ ἐπιστημονικὸν καθῆκον καὶ ἡ φιλολογικὴ πίστις,

3. *Ἡ φιλολογία ὡς ἀνθρωπιστικὴ παιδεία.*

Τὸ πνευματικὸν αἴτημα τῆς ἐποχῆς μας:

"Ιδρυμα Ἑλληνικῶν ἀνθρωπιστικῶν σπουδῶν!"

Ἡ μεγάλη κοινωνικὴ λειτουργία τῆς κλασσικῆς φιλολογίας εἶναι, ὡς εἴδομεν, ἡ ἔξῆς: ‘Ἡ φιλολογία διὰ τῆς ἀνθρωπιστικῆς ἐρμηνείας καὶ βιώσεως τῶν Ἑλλήνων Κλασσικῶν, ἀποδεσμεύει τρόπον τινά τὰς αἰωνίας ἀξίας τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ ἀπὸ τὰ κείμενα καὶ τὰ βιβλία, τὰς μεταλαμπαδεύει εἰς τὴν κοινωνίαν καὶ θέτει αὐτὰς εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ Ἀνθρώπου καὶ τῆς Ζωῆς. Μὲ τὴν βοήθειαν τῆς φιλολογικῆς ἐπιστήμης αἱ ἀξίαι τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ ἔθεμελίωσαν τὸν εύρωπαϊκὸν καὶ «ἀνθρωπινὸν» πολιτισμόν. Διακρίνουσα δηλαδὴ ἡ φιλολογία διὰ τοῦ ἐρμηνευτικοῦ ἔργου της, ἀπὸ τῆς ὅλης ἀρχαίας ἑλληνικῆς ἱστορικότητος, τὴν «ἀνθρωπίνην», πολιτιστικὴν καὶ παιδευτικὴν της ὑπεριστορικότητα, καθιστᾷ διαρκῶς γόνιμον καὶ ἐνεργὸν τὴν πνευματικὴν παρουσίαν τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος καὶ διατηρεῖ ἐν συνεχεῖ ζωῆ καὶ ἐκδηλώσει τὸ λεγόμενον ἀνθρωπιστικὸν φαινόμενον.

Οἱ δροὶ τῆς ἐμφανίσεως τοῦ φαινομένου τούτου εἶναι οἱ ἔξῆς: ‘Οταν ἔνας μεταγενέστερος τῶν Ἑλλήνων λαὸς ἡ ἐποχὴ ἡ καὶ ἀπλοῦν ἄτομον εὑρεθοῦν ὑπὸ τὴν ἐπιδρασιν τοῦ πολιτισμοῦ τῆς Ἑλληνικῆς Ἀρχαιότητος, προκαλεῖται τῇ βοηθείᾳ τῆς φιλολογικῆς ἐρμηνείας καὶ ἐφόσον ὑπάρχουν εὔμενεῖς ψυχικοπνευματικαὶ προδιαθέσεις εἰς τὸν μεταγενέστερον «δέκτην», ἐν ίδιότυπον φαινόμενον τοῦ πολιτισμοῦ, τὸ ἀνθρωπιστικὸν φαινόμενον· δημιουργεῖται μία διαλεκτικὴ σχέσις, ἀνταπόκρισις καὶ ἐπικοινωνία μεταξὺ τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς καὶ τῆς μεταγενεστέρας πνευματικῆς πραγματικότητος, ἡ ἀνθρωπιστικὴ σχέσις. Ἡ σχέσις αὕτη ἀποτελεῖ ἰσχυρότατον μέσον διαπλάσεως ἀνθρώπων, φορέων τῆς ἑλληνικῆς ἰδέας τοῦ Πολίτου· Ἀνθρώπου, καὶ διαμορφώσεως πολιτισμοῦ ἀνταξίου τοῦ Ἀνθρώπου. Ἡ ἀνθρωπιστικὴ σχέσις, ἐν τῇ γνησιωτέρᾳ ἐννοίᾳ της, εἶναι μία Ἱερὰ κοινωνία Ἀρχαιότητος·

τητος καὶ Παρόντος, Ἐλληνισμοῦ καὶ Ζωῆς, εἶναι ἔνωσις μυστική, συναιρούσα ἀνθρώπους, λαοὺς καὶ ἐποχάς εἰς τὸν "Ἐνα, τὸν αἰώνιον Πολίτην·" Ἀνθρωπὸν, τὸν ὅποιον οἱ "Ἐλληνες Κλασσικοὶ προβάλλουν πάντοτε ὡς Ἰδέαν.

Οἱ ἀνθρωπισμὸς εἶναι γενικὸν φαινόμενον, ἔχον ἴστορίαν αἰώνων. Ἐμφανισθὲν τὸ πρῶτον εἰς τὸν βίον τῶν Ρωμαίων, συνεχίζεται ἔπειτα εἰς τὴν ζωὴν ὅλων τῶν λαῶν τῆς Εὐρώπης καὶ Ἀμερικῆς, τῶν περιλαμβανομένων εἰς τὸν ἑλληνοκεντρικὸν κύκλον πολιτισμοῦ. Παρὰ τὴν γενικὴν μορφὴν του, τὸ ἀνθρωπιστικὸν φαινόμενον παρουσιάζει ἴδιοτυπίας τινὰς κατὰ τόπον καὶ χρόνον. Ἰδιαιτέραν σημασίαν ἔχει δι' ἥμας ἡ νεοελληνικὴ μορφὴ τοῦ ἀνθρωπισμοῦ, μάλιστα δὲ κατὸ τὴν μεταπολεμικὴν ταύτην περίοδον, ᾧ τις ἀναζητεῖ λυτρωτικὰς πολιτικοπαιδαγωγικὰς λύσεις τῶν προβλημάτων ἀνασυγκροτήσεως καὶ ἀνορθώσεως τοῦ δοκιμασθέντος Ἀνθρώπου. Τὰ προβλήματα ταῦτα τοῦ ἀνθρωπισμοῦ, τόσον τὰ γενικά, δօσον καὶ τὰ ἴδιαιτερα τοῦ νεοελληνικοῦ βίου καὶ πολιτισμοῦ, ἔξητάσαμεν εἰς τὸ μνημονεύθεν μακρὸν ἄρθρον μας περὶ τοῦ «Ἐλληνικοῦ ἀνθρωπισμοῦ». Ἐνταῦθα συνοψίζομεν καὶ ἔξαίρομεν τὰς τρεῖς ἀπόψεις τοῦ συγχρόνου νεοελληνικοῦ ἀνθρωπισμοῦ:

α) Πρώτη ἀπόψις εἶναι ἡ ἀντίληψις τοῦ ἀνθρωπισμοῦ ὡς πνευματικῆς ἀρχῆς, ἐπὶ τῇ βάσει τῆς δοποίας διεμορφώθη καὶ θὰ διαμορφώνεται ἐσαεὶ ὁ ἔθνικός μας πολιτισμὸς διὰ δημιουργικῆς συνθέσεως παρελθόντος καὶ παρόντος.

β) Δευτέρα ἀπόψις εἶναι ἡ σχολικοεκπαιδευτικὴ ἀντίληψις τοῦ ἀνθρωπισμοῦ, ὡς ἀρχῆς ὁργανωτικῆς τῶν σχολείων τῆς γενικῆς μορφώσεως καὶ παιδεύσεως τῆς νεολαίας, ἀρχῆς ἀμιγῶς μορφωτικῆς, μὴ ἀνεχομένης καμμίαν νόθευσιν τοῦ ἀνθρωπιστικοῦ χαρακτῆρός της, αὔστηρῶς δὲ διακρινομένης ἀπὸ τὴν ἀρχὴν τῆς πρακτικῆς ἐπαγγελματικῆς ἐκπαίδεύσεως, ᾧ τις ἔχει ὅλως διάφορον σκοπόν.

γ) Τρίτη ἀπόψις τοῦ ἀνθρωπισμοῦ, ἀφορῶσα καὶ εἰς ἥμας τοὺς "Ἐλληνας καὶ εἰς τοὺς ἄλλους λαοὺς τοῦ ἑλληνοκεντρικοῦ κύκλου, εἶναι ἡ βιοθεωρητική, καθ' ἣν δὲ ἀνθρωπισμός, ὡς πίστις εἰς τὸν "Ἀνθρωπὸν, εἶναι ἀνθρώ-

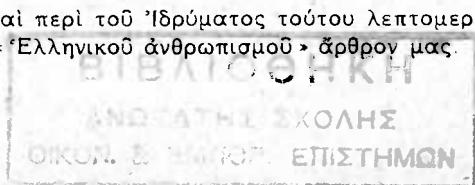

πινον καὶ ἐν ταύτῳ δι' ἡμᾶς ἑλληνικὸν ἔθνικὸν ιδεῶδες βίου, συναποτελοῦν μετὰ τοῦ Χριστιανικοῦ ἀνθρωπισμοῦ τὴν μόνην ἀξίαν τῆς νεολαίας μας ἵδεολογικήν πίστιν, ἥτις καὶ πρέπει νὰ ἐκφράζῃ τὸν γενικὸν σκοπὸν τῆς νεοελληνικῆς παιδείας.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω καταφαίνεται, δτι ὁ ἀνθρωπισμὸς προβάλλεται, ἰδίως σήμερον, πρὸ τῶν Ἑλλήνων φιλολόγων, πολιτικῶν, παιδαγωγῶν καὶ πνευματικῶν ἀνθρώπων γενικῶς, ὡς ἀρχὴ καὶ θεμελιώδες κριτήριον τοῦ ἔθνικοῦ μας πολιτισμοῦ. Οὐδεμία σοβαρὰ προσπάθεια ἀναμορφώσεως τῆς πνευματικῆς, καλλιτεχνικῆς καὶ ἐκπαιδευτικῆς ζωῆς μας δύναται νὰ γίνη, ἂν δὲν ἔξετασθῇ καὶ κριθῇ ἀπὸ τῆς θεμελιώδους διὰ τὰς τύχας μας ἀνθρωπιστικῆς σκοπιᾶς.

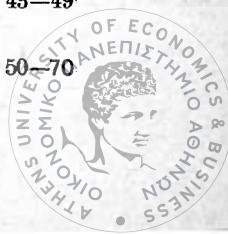
Ἡ πρώτη καθ' ἡμᾶς πολιτικὴ καὶ πνευματικὴ πρᾶξις τῆς μεταπολεμικῆς Ἑλλάδος, ἵσης σημασίας πρὸς τὴν μέριμναν διὰ τὴν υλικήν μας ἀνασυγκρότησιν, θὰ ἔπρεπε νὰ είναι ἡ ἄμεσος πραγματοποίησις βασικοῦ αἰτήματος τοῦ πνευματικοῦ Ἑλληνισμοῦ, αἰτήματος, ἀναφερομένου εἰς ἐν ἀληθῶς ἔθνικὸν ἴδρυμα: τὸ "Ιδρυμα τῶν Ἑλλήνων ἀνθρωπιστικῶν σπουδῶν". Τὸ κατ' ἔξοχὴν ἑλληνικὸν τοῦτο ἴδρυμα, ὡς ἡμεῖς τὸ ἐννοοῦμεν, ὡς θεσμὸν δηλαδὴ κριτικῆς ἀπὸ ούμανιστικῆς σκοπιᾶς ὀλοκλήρου τοῦ πολιτισμοῦ μας, ἔθνικον πνευματικῆς μας αὐτογνωσίας καὶ αὐτοσυντηρήσεως καὶ λαϊκῆς παιδείας, θὰ ἐπιχύσῃ νέον, τὸ λαμπρὸν ἑλληνικὸν φῶς εἰς ζωτικώτατα προβλήματα τῆς πνευματικῆς μας ζωῆς, πολλὰ ἐκ τῶν δόπιων ἀπὸ μακροῦ καλύπτει εἴτε ἡ σύγχυσις τῆς ἀθώας ἀγνοίας εἴτε ἡ συσκότισις καὶ ἡ διαστροφὴ τῆς ύποπτου σκοπιμότητος. Οἱ "Ἑλληνες πολιτικοὶ ἀς συναντηθοῦν μὲ τοὺς "Ἑλληνας φιλολόγους εἰς τὴν ριζικῆς σημασίας ἑλληνικὴν ταύτην πραγματοποίησιν!"

1. Καὶ περὶ τοῦ ἴδρυματος τούτου λεπτομερείας βλέπε εἰς τὸ περὶ «Ἑλληνικοῦ ἀνθρωπισμοῦ» ἀρθρον μας.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

<i>Είσαγωγικά</i>	<i>Σελίς</i>	<i>5—7</i>
Μέρος πρώτον. Ούσια τῆς κλασσικῆς φιλολογίας.	»	9—42
Κεφάλαιον Α'. Υποκείμενον τῆς κλασσικῆς φιλολογίας.	»	9—23
1. Δυσχέρεια περὶ τὸν καθόρισμὸν τοῦ ὑποκείμενου τῆς κλασσικῆς φιλολογίας.	»	9
2. Ἡ ἴστορικη - φαινομενολογικὴ ἄποψις.	»	10
3. Ἡ συστηματικὴ - οὖσιολογικὴ - δεοντολογικὴ ἄποψις.	»	17
4. Ἀνακεφαλαίωσις. Τὸ ὑποκείμενον τῆς κλασσικῆς φιλολογίας.	»	22
Κεφάλαιον Β'. Ο πνευματικὸς χαρακτήρ τῆς κλασσικῆς φιλολογίας.	»	24—42
1. Ἐργον τῆς κλασσικῆς φιλολογίας καὶ ἐπιστημολογικὴ κατάταξις αὐτῆς.	»	24
2. Φύσις καὶ χαρακτήρ τῶν πνευματικῶν ἐπιστημῶν, δὲν μία ἡ κλασσικὴ φιλολογία.	»	26
α) Πνευματικὰ καὶ φυσικὰ φαινόμενα. Διαφορὰ τῶν πνευματικῶν ἀπὸ τὰς φυσικὰς ἐπιστήμας ὡς πρὸς τὸ ὑποκείμενον.	»	26
β) Διαφορὰ πνευματικῶν καὶ φυσικῶν - θετικῶν ἐπιστημῶν ὡς πρὸς τὴν μεθόδον.	»	30
γ) Παράδειγμα ἔρμηνείας πνευματικοῦ φαινομένου.	»	31
δ) Ούσια τῆς ἔρμηνείας ὡς μεθόδου ἀντιμετωπίσεως τῶν πνευματικῶν φαινομένων ἐν γένει.	»	35
Μέρος δεύτερον. Ἡ φιλολογικὴ ἔρμηνεία (<i>Interpretatio</i>)	»	43—97
Κεφάλαιαν Α'. Εἰδὴ τῶν μνημένων τοῦ λόγου καὶ ἀντίστοιχος διαφοροποίησις τῆς ἔρμηνείας.	»	43—49
Κεφάλαιον Β'. Προϋποθέσεις τῆς φιλολογικῆς ἔρμηνείας.	»	50—70

1. Ἐλληνομάθεια καὶ λατινομάθεια.	Σελίς	50
2. Κείμενον ἀξιόπιστον.	»	52
3. Ἰστορικοὶ - ἐποχικοὶ ὅροι τῆς γενέσεως τοῦ λογοτεχνικοῦ ἔργου.	»	59
4. Ἰστορικοὶ - προσωπικοὶ ὅροι τῆς γενέσεως τοῦ λογοτεχνικοῦ ἔργου.	»	66
Κεφάλαιον Γ'. Θεωρία τῆς φιλολογικῆς ἑρμηνείας.		
1. Τὸ ἔργον τῆς ἑρμηνείας γενικῶς.	»	71—97
2. Μορφαὶ τῆς ἑρμηνείας.	»	71
α) Ἐρμηνεία μορφῆς - ἑρμηνεία περιεχομένου.	»	74
β) Ἡ διὰ τῶν μεταφράσεων ἑρμηνεία. Ἡ παρ' ἡμῖν θέσις τοῦ προβλήματος τῶν μεταφράσεων.	»	79
γ) Ἀνολυτικὴ ἑρμηνεία - συνθετικὴ ἑρμηνεία.	»	85
3. Ἐνότης τοῦ ἔργου τῆς ἑρμηνείας. Βίωσις τοῦ καλλιτεχνήματος τοῦ λόγου.	»	90
Μέρος τρίτον. Κλασσικὴ φιλολογία καὶ ζωή.		
1. Αἱ διτταὶ ὑπηρεσίαι τοῦ φιλολόγου πρὸς τὴν ζωήν.	»	98
2. Τυπολογία τοῦ κλασσικοῦ φιλολόγου.	»	101
3. Ἡ φιλολογία ὡς ἀνθρωπιστικὴ παιδεία. Τὸ πνευματικὸν αἰτημα τῆς ἐποχῆς μας: “Ιδρυμα Ἑλληνικῶν ἀνθρωπιστικῶν σπουδῶν.”	»	106

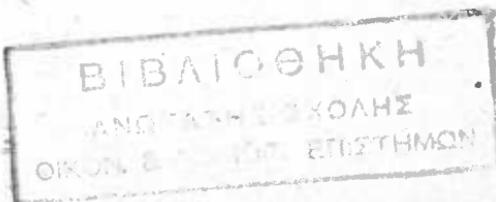
ΚΩΝΣΤ. Ι. ΒΟΥΡΒΕΡΗ

Βιβλία και πραγματεῖαι ἐκδεδομέναι καὶ αὐτοτελῶς.

1. Τὰ ἀρχαῖα ἑλληνικὰ εἰς τὸ νέον ἀναλυτικὸν πρόγραμμα τῶν μαθημάτων τοῦ γυμνασίου. 'Ἐν Ἀθήναις, 1934. Σελίδες 20. ('Εξηντλήθη).
2. Τὸ Β' διεθνὲς συνέδριον διὰ τὴν διδασκαλίαν τῆς ἴστορίας. 'Ἐν Ἀθήναις, 1935. ('Ανατ. ἐκ τοῦ Δελτίου λειτ. μέσον. ἐκπαιδ. 1935).
3. Τὸ πρόβλημα τοῦ μαθήματος τῆς ἴστορίας ἐν τοῖς σχολείοις τῆς μέσης ἐκπαιδεύσεως. 'Ἐν Ἀθήναις, 1936. Σελίδες 174. ('Εξηντλήθη).
4. Platon und die Barbaren. Athén, 1898. Σελίδες 24.
5. Αἱ ἴστορικαι γνώσεις τοῦ Πλάτωνος, τόμ. Α' Βαρβαρικά. (Προλεγόμενα, ἀρχαίον κείμενον, ἔρμηνεία). Σελίδες 160. 'Ἐν Ἀθήναις, 1938. ('Εξηντλήθη).
6. 'Ο ἔθνικὸς καὶ ἀνθρωπιστικὸς χαρακτὴρ τῆς μέσης παιδείας. 'Ἐν Ἀθήναις 1938. ('Ανατ. ἐκ τοῦ 'Αρχ. Κοιν. Οἰκ. Ἐπιστημῶν, 1938).
7. Τὸ πνεῦμα τῆς συγχρόνου ἑλληνικῆς ἀγωγῆς. 'Ἐν Ἀθήναις, 1938. ('Εκδ. Διδασκαλείου μέσον. ἐκπαιδ. 1). ('Εξηντλήθη).
8. Κράτος καὶ παιδεία κατὰ τὸν Πλάτωνα. 'Ἐν Ἀθήναις, 1939.
9. 'Η ἔθνικὴ συνείδησις τοῦ Πλάτωνος. 'Ἐν Ἀθήναις 1939. Σελίδες 52.
10. 'Ιστορικαι συγκρίσεις παρὰ Πλάτωνι. 'Ἐν Ἀθήναις, 1939. ('Ανατ. ἐκ τοῦ περιοδ. «Ἐλληνικά», 1939).
11. 'Η σύγχρονος κλασσικὴ φιλολογία ὡς πνευματικὴ Ἐπιστήμη. 'Ἐν Ἀθήναις, 1946. 'Ανατ. ἐκ τοῦ περιοδ. «Νέα Ἐστία», τόμ. 39, 1946).
12. Μόρφωσις καὶ ἀνθρωπισμός. 'Ἐν Βόλῳ, 1946. Σελίδες 84. ('Εξηντλήθη).
13. Θεοφιλεῖς Ἀθῆναι. 'Ἐν Θεσσαλονίκῃ, 1947. ('Ανατ. ἐκ τοῦ περιοδικοῦ «Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς», ΚΘ', τεύχ. 346—348, 1947).
14. Τὸ ἀγωνιστικὸν στοιχεῖον τῆς ἑλληνικῆς ψοχῆς. 'Ἐν Θεσσαλονίκῃ, 1947. ("Εκδοσις τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης").
15. Συμβολὴ εἰς τὴν ἔρμηνείαν τοῦ Μενεξένου τοῦ Πλάτωνος. 'Ἐν Θεσσαλονίκῃ, 1947. ('Ανατ. ἐκ τῆς ἐπιστημ. ἐπετηρ. φιλοσοφικῆς σχολῆς Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης τόμ. Τ', Μνημόσυνον Νικ. Παππαδάκι).
16. 'Η πνευματικὴ οἰκουμενικότης τοῦ 'Ἐλληνισμοῦ. ('Ανατ. ἐκ τοῦ περιοδικοῦ 'Athens University of Economics & Business ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΟ ΑΘΗΝΑΣ').

- φιοδ. «Παιδαγωγική Επιθεώρησις», τεῦχ. 10). 'Εν 'Αθήναις, 1947. ('Εξητλήθη).
17. Τὸ πρόβλημα τῆς παιδείας εἰς τὸν «Φιλοκτήτην» τοῦ Σοφοκλέους. ('Ανατ. ἐκ τοῦ περιοδ. «Πλάτων», τόμ. Α', 2). 'Εν 'Αθήναις, 1949.
 18. Γιακόμπου Φῆλιξ (Jacoby Felix). "Αρθρον ἐν τῷ ἐγκυκλοπαιδ. λεξικῷ τοῦ περιοδ. «Ἡλιος». 'Εν 'Αθήναις, 1949.
 19. Φιλολογικὰ χρονικά. Βιβλιογραφικά εἰδήσεις. ('Ανατύπ. ἐκ τοῦ περιοδ. «Πλάτων», Α', 2, 1949, σελ. 275 κ. ἔ.). 'Εν 'Αθήναις, 1949.
 20. Ἀπὸ τὴν διεθνῆ φιλολογικὴν καὶ ἀνθρωπιστικὴν ζωήν. ('Ανατύπ. ἐκ τοῦ περιοδ. «Πλάτων», Β' 2, 1950, (σελ. 130—152). 'Εν 'Αθήναις, 1950.
 21. 'Ο 'Ελληνικὸς ἀνθρωπισμός. ("Αρθρον ἐν τῷ τόμῳ «Ἐλλὰς» τοῦ ἐγκυκλοπ. λεξικοῦ τοῦ περιοδ. «Ἡλιος»). 'Εν 'Αθήναις, 1950.
 22. Πλάτων καὶ 'Αθῆναι. (Αἱ ἴστορικαι γνῶσεις τοῦ Πλάτωνος. Β' 'Ελληνικά. I. Προλεγόμενα, ἀρχαῖον κείμενον, ἐρμηνεία). 'Εν 'Αθήναις, 1950. Σελίδες 240.
 23. 'Ιστορία. ("Αρθρον ἐν τῷ ἐγκυκλ. λεξικῷ τοῦ περιοδ. «Ἡλιος»). 'Εν 'Αθήναις, 1951.
 24. Κλασσικός. Κλασσικαὶ σπουδαί. Κλασσικισμός. ("Αρθρα αὐτόθι") 'Εν 'Αθήναις, 1951.
 25. Κριτικὴ τοῦ κειμένου. ("Αρθρον αὐτόθι"). 'Εν 'Αθήναις, 1952.
 26. 'Επισκόπησις τῆς διεθνοῦς φιλολογικῆς ζωῆς. (Παραράτημα τοῦ τόμου Γ', 2 τοῦ περιοδ. «Πλάτων»). 'Εν 'Αθήναις, 1952. Σελίδες 60.
 27. 'Η κλασσικὴ φιλολογία ὡς πνευματικὴ ἐπιστήμη. 'Εν 'Αθήναις 1952. Σελίδες 112.

Τυπογραφεῖον : MIN. ΣΙΦΝΑΙΟΥ—ΦΑΝ. ΚΑΖΟΥΡΗ

